

ISSN 2411-3190

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
Українська Асоціація організаційних психологів та психологів праці

ОРГАНІЗАЦІЙНА
ПСИХОЛОГІЯ

ЕКОНОМІЧНА
ПСИХОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (32)

2024

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
Українська Асоціація організаційних психологів
та психологів праці

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Науковий журнал

№ 2 (32) / 2024

За науковою редакцією
С.Д. Максименка та Л.М. Карамушки

**Київ
2024**

DOI (Issue): <https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32>

Рецензенти:

А.М. Грись – завідувачка лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, докторка психологічних наук, професорка

В.В. Балахтар – професорка кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти», докторка психологічних наук, професорка

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
(Протокол № 6 від 23.05.2024 року)*

**За науковою редакцією
С.Д. Максименка та Л.М. Карамушки**

Міжнародна редакційна колегія:

Максименко Сергій Дмитрович, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, директор Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (*головний редактор*); *Карамушка Людмила Миколаївна*, дійсна членкиня НАПН України, докторка психологічних наук, професорка, заступниця директора Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (*заст. головного редактора*); *Чепелева Наталія Василівна*, дійсна членкиня НАПН України, докторка психологічних наук, професорка, заступниця директора Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України; *Кокун Олег Матвійович*, член-кор. НАПН України, доктор психологічних наук, професор, заступник директора Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України; *Креденцер Оксана Валерійвна*, докторка психологічних наук, професорка, провідна наукова співробітниця лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (*відповідальний секретар*); *Бондарчук Олена Іванівна*, докторка психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри психології управління Університету менеджменту освіти НАПН України; *Терещенко Кіра Володимирівна*, докторка психологічних наук, провідна наукова співробітниця лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (*координаторка*); *Івкін Володимир Миколайович*, кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (*координатор*); *Кожушнік Барбара*, докторка психологічних наук, професорка Сілезького університету в Катовіце (Республіка Польща); *Коростеліна Карина Валентинівна*, докторка психологічних наук, професорка Школи аналізу та розв'язання конфліктів Університету Джорджа Месона (США); *Латам Гері*, доктор психологічних наук, професор Університету Торонто (Канада); *Тейхманн Маре*, доктор психологічних наук, професор Талліннського технічного університету (Естонія); *Фурманов Ігор Олександрович*, доктор психологічних наук, професор; *Янчук Володимир Олександрович*, доктор психологічних наук, професор.

Засновники: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Українська Асоціація організаційних психологів та психологів праці.

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 9340 від 15.11.2004 р.*

*Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України з психології (категорія Б)
(Наказ № 409 МОН України від 17 березня 2020 р.)*

Науковий журнал «Організаційна психологія. Економічна психологія» проіндексовано в міжнародних наукометричних базах: INDEX COPERNICUS (IC) (з 2015 р.), Academic Resource Index (ResearchBib) (з 2016 р.), GOOGLE SCHOLAR (з 2016 р.), World Catalogue of Scientific Journals (з 2019 р.), CROSSREF (з 2018 р.)

Веб-сайт журналу <http://orgpsy-journal.in.ua/>

G. S. Kostiuk Institute of Psychology
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
Ukrainian Association of Organizational and Work
Psychologists

**ORGANIZATIONAL PSYCHOLOGY
ECONOMIC PSYCHOLOGY**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2 (32) / 2024

**Scientific editors:
S. D. Maksymenko and L. M. Karamushka**

**Kyiv
2024**

DOI (Issue): <https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32>

Reviewers:

A.M. Gryś – Dr. of Psychology, Professor, Head of the Laboratory of Psychology of Socially Maladjusted Adolescents, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine

V.V. Balahtar – Dr. Prof., Prof. of Department of Psychology and Personal Development, University of Educational Management

*Published by the decision of the Scientific Council of G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine
(Proceedings № 6 of 23.05.2024)*

Scientific editors: S.D. Maksymenko and L.M. Karamushka

International Editorial Board:

Maksymenko, Sergiy, academician of the NAES of Ukraine, Dr., Prof., Director, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine (editor-in-chief); **Karamushka, Liudmyla**, academician of the NAES of Ukraine, Dr., Prof., Deputy Director, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine (deputy editor-in-chief); **Chepeleva, Natalia**, academician of the NAES of Ukraine, Dr., Prof., Deputy Director, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine; **Kokun, Oleg**, corresponding member of the NAES of Ukraine, Dr., Prof., Deputy Director, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine; **Kredentser, Oksana**, Dr., Prof., leading researcher, Laboratory of Organizational and Social Psychology, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine (executive secretary); **Bondarchuk, Olena**, Dr., Prof., Head, Department of Psychology of Management, University of Educational Management of NAES of Ukraine; **Tereshchenko, Kira**, PhD, leading researcher, Laboratory of Organizational and Social Psychology, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine (*coordinator*); **Ivkin, Volodymyr**, PhD, Assoc. Prof., senior researcher, Laboratory of Organizational and Social Psychology of G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine (*coordinator*); **Kożusznik, Barbara**, Dr., Professor of Work and Organizational Psychology, University of Silesia in Katowice (Poland); **Korostelina, Karina**, Dr., Prof., School for Conflict Analysis and Resolution, George Mason University (USA); **Latham, Gary**, Dr., Professor, University of Toronto (Canada); **Teichmann, Mare**, Dr., Professor, Tallinn University of Technology (Estonia); **Furmanov, Igor**, Dr., Prof.; **Yanchuk, Volodymyr**, Dr., Prof.

Founders: G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Ukrainian Association of Organizational and Work Psychologists.

*Certificate of State Registration of the Mass Media Publication
KB № 9340 of 15.11.2004*

*The Journal is on the List of specialized scientific editions of Ukraine on psychology
(Order № 408 of the Ministry of Education and Science of Ukraine, 17 March, 2020)*

Scientific Journal «Organizational Psychology. Economic Psychology» is indexed in International scientometric bases: INDEX COPERNICUS (IC) (since 2015), Academic Resource Index (ResearchBib) (since 2016), GOOGLE SCHOLAR (since 2016), World Catalogue of Scientific Journals (since 2019), CROSSREF (since 2018)

The Journal's website: <http://orgpsy-journal.in.ua/>

ЗМІСТ

ПСИХОЛОГІЯ ВІЙНИ

Васильченко Ольга. Психологічні особливості ухвалення управлінських рішень в умовах соціальної та економічної кризи	7
Винославська Олена, Кудряков Олексій. Вплив патріотичних творів стріт-арту на психологічне благополуччя українських студентів під час війни	16
Данилюк Іван, Малишева Каріне, Льошенко Олександра, Кондратьєва Вероніка. Оцінка впливу програми психологічної реабілітації «Захищені любов'ю» на ментальне благополуччя українських дітей під час війни	25
Карамушка Людмила. До проблеми розробки технологій забезпечення психологічного здоров'я особистості в умовах війни	41
Карамушка Тарас, Карамушка Людмила, Вісіч Олександр. Особливості професійного вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових	59
Ковайте Крістіна, Кононець Марія. Психологічні особливості економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном	70
Креденцер Оксана, Сергієнко Данило. Резильєнтність як чинник суб'єктивного благополуччя психологів в умовах війни	85
Терещенко Кіра. Тренінг розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни	96
Терещенко Кіра, Івкін Володимир. Тренінг розвитку толерантності до невизначеності як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни	108

ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Дригус Марія. До проблеми гендерних особливостей становлення самоефективності студентської молоді	119
Дубич Сергій. Теоретичний аналіз засад політики ментального здоров'я в українському суспільстві	129
Петрунько Ольга. Ресурсне організаційне середовище як чинник ухвалення рішень та ефективності у підприємницькій діяльності	139
Рутіна Юлія. Зв'язок особистісних характеристик з особливостями самоактуалізації державних службовців	149

CONTENTS

PSYCHOLOGY OF WAR

Vasylchenko, Olha. Psychological features of managerial decision-making in conditions of social and economic crises	7
Vynoslavska, Olena, Kudriakov, Oleksii. The impact of patriotic street art works on the psychological well-being of Ukrainian students during the war	16
Danyiuk, Ivan, Malysheva, Karine, Loshenko, Oleksandra, Kondratieva, Veronika. Assessing the Impact of the Psychological Rehabilitation Program «Sheltered by Love» on the Mental Well-Being of Ukrainian Children During the War	25
Karamushka, Liudmyla. The problem of psychological health promoting technologies in war conditions	41
Karamushka, Taras, Karamushka, Liudmyla, Visich, Oleksandr. Features of professional burnout of the staff of rehabilitation centers for wounded soldiers	59
Kovaitè, Kristina, Kononets, Mariia. Psychological features of economic acculturation of Ukrainian emigrants abroad	70
Kredentser, Oksana, Serhienko, Danylo. Resilience as a factor in psychologists' subjective well-being in war conditions	85
Tereshchenko, Kira. A training program for the development of educational staff's communicative potential to promote their psychological health and well-being in war conditions	96
Tereshchenko, Kira, Ivkin, Volodymyr. A training program for the development of educational staff's tolerance to uncertainty as a determinant of their psychological health and well-being in war conditions	108

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PSYCHOLOGY

Dryhus, Mariia. Gender characteristics of students' self-efficacy development	119
Dubych, Serhii. Theoretical analysis of the principles of mental health policy in Ukrainian society	129
Petrunko, Olga. Resource organizational environment as an entrepreneurial efficiency and decision-making factor	139
Rutyna, Yulia. Relationship between civil servants' personal characteristics and features of their self-actualization	149

ПСИХОЛОГІЯ ВІЙНИ

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.1>
УДК 159.92:65.011

Ольга Васильченко

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УХВАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Васильченко Ольга. *Психологічні особливості ухвалення управлінських рішень в умовах соціальної та економічної кризи.*

Вступ. Актуальність теми обґрунтована передусім її соціальною значущістю. Протягом десятиліть українське суспільство переживає низку глибоких та гострих криз (соціально-політичних, економічних, екологічних), що нашаровуються одна на одну.

Мета: проаналізувати теорії та дослідження, що пояснюють процес ухвалення рішень управліннями в кризових ситуаціях та виробити на цій основі концептуальну модель психологічних детермінант.

Методи. Стаття містить теоретичний огляд класичних та сучасних праць, що пояснюють психологічні детермінанти ухвалення рішень в кризових умовах.

Результати. Визначено ключову роль готовності та вміння ухвалювати рішення серед управлінських функцій. Пояснено можливі позитивні та негативні наслідки кризи у функціонуванні організації. Дано коротку характеристику теоретичних підходів до ухвалення рішень, що були створені в межах когнітивної психології, поведінкової економіки, менеджменту та різних галузей психології. У рамках теорії обмеженої раціональності сформульовано чотири етапи ухвалення рішень в ситуації зовнішньо-обумовленої кризи: розуміння необхідності ухвалення рішення та оновлення організаційних цілей; формулювання можливих альтернатив та аналіз їх наслідків; вибір найбільш доступного та ефективного (задовільного) варіанта вирішення проблеми; перевірка та коригування ухваленого рішення в процесі його реалізації. Описано вплив когнітивних упереджень та емоцій на процес ухвалення рішень на всіх означених етапах. Проаналізовані результати досліджень українських вчених, що розкривають особливості ухвалення рішень керівниками організацій в умовах повномасштабної війни.

Висновки. На основі узагальнення даних наукових джерел запропоновано концептуальну модель впливу психологічних чинників (мотиваційно-ціннісних, емоційних та когнітивних) на різних етапах процесу ухвалення рішень в кризових ситуаціях. Підкреслено важливість швидкої психологічної адаптації керівників до зміни умов праці та цілей організації, що обумовлює можливість ухвалювати ефективні рішення в ситуації кризи.

Ключові слова: ухвалення рішень, кризове управління, управління організаціями, управління в умовах невизначеності, управлінські компетенції, психологічні якості керівника, толерантність до невизначеності, стратегії і стилі ухвалення рішень, когнітивні упередження, вплив емоцій на прийняття рішень.

Vasylchenko, Olha. *Psychological features of managerial decision-making in conditions of social and economic crises.*

Introduction. Studying the features of managerial decision-making in times of crisis have great social significance. For decades, Ukrainian society has been experiencing a series of severe social-political, economic, and environmental crises.

Aim: to analyze the theories and research that explain the process of decision-making by managers in crisis situations and to develop a conceptual model of psychological determinants on this basis.

Methods. The article contains a theoretical overview of classic and modern works on the psychological determinants of decision-making in crisis conditions.

Results. The key role of managers' readiness and ability to make decisions was determined and possible positive and negative effects of crises on organizations were explained. Theoretical approaches to decision-making proposed by cognitive psychology, behavioral economics, management and various branches of psychology were described. According to the theory of bounded rationality, decision-making in an externally-induced crisis has four stages: understanding the need for decision-making and updating

organizational goals; formulation of possible alternatives and analysis of their possible effects; choosing the most affordable and effective (satisfactory) solution to the problem; verification and adjustment of the approved decision in the process of its realisation. The impact of cognitive biases and emotions on the decision-making process at all stages were described. The results of the studies on the features of decision-making by heads of organizations in the conditions of the war in Ukraine were analyzed.

Conclusions. *Based on the generalization of the data from the relevant scientific sources, a conceptual model of the impact of psychological factors (motivational, emotional, and cognitive) at various stages of decision-making process in crisis situations was proposed. The importance of managers' prompt psychological adjustment to changes in working conditions and organizational goals was emphasized, which makes it possible to make effective decisions in a crisis situation.*

Key words: *decision-making, crisis management, organizational management, managerial competencies, tolerance to uncertainty, cognitive biases.*

Вступ. Актуальність теми визначається гострою та тривалою кризою, в якій перебуває українське суспільство протягом останніх років. Навіть до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну суспільство та бізнес постійно зіштовхувались з різними формами кризових явищ, які виникали з економічних, соціальних, політичних, екологічних та біологічних причин. За останнє десятиліття ми пережили наслідки всесвітньої економічної кризи, Революцію Гідності, пандемію коронавірусу, тривалу гібридну та повномасштабну війну. Очевидно, що хаос та невизначеність стали постійною основою існування українців.

Важливо розуміти, що будь-яка криза несе в собі гострі суперечності та невідповідності, викликаючи різкий перелом у функціонуванні системи, котрий може виступити як причиною занепаду, припинення її діяльності, так і стати початком нового етапу розвитку та зростання. У таких умовах ухвалення управлінських рішень набуває особливого значення через необхідність ефективного керівництва задля забезпечення виживання організацій, збереження їх конкурентоспроможності та забезпечення наступного розвитку. У період кризи організація має зберегти свої соціальні та матеріальні ресурси (забезпечити стабільність діяльності) і водночас проявити гнучкість, виробляючи нові стратегічні цілі або змінюючи способи їх досягнення. Психологічні аспекти цього процесу є ключовими, оскільки вони визначають поведінку і стиль мислення керівників, впливають на ступінь їхньої адаптивності (емоційну регуляцію, стресостійкість), здатність до ефективного управління під час кризових ситуацій. Вивчення психологічних особливостей ухвалення управлінських рішень в умовах соціальної та економічної кризи має важливе значення для практиків та науковців, зацікавлених у підвищенні ефективності менеджменту організацій, пошуку оптимальних управлінських моделей в умовах нестабільності.

Мета статті – проаналізувати основні теорії та дослідження, що пояснюють процес ухвалення рішень управлінцями в кризових ситуаціях.

Завданнями дослідження є:

1) розглянути психологічні аспекти управління кризовими ситуаціями на основі накопичених теоретичних концепцій та емпіричних результатів; 2) виробити на цій основі концептуальну модель психологічних детермінант ухвалення управлінських рішень в умовах кризи.

Методи та організація дослідження: аналіз, синтез та узагальнення даних наукових джерел за темою (теорія раціонального ухвалення рішень, моделі обмеженої раціональності та когнітивних упереджень, теорія когнітивних стилів, модель впливу афекту).

Результати дослідження та їх обговорення.

Процес ухвалення рішень є важливим для будь-якої організації в будь-яких умовах. Ефективна розробка, ухвалення і реалізація управлінських рішень керівниками організації – головна умова її успішного і тривалого існування. Тому найважливішою якістю будь-якого менеджера вважається його готовність ухвалювати важливі і часто важкі рішення.

Криза – це крайнє загострення протиріч у соціальній або господарсько-економічній системі, що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі. Вона порушує стійкість системи, водночас радикально її оновлюючи. П. В. Кухта (2012) зауважує, що

стабільний стан та криза є постійними антагонізмами та елементами розвитку будь-якої системи, водночас «очисна сила кризи» потрібна системі не менше, ніж стабільне існування. Криза та стабільність не можуть існувати одне без одного, втілюючи в собі закон єдності й боротьби протилежностей (Кухта, 2012).

У контексті управління організацією криза може розглядатися як *непередбачувана ситуація, яка загрожує пріоритетним цілям організації за обмеженого часу для ухвалення рішень, невідомих умов їх реалізації та високих ризиках втрат*. До того ж слід відрізнити кризи, обумовлені раптовими, масштабними та нездоланими чинниками зовнішнього середовища, від внутрішньо-обумовлених криз, причиною яких можуть бути: відсутність чіткої системи управління, недостатня компетентність та помилки менеджерів, розбалансованість фінансового механізму організації, ризикована інвестиційна політика, морально застарілі засоби виробництва та відсутність інновацій, шкідливі дії працівників, внутрішні конфлікти тощо.

У деяких випадках причиною появи таких труднощів, а іноді навіть кризових ситуацій, може бути суб'єкт управління. Суб'єкт управління стає джерелом кризи в тому випадку, якщо його стан та рівень розвитку є неадекватними стану і тенденціям розвитку об'єкта управління, що породжує проблемні ситуації. Чим вищий ранг суб'єкта управління в організаційній ієрархії, тим більш помітний його вплив. Такі явища особливо помітні в системі державного управління, але не вичерпуються ними (під суб'єктом управління в такому випадку розуміється не тільки окрема особистість, а й колективний орган влади країни, регіону або галузі, що впливає на економічну політику та поведінку об'єктів управління).

Наслідки кризи залежать від ефективності управління організацією, що може пом'якшувати її наслідки або, навпаки, загострювати проблемні аспекти та суперечності. Перелік можливих позитивних і негативних наслідків кризи достатньо широкий та різноманітний:

- 1) руйнування соціально-економічної системи або її оновлення, оздоровлення, розвиток;
- 2) послаблення, загострення або консервація кризових явищ;
- 3) розв'язання накопичених протиріч або виникнення нової кризи;
- 4) різкі зміни або м'який вихід із кризової ситуації;
- 5) довгострокові чи короткострокові, незворотні або зворотні зміни;
- 6) кількісні зміни або якісні трансформації.

Як видно, вихід із кризи не завжди пов'язаний з позитивними наслідками. Не можна виключати консервацію проблеми або перехід системи у стан нової кризи, найчастіше більш тривалої та глибокої, ніж попередня. Тому прийняття рішень, спрямованих на конструктивне та ефективне подолання кризи, є найголовнішою функцією керівництва (Кухта, 2012).

У сучасних умовах, коли турбулентність та хаос є звичним способом існування багатьох суспільств, будь-яке управління має бути певною мірою антикризовим, а організація повинна вміти пристосовуватись до тривалого існування в умовах, що змінюються. Можливості антикризового управління залежать від професіоналізму керівників, розуміння передумов виникнення кризи та її наслідків, розподілу відповідальності уповноважених осіб. Крім професійних якостей та компетенцій на цей процес впливають численні психологічні аспекти: когнітивні стилі (особливості сприйняття та обробки інформації), емоційна регуляція, толерантність до невизначеності, гнучкість поведінкових моделей, особливості мотивації та ціннісних орієнтацій тощо.

Управління кризовими ситуаціями та ухвалення рішень в умовах нестабільного, несприятливого середовища є складним багатоаспектним процесом, що привертає увагу фахівців в багатьох наукових дисциплінах: економіці та маркетингу, державному управлінні, політології, психології екстремальних ситуацій, соціальній та організаційній психології. Кожна дисципліна пропонує власну дослідницьку оптику та способи вирішення цієї проблеми. До того ж важливо виробити узгоджене (міждисциплінарне) бачення, яке б

враховувало відкриття і надбання різних наук. Коротко висвітливо попередні дослідження в цій області та розглянемо основні концепції, що стосуються ухвалення управлінських рішень в контексті соціальної та економічної кризи.

Класична *теорія раціонального ухвалення рішень* передбачає, що ухвалення рішень має бути обґрунтованим і логічним процесом, спрямованим на пошук оптимальних шляхів вирішення поставленого питання. У межах цього підходу розроблені численні алгоритми, схеми аналізу та інші дієві засоби, що допомагають обробляти складну інформацію в пошуках зваженого, оптимального рішення (матричний метод вибору альтернатив, множина Парето, ранжування рішень за цілями, метод Делфі, критерій Уолда, критерій Байеса-Лапласа, метод вагових коефіцієнтів, метод послідовних або парних порівнянь, гіпер-упорядкування, метод експертних оцінок, ситуативне моделювання тощо – вони описані в численних посібниках з теорії ухвалення рішень та є частиною професійної підготовки сучасних менеджерів) (Кузнецова, 2023). Залучення математичної методології та теорії ймовірності забезпечує науково обґрунтований підхід до вибору найкращого, в такому розумінні, варіанту дій. Проте кризові умови можуть порушити ці моделі, оскільки ресурси та інформація зазвичай є недостатніми для повноцінного аналізу ситуації.

Модель обмеженої раціональності Г. Саймона розглядає рішення як процес вибору альтернативи з набору доступних варіантів, з урахуванням наявних обмежень та поставлених цілей. У кризових умовах, коли ресурси обмежені, а ризики великі, ця модель може допомогти керівникам оцінити та вибрати найбільш відповідні стратегії дій. Вчений наголошує, що можливих альтернатив для вирішення завдання існує значно більше, ніж тих, що доступні для розгляду, а способи реалізації сформованих цілей здебільшого приховані від людини. Через це ухвалення рішень являє собою унікальний спосіб взаємодії конкретних суб'єктів, що формують цільову програму своїх дій в нових, невизначених умовах (Simon & Simon, 1962).

Слід пам'ятати, що когнітивні можливості людського мозку в пошуку та аналізі наявної інформації при розв'язанні складних питань завжди обмежені; вони не дозволяють розглянути проблему відразу з усіх сторін. Крім того, існують інші зовнішні та внутрішні чинники, котрі перешкоджають виробленню оптимального рішення. Тому більшість рішень є результатом компромісу; обрана альтернатива не гарантує повного чи досконалого досягнення цілі, а є найкращим з можливих рішень в конкретних умовах. Ситуативні чинники та навколишнє середовище суттєво обмежують кількість доступних альтернатив, встановлюючи можливий рівень реалізації мети (Simon, 1967).

Г. Саймон вказав на необхідність виявлення та структурування питань, котрі потребують збору й обробки відповідної інформації, вибору альтернатив та аналізу їх наслідків. Це дозволяє виокремити такі етапи ухвалення рішень:

- 1) розуміння необхідності ухвалення рішення та оновлення цілей;
- 2) формулювання, розвиток та аналіз можливих напрямків діяльності, пошук альтернатив, шляхів вироблення рішення, аналіз їх наслідків із урахуванням чинників, що зумовлюють вибір;
- 3) вибір найбільш доступного та ефективного варіанта вирішення проблеми;
- 4) перевірка та коригування ухваленого рішення в процесі його реалізації.

Ми погоджуємося з Г. Саймоном в тому, що ухвалення рішень, які повністю відповідають ідеалам раціональності, неможливе з багатьох причин. У кризових умовах організації та їх керівники зазвичай не мають достатньо часу та ресурсів, щоб зібрати всі необхідні дані, зважити всі альтернативи та передбачити їх ймовірні наслідки. У складній ситуації, де неможливо вирахувати корисність кожної можливої альтернативи, провідним стає *евристичний аналіз*, заснований на інтуїції та минулому досвіді керівника (Simon & Simon, 1962). Враховуючи модель обмеженої раціональності, ефективною стратегією ухвалення рішень можна вважати вибір *задовільного варіанта*, навіть якщо відомо, що він не є найкращим або оптимальним.

Цікавим напрямом досліджень є вивчення когнітивних упереджень та хибних суджень, котрі є невід'ємною частиною процесу ухвалення рішень, особливо в умовах кризи

(Tversky & Kahneman, 1974). Високий рівень стресу, невизначеність та неоднозначність, дефіцит часу, обмежений доступ до інформації створюють сприятливе середовище для виникнення когнітивних помилок. Серед найбільш поширених:

- надмірна впевненість, що проявляється, коли керівники переоцінюють власні знання, досвід та здібності (може призводити до недооцінки ризиків та надмірного оптимізму щодо результатів ухвалених рішень);

- ілюзія контролю виникає, коли керівники вірять, що можуть впливати на ситуації, які насправді є випадковими або неконтрольованими (у кризових умовах це може призводити до неадекватного управління ресурсами та затвердження неефективних стратегій діяльності організації);

- евристика доступності (availability heuristic) та евристика якоря (anchoring heuristic) полягає у схильності покладатися на інформацію, котра є доступною, легко запам'яталась або була отримана першою, замість того, щоб шукати додаткові, більш релевантні, точні та об'єктивні дані (керівники можуть приймати рішення на основі нещодавніх емоційно значущих подій, а не об'єктивного аналізу всієї інформації);

- упередження підтвердження (confirmation bias) – проявляється в схильності шукати, інтерпретувати та запам'ятовувати інформацію, котра підтверджує наявні переконання, ігноруючи або знецінюючи інформацію, що суперечить їм (призводить до того, що керівники не звертають увагу на важливі сигнали про небезпеку чи кризу, що наближається);

- ефект статус-кво полягає в схильності віддавати перевагу збереженню поточного стану речей і опиратися змінам (під час кризи це може заважати керівникам приймати необхідні зміни та адаптуватися до нових умов);

- стереотипізація – спрощене уявлення про людей або ситуації на основі обмеженої інформації або попереднього досвіду, що може призводити до упереджених та неправильних висновків (Tversky & Kahneman, 1974; Канеман, Сібоні & Санстейн, 2022)

Ці та інші упередження призводять до систематичних помилок при ухваленні управлінських рішень, оцінках ймовірностей та прогнозуванні. Розуміння цього впливу важливе для керівників, оскільки дозволяє їм розпізнавати та мінімізувати значущість подібних помилок. Використання стратегій самоконтролю, системний аналіз інформації, залучення різних точок зору та колективне ухвалення рішень допоможуть знизити потенційний вплив когнітивних упереджень в умовах кризи.

Еволюційні переваги та обмеження стратегій ухвалення рішень пояснює **теорія когнітивних стилів** С. Епштейна. Вчений розрізнув дві незалежні, але взаємодіючі системи, за допомогою яких людина вирішує життєві завдання: свідому, вербальну (раціональну) та підсвідому, емпіричну (інтуїтивну). Емпірична система базується на набутому досвіді та має важливі переваги завдяки здатності відносно швидко й ефективно керувати поведінкою людини. Ця система обробки інформації може бути особливо корисна в процесі *преадаптації*. Неусвідомлені шаблони та інтуїтивні реакції допомагають реагувати на ситуації, яких раніше не було, швидко та відносно легко відповідати на абсолютно нову інформацію (Epstein, 2012).

Розвиток психологічних та поведінкових досліджень спричинив зміну парадигми в теоріях ухвалення рішень. Сьогодні більшість дослідників погоджується з тим, що емоційні переживання є потужними та всепроникними рушійними силами ухвалення рішень, котрі можуть бути як шкідливими, так і корисними. Системний аналіз праць, що стосуються цього питання, проведений американськими дослідниками (Lerner et al., 2015), дозволив розглядати рішення як канал для посилення позитивних емоцій (наприклад, гордості та щастя) або зменшення негативних емоцій (наприклад, провини та жалю), навіть якщо це відбувається без усвідомлення. Автори наголошують, що неправильно розглядати емоції як вторинні по відношенню до розуму, когнітивних процесів. Певні почуття самі по собі можуть виступати мотиваторами ухвалення рішень, наприклад, реагувати на несправедливість або уникати непотрібного ризику. Такий вплив емоцій є надзвичайно сильним навіть за наявності когнітивної інформації, яка пропонує альтернативні напрямки

дій – часто вони можуть «перекривати» і переважувати раціональні аргументи. Як тільки до цілі прийняття рішення приєднується емоційний чинник, його стає важко відокремити, хоча деякі дослідження демонструють, що особи з високим емоційним інтелектом можуть правильно визначити події та рішення, спричинені їхніми емоційними переживаннями (зокрема, тривогою), отже, можуть контролювати потенційний вплив емоцій на важливі життєві та організаційні рішення (Yip & Côté, 2013).

Модель впливу афекту Дж. Форгаса (affect infusion model) детально пояснює обставини, за яких афект впливає на формування суджень, стереотипів, упереджень та функціонування соціальних установок. Вона передбачає, що ступінь «впливання емоції в судження» є особливо визначальним в складних і непередбачених ситуаціях (Forgas, 2003).

Останні дослідження українських психологів показують, що високий рівень невизначеності, характерний для початку повномасштабного вторгнення, суттєво вплинув на стиль ухвалення рішень керівниками бізнесу. Здатність до зваженого, раціонального способу ухвалення рішень, котра відіграла провідну роль в стабільних умовах діяльності, в умовах воєнного часу втратила адаптивну значущість. Цей результат цілком зрозумілий, адже дефіцит часу, невизначеність майбутнього, високий ризик втрат та низка інших об'єктивних обмежень не дають можливості ретельно шукати інформацію та аналізувати можливі альтернативи. У таких умовах серед керівників поширюється інтуїтивно-спонтанний стиль, що допомагає ухвалювати рішення максимально швидко, на основі внутрішнього відчуття «правильності». В умовах невизначеності така модель мала адаптивні переваги й визначала можливості конструктивного та позитивного виходу із кризи (Артемов & Сингаївська, 2022; Сингівська & Гура, 2023).

Наразі активно досліджуються стратегії мінімізації впливу емоцій на ухвалення рішень в ситуаціях, коли такі наслідки вважаються шкідливими. Загалом, такі стратегії можуть приймати одну з двох форм: а) мінімізація сили емоційної реакції (шляхом затримки часу, свідомого самоконтролю, переоцінки подій та/або індукції протилежного емоційного стану), б) ізоляція процесу прийняття рішення від емоцій (шляхом збільшення когнітивних зусиль задля витіснення непотрібних емоцій, підвищення обізнаності про можливі помилки та неправильну атрибуцію, модифікації архітектури вибору тощо) (Lerner et al., 2015).

Розглядаючи ухвалення рішень у ситуації невизначеності під час війни, М. К. Кременчуцька (2023) зазначає, що стрес та тривога можуть викликати емоційну реакцію, яка впливає на раціональне мислення. Людина може стати схильною до перебільшення ризиків, або, навпаки, до страху перед можливими небезпеками. Додатково, військовий конфлікт може спричинити моральні дилеми та внутрішні конфлікти. Вибір між власними цілями та загальнолюдськими цінностями є особливо важким завданням. У ситуаціях війни особистість може відчувати значні виклики у зв'язку з нестабільністю середовища. Необхідність адаптації до швидких змін і невизначеності вимагає поведінкової та великої психологічної гнучкості, вміння швидко перебудувати сформовані стратегії та плани дій (Кременчуцька, 2023).

За даними Н. Д. Гордині (2023), майже 90 % управлінських рішень, ухвалених державними службовцями в нестандартних ситуаціях (зокрема, під час воєнного стану), втрачають свою ефективність порівняно з тим, якби вони були ухвалені в звичайних для них умовах. Дослідник пояснює, що умови, які склались після початку повномасштабного вторгнення, вимагають від управлінців мобілізації особистісних ресурсів та професійно важливих якостей, адаптації до мінливих умов праці та ненормованого робочого графіку, лабільності психічних процесів, стресостійкості, швидкої реакції на можливі екстремальні ситуації. Перелічені фактори безпосередньо впливають на те, чи буде ухвалене рішення ефективним в досягненні мети діяльності організації або її окремої ланки. Різке погіршення умов праці, наявність постійних загроз та інших стрес-факторів, стан нестабільності та невизначеності безпосередньо впливають на падіння результативності реалізації виконання професійних завдань державними службовцями, а також спричиняють суттєве погіршення їхнього психічного стану (Гординя, 2023).

А. Трофімов та колеги переконані, що спроможність швидко пристосуватися до різкої зміни економічної ситуації сьогодні є ключовим фактором ефективності діяльності і виживання як невеликих підприємств, так і гігантських корпорацій. Концептуальна модель толерантності до невизначеності в умовах бізнес-середовища включає низку компонентів, серед яких: резистентність до змін – здатність підприємця вчасно та чутливо реагувати на зміни, що відбуваються; резильєнтність – здатність проявляти гнучкість, відновлюючи свій діловий та робочий стан; життєздатність і використання дієвих копінг-стратегій; інформаційний раціоналізм; здатність прогнозувати розвиток подій за умови відсутності інформації про типові процедури подолання певної ситуації; здатність йти на ризик, вольова саморегуляція та рішучість, обумовлена здатністю ухвалювати рішення та отримувати результат (Трофімов, Цикаленко & Заболотна, 2022).

Отже, нині в межах різних соціальних наук вироблено досить багато теоретичних концепцій, які складають фундаментальний базис для розуміння процесу ухвалення управлінських рішень. Вони дозволяють виділити психологічні аспекти управління кризовими ситуаціями та їх вплив на процес ухвалення рішень. Узагальнюючи дані наукової літератури, ми склали концептуальну модель впливу психологічних чинників на різних етапах процесу ухвалення рішень (рис. 1).

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕНЕДЖЕРА

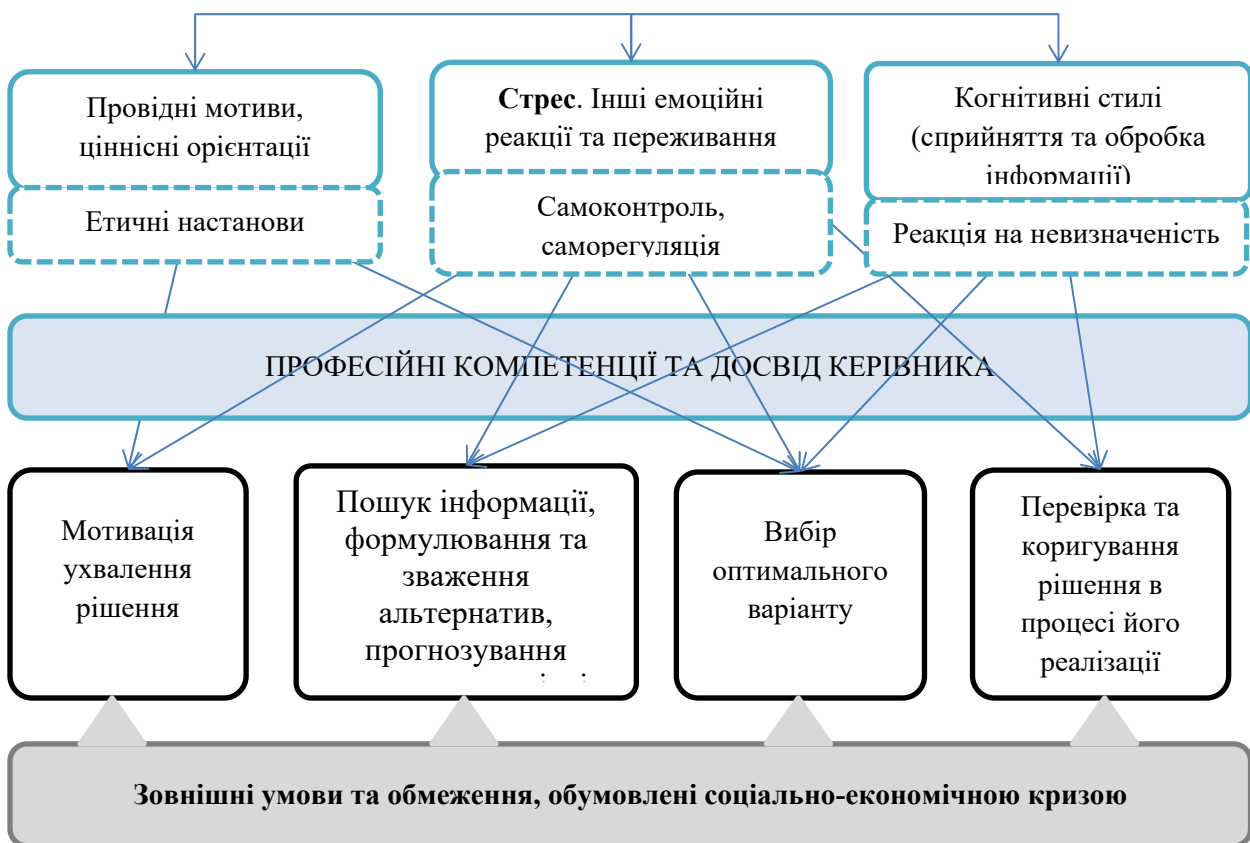

Рис. 1. Модель ухвалення управлінських рішень в кризових умовах

Висновки та перспективи подальших досліджень. Психологічні особливості ухвалення управлінських рішень в умовах соціальної та економічної кризи є складним та багатограним процесом, який вимагає глибокого розуміння як теоретичних, так і практичних аспектів. У статті проаналізовано основні концепції та теорії, що визначають ухвалення рішень, розглянуто психологічні аспекти управління кризовими ситуаціями, а також попередні дослідження в цій галузі. Проведений аналіз засвідчує важливість швидкої психологічної адаптації керівників до змін і нестабільності, що обумовлює можливість ухвалювати ефективні рішення в умовах кризи. Розуміння психологічних аспектів управління кризовими ситуаціями допомагає керівникам адаптувати стратегії ухвалення рішень відповідно до особливостей кризового середовища.

Подальші дослідження в цій галузі мають бути спрямовані на розробку нових підходів та інструментів для покращення процесів ухвалення рішень в умовах кризи.

Література

1. Артемов, В. Ю., & Сингаївська, І. В. (2022). Особливості процесів прийняття рішень в умовах невизначеності. *Вчені записки Університету «КРОК», 1* (65), 149-163. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-65-149-163>
2. Гордіня, Н. Д. (2023). Психологічні особливості прийняття ефективних управлінських рішень державними службовцями в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник Національного університету оборони України, 71*(1), 48–58. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-71-1-48-58>
3. Канеман, Д., Сібоні, О., & Санстейн, К. (2022). *Шум : хибність людських суджень* / пер. з англ. Київ : Наш Формат.
4. Кременчуцька, М.К. (2023). Прийняття рішень у ситуації невизначеності під час війни. *Матеріали 78-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників ОНУ імені І. І. Мечникова* (Одеса, 22–24 листопа. 2023 р.) (с. 43-45). Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/37256>
5. Кухта П.В. (2012). Кризи, їх причини та наслідки. *Ефективна економіка, 10*. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439>
6. Сингаївська, І., & Гура, Г. (2023). Психологічні особливості ухвалення рішень керівниками бізнесу в ситуації невизначеності. *Організаційна психологія. Економічна психологія, 2-3*(29), 95-111. <https://doi.org/10.31108/2.2023.2.29.9>
7. Кузнецова, І. О. (Ред.) (2023). *Технології прийняття управлінських рішень*: монографія. Діса плюс.
8. Трофімов, А., Цикаленко, О., & Заболотна, В. (2022). Толерантність до невизначеності в умовах ведення сучасного бізнесу. *Київський журнал сучасної психології та психотерапії, 3*, 80-95. <https://doi.org/10.48020/mpj.2022.01.06>
9. Forgas, J. P. (2003). Affective influences on attitudes and judgments. In *Handbook of affective science* / Ed. R.J. Davidson, K.R. Scherer, H.H. Goldsmith. (P. 596-618). New York, NY: Oxford University Press.
10. Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science, 185*(4157), 1124–1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
11. Lerner, J. S., Li, Y., Valdesolo, P., Kassam, K. S. (2015). Emotion and Decision Making. *Annual Review of Psychology, 66*(1), 799-823. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-115043>
12. Simon, H. A., & Simon, P. A. (1962). Trial and error search in solving difficult problems: Evidence from the game of chess. *Behavioral Science, 7*(4), 425–429. <https://doi.org/10.1002/bs.3830070402>
13. Simon, H. A. (1967). Motivational and emotional controls of cognition. *Psychological Review, 74*(1), 29-39. <https://doi.org/10.1037/h0024127>
14. Yip, J. A., & Côté, S. (2013). The emotionally intelligent decision maker: Emotion-understanding ability reduces the effect of incidental anxiety on risk taking. *Psychological Science, 24*(1), 48–55. <https://doi.org/10.1177/0956797612450031>
15. Epstein, S. (2012). Cognitive-experiential self-theory: An integrative theory of personality. *Handbook of Psychology. Vol. 5. Personality and Social Psychology. Personality Section* / Eds. H. Tennen, J. Suls. Hoboken, NJ : John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118133880.hop205005>

References

1. Artemov, V. Yu., & Syngaivska, I. V. (2022). Osoblyvosti protsesiv pryinyattya rishen v umovakh nevyznachenosti [Decision-making under conditions of uncertainty]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK», 1*(65), 149-163. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-65-149-163> [In Ukrainian]
2. Gordynya, N. D. (2023). Psykhologichni osoblyvosti pryinyattya efektyvnykh upravlinskykh rishen derzhavnymy sluzhbovtsyamy v umovakh voyennogo stanu v Ukraini [Psychological features of making effective management decisions by civil servants under martial law in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy, 71*(1), 48-58. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-71-1-48-58> [In Ukrainian]

3. Kaneman, D., Siboni, O., & Sanstein, K. (2022). *Shum: khybnist lyudskyykh sudzhen [Noise: fallibility of human judgments]*. Nash Format. [In Ukrainian]
4. Kremenchutska, M. K. (2023). Pryinyattya rishen u sytuatsii nevyznachenosti pid chas viiny [Making decisions in a situation of uncertainty during war]. *Materialy 78-yi naukovoї konferentsii profesorsko-vykladatskogo skladu i naukovykh pratsivnykiv ONU imeni I. I. Mechnykova* (Odessa, November 22-24, 2023) (pp. 43-45). Odessa Mechnikov National University. <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/37256> [In Ukrainian]
5. Kukhta, P. V. (2012). Kryzy, yikh prychny ta naslidky [Crises, their causes and consequences]. *Efektivna ekonomika*, (10). <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439> [In Ukrainian]
6. Syngaivska, I., & Gura, G. (2023). Psykholoģichni osoblyvosti ukhvalennya rishen kerivnykamy biznesu v sytuatsii nevyznachenosti [Psychological features of decision-making by business managers in a situation of uncertainty]. *Organizatsiina Psykholoģia. Ekonomichna Psykholoģia*, 2-3(29), 95-111. <https://doi.org/10.31108/2.2023.2.29.9> [In Ukrainian]
7. Kuznetsova, I. O. (Ed.) (2023). *Tekhnologii pryinyattya upravlinskykh rishen [Management decision-making technologies]*. Disa plyus. [In Ukrainian]
8. Trofimov, A., Tsykalenko, O., & Zabolotna, V. (2022). Tolerantnist do nevyznachenosti v umovakh vedennya suchasnogo biznesu [Tolerance for uncertainty in modern business]. *Kyivskyi zhurnal suchasnoi psykholoģii ta psykhoterapii*, 3, 80-95. <https://doi.org/10.48020/mppj.2022.01.06> [In Ukrainian]
9. Forgas, J. P. (2003). Affective influences on attitudes and judgments. In R. J. Davidson, K. R. Scherer & H. H. Goldsmith (Eds.) *Handbook of affective science*. Oxford University Press.
10. Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185(4157), 1124-1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
11. Lerner, J. S., Li, Y., Valdesolo, P., Kassam, K. S. (2015). Emotion and Decision Making. *Annual Review of Psychology*, 66(1), 799-823. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-115043>
12. Simon, H. A., & Simon, P. A. (1962). Trial and error search in solving difficult problems: Evidence from the game of chess. *Behavioral Science*, 7(4), 425-429. <https://doi.org/10.1002/bs.3830070402>
13. Simon, H. A. (1967). Motivational and emotional controls of cognition. *Psychological Review*, 74(1), 29-39. <https://doi.org/10.1037/h0024127>
14. Yip, J. A., & Côté, S. (2013). The emotionally intelligent decision maker: Emotion-understanding ability reduces the effect of incidental anxiety on risk taking. *Psychological Science*, 24(1), 48-55. <https://doi.org/10.1177/0956797612450031>
15. Epstein, S. (2012). Cognitive-experiential self-theory: An integrative theory of personality. *Handbook of Psychology. Vol. 5. Personality and Social Psychology. Personality Section 1*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118133880.hop205005>

Відомості про автора

Васильченко Ольга Миколаївна, докторка психологічних наук, доцентка, професорка кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна.

Vasychenko, Olha, Doctor of psychological sciences, Professor, KROK University, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2502-8072>

E-mail: vasyl4enko.olha@gmail.com

Отримано 18 квітня 2024 р.
Рецензовано 1 травня 2024 р.
Прийнято 6 травня 2024 р.

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.2>
УДК 159.9:72.04.01

Олена Винославська
Олексій Кудряков

ВПЛИВ ПАТРІОТИЧНИХ ТВОРІВ СТРІТ-АРТУ НА ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Винославська Олена, Кудряков Олексій. Вплив патріотичних творів стріт-арту на психологічне благополуччя українських студентів під час війни.

Вступ. Російсько-українська війна, що наразі триває в Україні, є психотравмуючим фактором національного масштабу та надзвичайної сили. Відтак актуальним є пошук методів і засобів психологічної допомоги людям, які зазнали психотравми та перебувають в емоційно негативних станах. Одним із засобів подолання наслідків психотравми є терапія мистецтвом, зокрема такий його жанр як вуличне мистецтво (street art).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей впливу патріотичних творів вуличного мистецтва на психологічне благополуччя українських студентів в умовах війни.

Методи. У дослідженні застосовувалися: теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми впливу творів вуличного мистецтва на психологічне благополуччя особистості, зокрема в умовах війни; емпіричний метод – сфокусоване інтерв'ю в групі (метод фокус-групи); метод аналізу та інтерпретації емпіричних даних – контент-аналіз.

Результати. У статті аргументовано, що стріт-арт є порівняно новим видом візуальної комунікації, потенціал впливу якої на психіку людини ще мало вивчений. Актуальність вивчення цього феномену зумовила проведення низки наукових досліджень як зарубіжними, так і українськими вченими. Показано, що митці вже почали застосовувати стріт-арт (муралі, світлові інсталяції тощо) як «швидку психологічну допомогу». Обґрунтовано доцільність застосування методу онлайн фокус-груп для дослідження впливу патріотичних муралів на студентів в умовах війни. Висвітлено процедуру і програму проведення групових інтерв'ю, сфокусованих на особливостях сприймання сучасного мурал-стріт-арту студентською молоддю. Проаналізовано судження і відповіді студентів щодо впливу патріотичних муралів на їхнє психологічне благополуччя.

Висновки. Наведений у статті матеріал висвітлює можливість підтримки психологічного благополуччя українців в їхньому прагненні до демократії та гідного життя шляхом безпосереднього візуально-комунікативного впливу патріотичних творів стріт-арту на спостерігача.

Ключові слова: психологічне благополуччя, студенти, війна, стріт-арт, онлайн фокус-група.

Vynoslavska, Olena, Kudriakov, Oleksii. The impact of patriotic street art works on the psychological well-being of Ukrainian students during the war.

Introduction. The Russian-Ukrainian war, which is an extremely powerful traumatic factor, necessitates the search for psychological methods and means to help traumatised people. Art therapy, in particular street art, is one of the effective trauma recovery tools.

The **aim** of the study was to clarify the impact of patriotic street art works on the psychological well-being of Ukrainian students in wartime conditions.

Methods: a theoretical analysis of scientific literature on the effects of street art works on the psychological well-being of an individual, in particular in war conditions; focus-group interviews (empirical method); analysis and interpretation of empirical data (content analysis).

Results. Street art, which is a relatively new type of visual communication that has been intensively researched by both foreign and Ukrainian psychologists, is believed to have great effects on human mentality. Street artists use their works (murals, light installations, etc.) as a prompt psychological aid. The authors describe the online-focus-group method for studying the impact of patriotic murals on students in war conditions giving details about the procedure and program of group interviews to reveal students' perception of modern mural street art. The respondents' responses about the effects of patriotic murals on their psychological well-being are analyzed.

Conclusions. Patriotic street art works can be helpful in promoting Ukrainians' psychological well-being in their pursuit of democracy and a dignified life.

Keywords: psychological well-being, students, war, street art, online focus group.

Вступ. Російсько-українська війна, яка триває в Україні, є психотравмуючим фактором національного масштабу та надзвичайної сили. Відтак актуальним є пошук методів і засобів психологічної допомоги людям, які зазнали психотравми та перебувають в емоційно негативних станах. Значний внесок у здійснення таких досліджень зроблено українськими психологами Л. Карамушкою (2023) (суб'єктивне благополуччя персоналу освітніх і наукових організацій в умовах війни), К. Терещенко (2023) (психічне здоров'я і благополуччя персоналу бізнес-організацій в умовах невизначеності), О. Винославською (2023) (критичне ставлення до фейкової інформації як особистісний фактор психологічного благополуччя в умовах війни), Л. Сердюк (2017) (структура та функція психологічного благополуччя особистості), Л. Яворською & Г. Філоненко (2014) (фактори становлення психологічного благополуччя особистості) та іншими. Групою психологів (Карамушка, Креденцер, Ковальчук, Лагодзінська, Терещенко & Івкін, 2023) підготовлено психологічний практикум для організаційних психологів та усіх тих, хто цікавиться проблемою діагностики й профілактики психічного здоров'я і благополуччя особистості. Про необхідність підтримки та збереження психологічного благополуччя особистості йдеться в роботах багатьох зарубіжних науковців (Bradburn, 2019; Deci & Ryan, 2008; Lucas, 2010; Ryff & Singer, 1998; Sheldon & King, 2001 та ін.).

Одним із засобів подолання наслідків психотравми є терапія мистецтвом, зокрема такий його доступний жанр як вуличне мистецтво або стріт-арт (street art).

Тематика творів світового стріт-арту на початку XXI століття отримала різкий соціальний характер. Це порівняно новий вид візуальної комунікації, потенціал впливу якої на психіку людини ще мало вивчений. Проте, актуальність вивчення феномену вуличного мистецтва зумовила проведення низки наукових досліджень українськими (Бабій & Чучук, 2019; Єфімова, 2012; Кайс, 2015; Смирна, Хаматов & Пучков, 2016; Станіславська, 2018; Чучук, 2020; Dyomin & Ivashko, 2020; та ін.) і зарубіжними (Barreda, Yerba & Ochoa, 2021; Costanzo, Bull & Smith, 2013; Spigelman, 2005; Snyder, 2009; Stilwell, 2017 та ін.) вченими. До того ж митці вже почали застосовувати вуличне мистецтво (мурали, світлові інсталяції тощо) як «швидку психологічну допомогу».

Прикладами можуть бути мурали таких відомих стріт-артерів як англійський художник Бенксі, французькі художники Крістіан Гемі та Жюльєн Маллан, світлові інсталяції швейцарського художника Геррі Хофштеттера, створені на підтримку визвольної боротьби українців в Києві, Львові, Одесі.

Стріт-арт відіграє важливу роль у формуванні позитивних емоцій у мешканців міста (Barreda, Yerba & Ochoa, 2021). Мистецтво в урбаністичному середовищі може бути одним із інструментів для створення емоційно комфортного простору. Візуальні елементи, такі як мурали й світлові візуальні інсталяції, що мають мистецьку цінність, створюють естетичну компоненту навколишнього середовища та можуть розглядатися як фактор впливу на емоційний стан людей, зокрема студентів, внаслідок формування в них позитивних переживань та асоціацій.

Вуличне мистецтво сприяє формуванню спільнот і порозумінню між громадянами, що підвищує їхній психологічний комфорт, а відтак і стійкість. Стріт-арт може створювати психологічний комфорт у громадських просторах, надаючи їм приємну атмосферність і відчуття безпеки. Це є важливим для зниження рівня стресу та підвищення загальної якості життя, сприяння психологічній реабілітації й покращенню загального психологічного фону.

Зазначимо, що позитивні емоції, такі як радість, задоволення і щастя, мають важливе значення для психологічного благополуччя і якості життя людини. Отже, позитивні емоційні стани, що виникають під впливом сприймання мистецьких творів, можуть стати важливою складовою психологічної реабілітації людей, які перебувають в екстремальних психологічних ситуаціях.

Аналіз наукових досліджень показав, що позитивні емоції сприяють фізичному та психічному здоров'ю людини. Вони пов'язані зі зниженням рівня стресу, зміцненням

здоров'я та зниженням ризику розвитку психічних порушень, таких як депресія та тривожність (Яворська & Філоненко, 2014; Barreda, Yerba & Ochoa, 2021 та ін.).

Мета статті – висвітлення особливостей впливу патріотичних творів стріт-арту на психологічне благополуччя українських студентів під час війни.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що емоції, викликані арт-об'єктами, зокрема патріотичними муралами, чинять підтримуючий вплив на психологічне благополуччя особистості, що є особливо важливим саме у воєнний час.

Відповідно до поставленої мети і висунутої гіпотези в дослідженні вирішувалися такі завдання:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблеми впливу творів вуличного мистецтва на психологічне благополуччя особистості.

2. Виявити думки студентів технічного університету щодо впливу патріотичних муралів на їхнє психологічне благополуччя в процесі проведення фокус-груп.

3. Провести контент-аналіз суджень і відповідей студентів щодо впливу патріотичних муралів на їхнє психологічне благополуччя і визначити особливості цього впливу.

Методика та організація дослідження. У дослідженні застосовувалися: теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми впливу творів вуличного мистецтва на психологічне благополуччя особистості, зокрема в умовах війни; емпіричний метод – сфокусоване інтерв'ю в групі (метод фокус-групи); метод аналізу та інтерпретації емпіричних даних – контент-аналіз; методи математичної статистики (варіаційний та кореляційний аналізи, критерій Фішера для перевірки рівності дисперсій двох вибірок). Для обробки даних використовувалося програмне забезпечення SPSS (версія 28.0).

У психології методом фокус-груп називають неформалізоване інтерв'ю, що проводиться не з індивідуальним респондентом, а з групою. Елементи інтерв'ю, тобто трансакції «*інтерв'юєр – респондент*», поєднуються в цьому методі з елементами групової дискусії, тобто із трансакціями «*респондент – респондент*» (Яковенко, 2011).

Основу методу фокус-груп заклали Р. Мертон, М. Фіске & П. Кендалл (1956) у своїй праці «Фокусування інтерв'ю». Вони ж запропонували і сформулювали значення трьох основних термінів: глибоке інтерв'ю, сфокусоване інтерв'ю, групове інтерв'ю. Водночас Р. Мертон і його співавтори зазначали, що «групове інтерв'ю зазвичай дозволяє отримати більш різноманітний масив відповідей» (Merton et al., 1956).

Доцільність застосування методу онлайн фокус-груп для дослідження особливостей впливу патріотичних муралів на психологічне благополуччя студентів інженерних спеціальностей в умовах війни можна обґрунтувати так. Метод онлайн фокус-груп виник з появою мережі Інтернет та є повноцінним різновидом інтерв'ю, що має деякі особливості (Гірник А. & Гірник Д., 2009; Олійник, 2022; Abrams & Gaiser, 2017; Moore et al., 2015; Rezabek, 2000).

Онлайн-інтерв'ю не обмежені у використанні міжособистісного компонента в спілкуванні, завдяки наявності взаємодії учасників групи поза дослідженням. Онлайн фокус-група може складатися з людей, які спілкуються між собою та мають сталі алгоритми і канали взаємодії. Отже, учасники онлайн фокус-групи можуть скористатися ними для обміну думками на дотичні до дослідження теми, які на перший погляд не стосуються дослідження, але можуть сприяти розкриттю теми. Синхронні онлайн фокус-групи збираються одночасно онлайн і мають часові межі.

Далі наводимо опис процедури і результати застосування методу онлайн фокус-групи для дослідження особливостей впливу патріотичних муралів на студентів інженерних спеціальностей.

Вибірка дослідження. До роботи у фокус-групах були запрошені студенти КПІ імені Ігоря Сікорського, які виявили небайдужість до досліджуваної проблеми і висловили бажання взяти участь в її обговоренні. Всього було проведено 4 фокус-групи: дві за участі студентів бакалаврату, 2-й курс (відповідно 10 і 8 осіб), і дві за участю студентів

магістратури, 5-й курс (відповідно 10 і 7 осіб). Всі студенти навчалися на інженерних спеціальностях в різних академічних групах. Середня тривалість фокус-груп дорівнювала 1,5 години.

Фокус-групи проводилися за узгодженим із студентами часом на платформі Zoom, що уможливило висловлення ними думок та участь в обговоренні проблеми в режимі, наближеному до реального спілкування, а також спонтанне висловлення студентами під час дискусії своїх суджень та виявлення ними емоцій.

Перед початком кожної фокус-групи всі учасники були чітко поінформовані про мету дослідження, дослідник отримав згоду студентів на участь у дослідженні. Учасники могли відкликати свою згоду на участь у фокус-групі, якщо відчували від цього дискомфорт. Участь у дослідженні була добровільною та анонімною, як зазначено в інструкції до анкети-протоколу.

Фокусом обговорення в фокус-групах виступили *особливості сприймання сучасного мурал-стріт-арту студентською молоддю*. У процесі проведення фокус-груп ми ставили на меті дізнатися в студентів, як вони ставляться до появи патріотичних муралів в умовах повномасштабної російсько-української війни, як новий стріт-арт впливає на свідомість та емоційне благополуччя особистості, а також їхні думки щодо того, чи може послідовність або комплекс візуальних меседжів, підібраних для цільової аудиторії, сформувати певні ідеї та настрої у спостерігача.

Проведення дискусії здійснювалося за таким планом:

1) Який, на вашу думку, відсоток візуальних меседжів, створених в міському середовищі в контексті соціальних програм, рекламних компаній тощо, ви сприймаєте на свідомому рівні?

2) Чи був у вас досвід такого потужного особистого контакту зі стріт-артом, зокрема муралом, щоб вас «захопило» на емоційному рівні?

3) Чи вважаєте ви, що є певний розвиток в якості муралів, які з'являються в містах України?

4) Чи змінилося ставлення містян до стріт-арту?

5) Чи є перспектива вдалої комунікації та висловлення ідей за допомогою мурал-стріт-арту?

6) Чи вважаєте ви, що послідовність або комплекс візуальних меседжів, підібраних для цільової аудиторії, може сформувати певні ідеї та настрої у спостерігача?

Після обговорення кожного запитання студенти здійснювали фіксацію своєї згоди або незгоди із загальною думкою в спеціально розроблених анкетах-протоколах.

Результати дослідження та їх обговорення. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає психологічне благополуччя як «стан душі, за якого людина здатна розвивати свій потенціал, працювати продуктивно та творчо, а також здатна справлятися зі звичайними стресами життя» (World Health Organization, 2021).

Це визначення підкреслює, що поняття психологічного благополуччя є багатогранним і охоплює різні аспекти психічного та емоційного здоров'я людини. Приємні емоції, низький рівень негативних емоцій, задоволеність життям, автономія, позитивні стосунки, відчуття мети життя та особистісний ріст виступають структурними компонентами психологічного благополуччя, які є взаємопов'язаними та діють разом, щоб сприяти загальному задоволенню, щастю та благополуччю (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). Сьогодні названі компоненти психологічного благополуччя є визнаними науковою спільнотою і найбільш глибоко досліджені.

Досліджуючи думки студентів щодо впливу патріотичних муралів на їхнє психологічне благополуччя, особлива увага була приділена аналізу емоційного і когнітивного впливу творів стріт-арту на студентську молодь. Водночас варто зазначити, що на відміну від фейкової інформації, яка поширюється через віртуальні мережі, і тому є досить складною для перевірки на правдивість (Винославська, 2023), патріотичні мурали

впливають на людину при безпосередньому їх сприйманні і містять в собі інформаційні посили, які відповідають творчим задумам їхніх авторів.

Для обґрунтування можливості розглядати респондентів, що брали участь в роботі проведених фокус-груп в якості єдиної вибірки, було здійснено співставлення підгрупи студентів-бакалаврів із підгрупою студентів-магістрів за кількістю виборів відповідей «так»/«ні» на запитання анкети-протоколу за допомогою критерія ϕ^* кутового перетворення Фішера.

Контент-аналіз матеріалів, зафіксованих в анкетах-протоколах, дозволив отримати такі результати.

1) Узагальнення думок студентів щодо досвіду особистих «контактів» з патріотичними муралами показало, що на свідомому рівні такі візуальні меседжі сприйняли 68,0% студентів бакалаврату і 72,4% студентів магістратури. При порівнянні підгруп студентів бакалаврату і магістратури за частотою позитивних відповідей на *перше* дискусійне запитання достовірних відмінностей між ними виявлено не було ($\phi^*_{\text{емп}} = 0,463$; $p > 0,10$), тобто рівень когнітивного сприймання патріотичних муралів студентами цих підгруп є подібним.

2) Досвід потужного особистого контакту зі стріт-артом, зокрема з патріотичним муралом, на захоплюючому емоційному рівні пережили 66,7% студентів бакалаврату і 58,8% студентів магістратури. Порівняння підгруп студентів бакалаврату і магістратури за частотою позитивних відповідей на *друге* дискусійне запитання за критерієм Фішера виявило певні відмінності між цими групами ($\phi^*_{\text{емп}} = 1,662$; $p < 0,05$), що може свідчити про зниження проявів емоційності в процесі подорослішання студентів.

Відповіді студентів на *перше* і *друге* дискусійне запитання, з одного боку, свідчать про значний емоційний вплив патріотичних муралів на студентську молодь, а з іншого – про певну перевагу раціонального над емоційним у студентів магістратури, які навчаються з інженерних спеціальностей.

3) У процесі обговорення майже всі студенти погодились з тим, що існує певний розвиток в якості муралів, які з'являються в містах України (бакалаври – 100,0%; магістри – 94,1%), особливо в якості їхнього комунікативного змісту, спрямованого на психологічну підтримку українців і демонстрацію віри в їхню незламність. При порівнянні підгруп студентів бакалаврату і магістратури за частотою позитивних відповідей на *третє* дискусійне запитання була виявлена певна тенденція до наявності відмінностей ($\phi^*_{\text{емп}} = 1,426$; $p < 0,10$), але це не може свідчити про існування суттєвих відмінностей між ними.

4) Більшість студентів вважало, що з появою патріотичних муралів ставлення містян до стріт-арту змінилося на краще (бакалаври – 88,9%; магістри – 100,0%), зокрема тому, що їхня ідеологічна «якість» несе в собі візуальний меседж психологічної підтримки українців. Порівняння підгруп студентів бакалаврату і магістратури за частотою позитивних відповідей на *четверте* дискусійне запитання показало результати, подібні до попереднього запитання: була виявлена така ж тенденція до наявності відмінностей ($\phi^*_{\text{емп}} = 1,426$; $p < 0,10$), що не може свідчити про існування суттєвих відмінностей між ними.

5) Майже всі респонденти підтвердили перспективу вдалої комунікації та висловлення ідей за допомогою мурал-стріт-арту (бакалаври – 94,4%; магістри – 94,1%), підкреслюючи, що їхня зустріч із муралом – це завжди особиста зустріч двох людей: студента і митця, який хоче своїм твором донести свої думки та ідеї безпосередньо до спостерігача. При порівнянні підгруп студентів бакалаврату і магістратури за частотою позитивних відповідей на *п'яте* дискусійне запитання достовірних відмінностей між ними виявлено не було ($\phi^*_{\text{емп}} = 0,037$; $p > 0,10$), що означає однакове розуміння студентами обох груп потенційних можливостей візуальних комунікацій в урбаністичному середовищі.

6) На завершення роботи в усіх чотирьох фокус-групах студенти – учасники дослідження висловили 100-відсоткову згоду з тим, що послідовність візуальних меседжів,

спрямованих на психологічну підтримку громадян України, може сформувати певні ідеї та настрої у спостерігача. Як показало проведене дослідження, у випадку патріотичних муралів такими є ідеї незламності української нації та підтримка емоційного благополуччя спостерігачів, зокрема студентської молоді. Порівняння підгруп студентів бакалаврату і магістратури за частотою позитивних відповідей на шосте дискусійне запитання достовірних відмінностей між ними не виявило ($\phi^*_{\text{емп}} = 0,0$; $p > 0,10$), тобто думки студентів цих підгруп щодо запитання, яке розглядалося останнім, повністю співпадають.

Отже, безпосереднє сприймання студентами-учасниками дослідження патріотичних творів стріт-арту нікого з них не залишило байдужим, а це свідчить про певні психотерапевтичні можливості візуальних комунікацій в сучасному урбаністичному середовищі.

Висновки. Загалом, опитування студентів щодо впливу патріотичних муралів на їхнє психологічне благополуччя дозволило дійти таких висновків.

1. Поняття психологічне благополуччя особистості є багатогранним і охоплює різні аспекти психічного та емоційного здоров'я людини. Приємні емоції, низький рівень негативних емоцій, задоволеність життям, автономія, позитивні стосунки, відчуття мети життя та особистісний ріст виступають структурними компонентами психологічного благополуччя, які є взаємопов'язаними.

2. Візуально-комунікативний вплив стріт-арту, що поширюється в Україні зарубіжними та українськими митцями, є достатньо важливим на соціально-психологічному рівні, оскільки резонує зі світом навколо нашої держави, а отже, здатен чинити потужну психологічну підтримку українців в їхньому прагненні до демократії та гідного життя. Стріт-арт можна розглядати як один із методів психологічної допомоги особистості в умовах психотравмуючих ситуацій, таких як війна. Муралі та інші форми арт-взаємодії є засобом позитивної психологічної реабілітації та покращення загального психічного стану людей.

3. Більша частина студентів – учасників дослідження позитивно оцінила появу патріотичних муралів в сучасному місті. Узагальнення їхніх думок щодо досвіду особистих «контактів» з патріотичними муралами показало, що вони сприймають такі візуальні меседжі як на свідомому, так і на емоційному рівні, хоча з дорослішанням у студентів спостерігається певне зниження проявів емоційності.

4. Позитивні емоції, що виникають у студентів під впливом візуального контенту урбаністичного середовища, можуть сприяти підтримці їхнього психологічного благополуччя, зокрема його емоційної складової.

Перспективи подальшого дослідження полягають у поглибленому вивченні думок та емоційних станів, що виникають у студентів в процесі особистих «контактів» з патріотичними муралами, а також впливу таких контактів на інші компоненти психологічного благополуччя.

Література

1. Бабій, Н., & Чучук, С. (2019). Системи візуальних комунікацій як інструмент трансформацій міського простору. *Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство*, 2(41), 183–195. <https://doi.org/10.25128/2411-3271.19.2.25>
2. Винославська, О.В. (2023). Критичне ставлення до фейкової інформації як особистісний фактор психологічного благополуччя в умовах війни *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 4(30), 6-15. <https://doi.org/10.31108/&2.2023.4.30.1>
3. Гірник, А. М., & Гірник, Д. А. (2009). Метод он-лайн фокус-груп. *Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки і соціальна робота*, 97, 24–27.
4. Єфімова, А. (2012). Public Art як феномен сучасного мистецтва: український досвід. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, 22, 100–112.
5. Кайс, З. (2015). *Соціальна семантика урбаністичного світу: символіка графіті*. [Автореф. дис. канд. філософ. наук]. Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.
6. Карамушка, Л. (2023). Суб'єктивне благополуччя персоналу освітніх і наукових організацій в умовах війни: рівень вираженості та зв'язок з копінг стратегіями. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(28), 17-25. <https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.2>

7. Карамушка, Л. М., Креденцер, О. В., Ковальчук, О. С., Лагодзінська, В. І., Терещенко, К. В., & Івкін, В. М. (2023). *Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організації*. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
8. Олійник, О. (2022). Онлайн фокус-групи: особливості організації та проведення. *Соціологічні студії*, 1(20), 32–40. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-01-32-40>
9. Сердюк, Л.З. (2017). Структура та функція психологічного благополуччя особистості. *Актуальні проблеми психології. Збірник наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія*, 17, 124–133.
10. Смирна, Л., Хаматов, В., & Пучков, А. (2016). Модерне, сучасне та новітнє мистецтво: спроба осмислення понять. *Сучасне мистецтво*, 12, 158–167.
11. Станіславська, К. (2018). Артмоб: художня акція у просторі вуличного мистецтва. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого*, 23, 52–55.
12. Терещенко, К. (2023). Психічне здоров'я і благополуччя персоналу бізнес-організацій в умовах невизначеності. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 2-3(29), 123–132. <https://doi.org/10.31108/2.2023.2.29.11>
13. Чучук, С. (2020). Соціальна знакова система візуального простору міст в контексті діалогу культур сходу і заходу. *Art and Design*, 3, 123–131. <https://doi.org/10.30857/2617-0272.2020.3.10>
14. Яворська, Л. М., & Філоненко, Г. С. (2014). Фактори становлення психологічного благополуччя особистості. *Наука і освіта*, 12, 216–220.
15. Яковенко, Л.Б. (2011). Метод фокус-груп у психологічних дослідженнях структурування вільного часу. *Актуальні проблеми психології*, 27, 525–534. http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2011_27/index.html
16. Abrams, K., & Gaiser, T. Online Focus Groups. (2017). *The SAGE Handbook of Online Research Methods*. 435–450. <https://doi.org/10.4135/9781473957992.n25>
17. Barreda, A., Yerba, D., & Ochoa, M. (2021). Art and its relevance in the emotional well-being of people. *Universidad Ciencia y Tecnología*, 25(111), 33–39. <https://www.academia.edu/>
18. Bradburn, N. (2019). The measurement of psychological well-being. In Elinson J. (Eds), *Health Goals and Health Indicators* (p. 11). Routledge.
19. Costanzo, B., Bull, M., & Smith, C. (2013). If These Walls Could Speak: A Visual Ethnography of Graffiti at Boggo Road Gaol. *Queensland Review*, 20(02), 215–230. <https://doi.org/10.1017/qre.2013.22>
20. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life's domains. *Canadian Psychology*, 49, 14–23.
21. Dyomin, M., & Ivashko, O. (2020). Street art: an artistic message in the modern urban environment. *Art Inquiry. Recherches sur les arts*, XXII, 221–241. <https://doi.org/10.26485/AI/2020/22/13>
22. Lucas, R.E. (2010). Personality and Subjective WellBeing. In: *Handbook of personality: theory and research*. 3rd. ed., 795–814. Guilford Press.
23. Merton, R., Fiske, M., & Kendall, P. (1956). *The Focused Interview: A Manual of Problems and Procedures*. Free Press.
24. Moore, T., McKee, K., & McLoughlin, P. (2015). Online focus groups and qualitative research in the social sciences: their merits and limitations in a study of housing and youth. *People, Place and Policy*, 9(1), 17–28. <https://doi.org/10.3351/ppp.0009.0001.0002>
25. Rezabek, R. J. (2000). Online Focus Groups: Electronic Discussions for Research. *Forum: Qualitative Social Research*, 1(1). <https://doi.org/10.17169/fqs-1.1.1128>
26. Ryff, C., & Singer, B. (1998). The Contours of Positive Human Health. *Psychological Inquiry*, 9. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0901_1
27. Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5–14. <https://doi.org/10.1037/0003-66X.55.1.5>
28. Sheldon, K. M., & King, L. (2001). Why positive psychology is necessary. *American Psychologist*, 56(3), 216–217. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.216>
29. Snyder, Gregory J. (2009) *Graffiti Lives: Beyond the Tag in New York's Urban Underground*. NYU Press.
30. Spigelman, Daniel. (2004). Originally published for use at the Courtald Institute, London (March 13, 2005). *Symbolic Subversion and the Writing on the Wall*. http://www.graffiti.org/faq/spigelman_graffiti.html
31. Stilwell, P. (2017, Aug 25). Making the Streets: Significance of Creative Social Play in Public Streets – A Connection Between Street Art and Street Festivals. *Revista Brasileira do Caribe*, 18(34). 120–135. <https://www.redalyc.org/pdf/1591/159152440008.pdf>
32. World Health Organization. (2021). *Mental Health*. https://www.who.int/healthtopics/mental-health/#tab=tab_1

References

1. Babii, N., & Chuchuk, S. (2019). Systemy vizualnykh komunikatsii yak instrument transformatsii miskogo prostoru [Visual communication systems as a urban space transformation too]. *Naukovi zapysky. Seria: Mystetstvoznavstvo*, 2(41), 183-195. <https://doi.org/10.25128/2411-3271.19.2.25> [In Ukrainian]
2. Vynoslavska, O. V. (2023). Krytychne stavlennya do feikovoyi informatsiyi yak osobystisnyi faktor psykholoichnogo blagopoluchchya v umovakh viiny [Critical attitude to fake information as a personal psychological well-being factor in war conditions]. *Organizatsiina psykholoia. Ekonomichna psykholoia*. 4(30), 6-15. <https://doi.org/10.31108/&2.2023.4.30.1> [In Ukrainian]
3. Girnyk, A. M., & Girnyk, D. A. (2009). Metod onlain fokus-grup [The online-focus-group method]. *Naukovi zapysky. Pedagogichni, psykholoichni nauky i sotsialna robota*, 97, 24-27. [In Ukrainian]
4. Yefimova, A. (2012). Public Art yak fenomen suchasnogo mystetstva: ukrayinskyi dosvid [Public Art as a modern-art phenomenon: the Ukrainian experience]. *Visnyk Lvivskoyi natsionalnoyi akademiyi mystetstv*, 22, 100-112. [In Ukrainian]
5. Kais, Z. (2015). *Sotsialna semantyka urbanistychnogo svitu: symbolika grafiti [Social semantics of the urban world: the symbolism of graffiti]*. [Avtoref. dys. kand. filosof. nauk]. In-t filosofiyi im. G.S. Skovorody NAN Ukrayiny. [In Ukrainian]
6. Karamushka, L. (2023). Subyektivne blagopoluchchya personalu osvitnikh i naukovykh organizatsii v umovakh viiny: riven vyrazhenosti ta zvyazok z koping strategiyamy [Subjective well-being of the staff of educational and scientific organizations in the conditions of war: levels and relationship with coping strategies]. *Organizatsiina psykholoia. Ekonomichna psykholoia*, 1(28), 17-25. <https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.2> [In Ukrainian]
7. Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Kovalchuk, O. S., Lagodzinska, V. I., Tereschenko, K. V., & Ivkin, V. M. (2023). *Metodyky doslidzhennya psykhichnogo zdorovya ta blagopoluchchya personalu organizatsii [Methods to research employees' mental health and well-being]*. Instytut psykholoii imeni G.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. [In Ukrainian]
8. Oliinyk, O. (2022). Onlain fokus-grupy: osoblyvosti organizatsiyi ta provedennya [Online focus groups: organization and conduct]. *Sotsiologichni studiyi*, 1(20), 32-40. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-01-32-40>[In Ukrainian]
9. Serdyuk, L. Z. (2017). Struktura ta funktsia psykholoichnogo blagopoluchchya osobystosti [The structure and function of the psychological well-being of the individual]. *Aktualni problemy psykholoii. Zbirnyk nauk. prats Instytutu psykholoii imeni G.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. Tom V: Psykhofiziologia. Psykhologia pratsi. Eksperymentalna psykholoia*, 17, 124-133. [In Ukrainian]
10. Smyrna, L., Khamatov, V., & Puchkov, A. (2016). Moderne, suchasne ta novitnye mystetstvo: sprobna osmyslennya ponyat [Modern, contemporary and trendy art: an attempt to understand the concepts]. *Suchasne mystetstvo*, 12, 158-167. [In Ukrainian]
11. Stanislavska, K. (2018). Artmob: khudozhnya aktsia u prostori vulychnogo mystetstva [Artmob: artistic action in the street art]. *Naukovyi visnyk Kyivskogo natsionalnogo universytetu teatru, kino i telebachennya imeni I.K. Karpenka-Karogo*, 23, 52-55. [In Ukrainian]
12. Tereschenko, K. (2023). Psykhichne zdorovya i blagopoluchchya personalu biznes-organizatsii v umovakh nevyznachenosti [Mental health and well-being of staff of business organizations in conditions of uncertainty]. *Organizatsiina psykholoia. Ekonomichna psykholoia*, 2-3(29), 123-132. <https://doi.org/10.31108/2.2023.2.29.11>[In Ukrainian]
13. Chuchuk, S. (2020). Sotsialna znakova systema vizualnogo prostoru mist v konteksti dialogu kultur skhodu i zakhodu [The social symbolic system of the urban visual space in the context of the Eastern-Western cultures dialogue]. *Art and Design*, 3, 123-131. <https://doi.org/10.30857/2617-0272.2020.3.10> [In Ukrainian]
14. Yavorska, L. M., & Filonenko, G. S. (2014). Faktory stanovlennya psykholoichnogo blagopoluchchya osobystosti [Psychological well-being factors]. *Hayka i osvita*, 12, 216-220. [In Ukrainian]
15. YAKovenko, L. B. (2011). Metod fokus-grup u psykholoichnykh doslidzhennyakh strukturuvannya vilnogo chasu [The focus-group method in psychological studies of free time structuring]. *Aktualni problemy psykholoii*, 27, 525-534. http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2011_27/index.html [In Ukrainian]
16. Abrams, K., & Gaiser, T. Online Focus Groups. (2017). *The SAGE Handbook of Online Research Methods*. 435-450. <https://doi.org/10.4135/9781473957992.n25>
17. Barreda, A., Yerba, D., & Ochoa, M. (2021). Art and its relevance in the emotional well-being of people. *Universidad Ciencia y Tecnología*, 25(111), 33-39. <https://www.academia.edu/>
18. Bradburn, N. (2019). The measurement of psychological well-being. In Elinson J. (Eds), *Health Goals and Health Indicators* (p. 11). Routledge.
19. Costanzo, B., Bull, M., & Smith, C. (2013). If These Walls Could Speak: A Visual Ethnography of Graffiti at Boggo Road Gaol. *Queensland Review*, 20(02), 215-230. <https://doi.org/10.1017/qre.2013.22>
20. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life's domains. *Canadian Psychology*, 49, 14-23.
21. Dyomin, M., & Ivashko, O. (2020). Street art: an artistic message in the modern urban environment. *Art Inquiry. Recherchés sur les art*, XXII, 221-241. <https://doi.org/10.26485/AI/2020/22/13>
22. Lucas, R. E. (2010). Personality and Subjective WellBeing. In: *Handbook of personality: theory and research*. 3rd. ed., 795-814. Guilford Press.

23. Merton, R., Fiske, M., & Kendall, P. (1956). *The Focused Interview: A Manual of Problems and Procedures*. Free Press.
24. Moore, T., McKee, K., & McLoughlin, P. (2015). Online focus groups and qualitative research in the social sciences: their merits and limitations in a study of housing and youth. *People, Place and Policy*, 9(1), 17-28. <https://doi.org/10.3351/ppp.0009.0001.0002>
25. Rezabek, R. J. (2000). Online Focus Groups: Electronic Discussions for Research. *Forum: Qualitative Social Research*, 1(1). <https://doi.org/10.17169/fqs-1.1.1128>
26. Ryff, C., & Singer, B. (1998). The Contours of Positive Human Health. *Psychological Inquiry*, 9. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0901_1
27. Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14. <https://doi.org/10.1037/0003-66X.55.1.5>
28. Sheldon, K. M., & King, L. (2001). Why positive psychology is necessary. *American Psychologist*, 56(3), 216-217. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.216>
29. Snyder, Gregory J. (2009) *Graffiti Lives: Beyond the Tag in New York's Urban Underground*. NYU Press.
30. Spigelman, Daniel. (2004). Originally published for use at the Courtauld Institute, London (March 13, 2005). *Symbolic Subversion and the Writing on the Wall*. http://www.graffiti.org/faq/spigelman_graffiti.html
31. Stilwell, P. (2017, Aug 25). Making the Streets: Significance of Creative Social Play in Public Streets – A Connection Between Street Art and Street Festivals. *Revista Brasileira do Caribe*, 18(34). 120-135. <https://www.redalyc.org/pdf/1591/159152440008.pdf>
32. World Health Organization. (2021). *Mental Health*. https://www.who.int/healthtopics/mental-health/#tab=tab_1

Відомості про авторів

Винославська Олена Василівна, кандидатка психологічних наук, професорка, професорка кафедри психології і педагогіки, Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, Київ, Україна.

Vynoslavskia, Olena, PhD (Psychology), Professor, Professor of Psychology and Pedagogy Department, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0311-376X>

E-mail: olenavynoslavskia@gmail.com

Кудряков Олексій Геннадійович, аспірант кафедри психології і педагогіки, Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, Київ, Україна.

Kudriakov, Oleksii, PhD Student of Psychology and Pedagogy Department, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-1581-9040>

E-mail: o.kudriakov@gmail.com

Отримано 1 квітня 2024 р.
Рецензовано 15 квітня 2024 р.
Прийнято 17 квітня 2024 р.

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.3>
UDC: 159.96

**Ivan Danyiuk, Karine Malysheva,
Oleksandra Loshenko, Veronika Kondratieva**

ASSESSING THE IMPACT OF THE PSYCHOLOGICAL REHABILITATION PROGRAM «SHELTERED BY LOVE» ON THE MENTAL WELL-BEING OF UKRAINIAN CHILDREN DURING THE WAR

Danyiuk, Ivan, Malysheva, Karine, Loshenko, Oleksandra, Kondratieva, Veronika. Assessing the Impact of the Psychological Rehabilitation Program «Sheltered by Love» on the Mental Well-Being of Ukrainian Children During the War.

Introduction. This study's purpose is to deepen the understanding of the impact of psychological trauma on children and adolescents living in Ukraine, particularly those affected by the ongoing Russian invasion. For this purpose, it explores a psychological rehabilitation program for children affected by the war in the country, trying to find out if there are differences in their mental health outcomes, experiences, and physiological measures before and after the intervention.

Aim. The study aims to contribute to developing effective instruments to mitigate the adverse effects of trauma and enhance the resilience of affected children and adolescents.

Methods: The research process utilized various assessment tools and measures to evaluate the impact of the psychological rehabilitation program Sheltered by Love. The assessment tools included the Childhood and Adolescent Trauma Screening (CATS), Children's Impact of Events Scale (CIES), physiological indicators such as pulse and heart rate variability, and the GOODENOUGH DRAW - A - PERSON TEST. Statistical analyses, including descriptive statistics and paired samples T-test, were conducted using R version 4.2.2 and MS Excel tools to assess mental well-being before and after the intervention. The sample consisted of 77 participants aged 8-17, residing in Ukraine's front-line zones, who attended the psychological rehabilitation program.

Results. The study findings provide evidence of the efficacy of the Sheltered by Love psychological rehabilitation program. Post-intervention analyses demonstrated statistically significant reductions in post-traumatic stress symptoms, including intrusive thoughts, emotional distress, and avoidance behaviors. Psychosocial functioning also improved, with fewer disruptions reported in communication and leisure activities. Physiological indicators showed a slight decrease in heart rate and improvements in sleep quality and deep sleep duration, further supporting the program's positive impact on the mental and physical well-being of the participants.

Conclusions. The findings highlight the effectiveness of the Sheltered by Love rehabilitation program for children in mitigating psychological distress, improving psychosocial functioning, and fostering adaptive coping strategies, ultimately enhancing the overall well-being of the participants affected by the war. Further research could delve into the long-term effects of such interventions and explore additional factors influencing children's psychological resilience in war-affected settings.

Keywords: psychological trauma, war-affected children, war-affected adolescents, Ukraine, mental health, psychological rehabilitation program, psychosocial functioning, intervention effectiveness, adaptive coping strategies, mental well-being.

Данилюк Іван, Малишева Каріне, Льошенко Олександра, Кондратьєва Вероніка. Оцінка впливу програми психологічної реабілітації «Захищені любов'ю» на ментальне благополуччя українських дітей під час війни.

Вступ. Метою цього дослідження є поглиблення розуміння впливу психологічної травми на дітей та підлітків, які проживають в Україні, особливо тих, які постраждали від триваючого російського вторгнення. Для цього в ньому розглядається програма психологічної реабілітації дітей, які постраждали від війни в країні, і робиться спроба з'ясувати, чи існують відмінності в результатах їхнього психічного здоров'я, досвіду та фізіологічних показниках до і після втручання.

Мета. Дослідження має на меті зробити внесок у розробку ефективних інструментів для пом'якшення негативних наслідків травми та підвищення життєстійкості постраждалих дітей та підлітків.

Методи: У процесі дослідження були використані різні інструменти та заходи для оцінки впливу програми психологічної реабілітації «Оселя любові». Інструменти оцінки включали:

скринінг дитячої та підліткової травми (CATS), шкалу впливу подій на дітей (CIES), фізіологічні показники, такі як пульс і варіабельність серцевого ритму, а також тест GOODENOUGH DRAW - A - PERSON TEST. Статистичний аналіз, включаючи описову статистику та T-тест парних вибірок, проводився з використанням програми R версії 4.2.2 та інструментів MS Excel для оцінки психічного благополуччя до та після втручання. Вибірка складалася з 77 учасників у віці 8-17 років, які проживають у прифронтових зонах України, які брали участь у програмі психологічної реабілітації.

Результати. Результати дослідження свідчать про ефективність програми психологічної реабілітації «Під покровом любові». Аналіз після втручання продемонстрував статистично значуще зменшення симптомів посттравматичного стресу, включаючи нав'язливі думки, емоційний дистрес та поведінку уникнення. Психосоціальне функціонування також покращилося: зменшилася кількість порушень у спілкуванні та проведенні дозвілля. Фізіологічні показники показали незначне зниження частоти серцевих скорочень, покращення якості та тривалості глибокого сну, що додатково підтверджує позитивний вплив програми на психічне та фізичне здоров'я учасників.

Висновки. Отримані дані свідчать про ефективність реабілітаційної програми для дітей «Обійняті любов'ю» у зменшенні психологічного стресу, покращенні психосоціального функціонування та формуванні адаптивних стратегій подолання труднощів, що в кінцевому підсумку покращує загальне благополуччя учасників, які постраждали від війни. Подальші дослідження можуть заглибитися в довгострокові наслідки таких втручань і вивчити додаткові фактори, що впливають на психологічну стійкість дітей, що постраждали від війни.

Ключові слова. Психологічна травма, постраждали від війни діти, постраждали від війни підлітки, Україна, психічне здоров'я, програма психологічної реабілітації, психосоціальне функціонування, ефективність втручання, адаптивні копінг-стратегії, психічне благополуччя.

Introduction. The negative impact of war on the population's mental well-being is a long-standing problem that attracts the attention of numerous researchers, psychologists, social workers, and healthcare professionals. This issue is also highly relevant for Ukraine, which has been confronting Russian military aggression since February 2022 while experiencing a widespread mental health crisis. The breakdown of social structures, persistent anxiety, violence, loss of loved ones, population displacement, and economic instability have contributed to significant increases in levels of stress, anxiety, depression, and post-traumatic stress disorder (PTSD) in Ukrainian society (Kurapov et al., 2023a; Kurapov et al., 2023b; Kurapov et al., 2023c). Children and adolescents are particularly vulnerable to the harmful effects of war-related trauma. Their developmental stage and limited coping mechanisms make them more susceptible to mental stress and long-term consequences. Existing studies confirm that exposure to war-related trauma in childhood increases the risk of developing mental disorders later in life (El-Khodary & Samara, 2019). In addition, the loss of parents, separation from caregivers, and educational disruptions exacerbate the vulnerability of children and adolescents by violating emotional regulation and causing interpersonal difficulties. Acute stress reactions, such as increased arousal, intrusive memories, nightmares, and avoidance behaviors, often appear soon after exposure to traumatic events. In children, trauma may also manifest itself through regressive behavior, separation anxiety, and somatic and behavioral problems (Sharma et al., 2021). Therefore, early identification of mental health issues among children and adolescents exposed to trauma, and the development of effective interventions to mitigate the adverse effects of psychological trauma and increase the resilience of affected people are especially important. In particular, early identification of at-risk individuals and comprehensive assessment of trauma exposure are essential components of trauma-informed care. In turn, community-based interventions, psychosocial support programs, and rehabilitation activities that stimulate coping mechanisms among the affected population are equally significant. In this regard, this study aims to deepen the understanding of the impact of psychological trauma on children and adolescents living in Ukraine and test the effectiveness of the children's psychological rehabilitation program “Захищені любов'ю” (Sheltered by Love) in its impact on mitigating the consequences of trauma and ensuring mental health well-being of its participants.

Defining and conceptualizing psychological trauma

Psychological trauma is a multifaceted phenomenon widely studied in the psychological literature, which involves a range of distressing experiences that inhibit an individual's ability to cope effectively (Stien & Kendall, 2014). The impact of trauma extends beyond the immediate traumatic event, leaving an imprint on the mental and physiological well-being of an individual. Findings from various studies highlight the importance of understanding trauma as a dynamic and subjective construct influenced by both individual and environmental factors.

The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5) generally categorizes trauma-related disorders as trauma-stressor-related disorders, where the important criterion is the experience of actual or threatened death, serious injury, or sexual abuse (Pai et al., 2017). This diagnostic framework covers conditions such as posttraumatic stress disorder (PTSD), acute stress disorder, and adjustment disorders, each characterized by distinctive symptomatology. In turn, the International Classification of Diseases, 11th edition (ICD-11), classifies trauma-related disorders within the broader category of disorders specifically related to stress (Maercker & Eberle, 2022). In this regard, the main components of psychological trauma include a range of emotional, cognitive and physiological reactions. Emotional dysregulation, hyperarousal, and intrusive thoughts are hallmarks that often manifest through symptoms such as flashbacks and nightmares (Jin et al., 2022).

The impact of psychological trauma on children

The effects of psychological trauma on children are the most detrimental because it adversely affects various areas of children's development, their physical, mental and social functioning, interpersonal relationships, and academic performance. According to De Bellis & Zisk (2014), cognitive deficits in childhood trauma are noticeable in areas such as attention, memory, and executive function. The brief by the US Substance Abuse and Mental Health Services Administration (2023) notes that people who have experienced childhood trauma are more likely to have mood disorders, anxiety, and emotional instability. Childhood trauma also impairs social functioning, affecting an individual's ability to form and maintain healthy relationships (Hjelseng et al., 2022). Trauma in childhood, especially attachment disturbances due to neglect or abuse, can interfere with the development of secure attachment patterns, exacerbating difficulties in establishing trusting relationships.

To date, Ukraine has faced a crisis with children's mental health due to Russian military aggression, which has caused enormous damage to the mental well-being of children, especially that category of the population who live in front-line zones. The report prepared by Haddad et al. (2022) shows that 22.1% of people in conflict-affected regions suffer from various mental disorders. Among this affected group, approximately 1,531,864 are in the younger demographic category. Psychological trauma identified in children living in Ukraine is caused by various factors related to military operations. In particular, according to the report by Ukraine CP AoR (2023), a number of gross violations were committed against minors. For example, among the documented cases alone, 14,482 children were subjected to atrocities such as physical harm or sexual abuse. In addition, a staggering 1.5 million children experience symptoms of depression, post-traumatic stress disorder (PTSD), and a range of other mental disorders and illnesses (Ukraine CP AoR, 2023). These results are confirmed by Hresa (2022), who points to the presence of a range of psychological consequences, from anxiety disorders and post-traumatic stress disorder to depression and dissociative disorders, which are interpreted as normative reactions to the aberrant circumstances generated by the war. It is also necessary to note the accompanying behavioral abnormalities in children, including aggression, antisocial tendencies, and an increased tendency to use psychoactive substances. In turn, the reports by Rating Group (2023) and Gradus Research Company (2022) also provide insight into the impact of trauma on the mental health of children and adolescents who live in war, noting these facts highlight the need for urgent and concerted efforts to mitigate the harmful effects of war-related trauma.

Psychosocial support for children during crises

Psychosocial support is a critical component of mitigating the effects of psychological trauma, especially in the context of childhood crises. Psychosocial support, defined as a multidimensional construct, involves interventions targeting both psychological and social aspects of well-being (Eiroa-Orosa, 2020). Components of psychosocial support include mental health interventions, community involvement and social support networks. Findings from programs such as Psychological First Aid (PFA) highlight the importance of immediate, non-intrusive, and supportive care to stabilize and promote the psychosocial well-being of people affected by trauma (Wang et al., 2021).

At the same time, early recognition of signs of trauma in children is particularly important because it is paramount to timely and targeted intervention. Trauma assessment tools, such as the Child and Adolescent Trauma Screen (CATS) questionnaire, help identify trauma exposure and associated symptoms, providing early recognition in various settings (International Society for Traumatic Stress Studies, 2014). In turn, joint public programs are no less important, representing an integral part of providing comprehensive support to children who have suffered from psychological trauma associated with the war in Ukraine. According to Solerdelcoll et al. (2022), coordinated efforts from different systems, including schools, health care, and community organizations, are essential in this case.

Aim. In the context of the situation in Ukraine, one such initiative is «Захищені любов'ю» (Sheltered by Love), a psychological rehabilitation program for children who lost their parents due to war. Therefore, in this study, we aim to answer the following research questions.

Tasks:

1. What is the current mental health status of the children in the program, and how have they been affected by the traumatic events?
2. What is the impact of the psychological rehabilitation program on the mental health of children who have suffered from the war in Ukraine?
3. How does participation in the program affect the subjective experiences of children who have suffered from war?
4. Are there significant differences in children's mental health outcomes, subjective experiences, and physiological measures before and after the intervention?

Methods and research design

Assessment Tools. This study used various assessment tools and measures to assess the impact of the psychological rehabilitation program “Захищені любов'ю” (Sheltered by Love) on the mental health of children who were affected by the war in Ukraine:

- *Childhood and Adolescent Trauma Screening (CATS).* This study used the CATS methodology (Sachser et al., 2017), translated into Ukrainian and adapted for a Ukrainian-speaking audience. The questionnaire included three main scales:

- *Traumatic Events Scale.* This scale comprises 15 items designed to assess exposure to potentially traumatic events. The participants were required to respond by indicating either “Yes” or “No” for each item.

- *Post-traumatic stress symptom scale.* This scale consists of 20 items that assess PTSD symptoms based on DSM-5 criteria, including re-experiencing, avoidance, negative changes in mood and cognition, and hyperarousal symptom clusters. The children were asked to indicate the frequency or severity of each symptom on a 4-point response scale ranging from “0” (never) to “3” (almost always).

- *Psychosocial Functioning Scale.* This scale includes 5 items that assess the impact of trauma on various domains of psychosocial functioning. The children responded by selecting “Yes” or “No” for each item.

- *Children's Impact of Events Scale (CIES).* This scale assessed the subjective experiences of children who were affected by war. It included 8 questions with answers ranging from 0 to 5, where 0 means that the event never happens, and 5 means that it always happens. The resulting scores reflected the presence of intrusion or avoidance symptoms.

- *Physiological Indicators.* In addition to psychological assessment tools, we measured physiological indicators to provide a comprehensive understanding of the participants' mental health:

- Pulse. Pulse was measured as a physiological indicator of arousal and stress.
- HR (heart rate). Heart rate variability was assessed to measure autonomic nervous system activity and stress levels.
- Sleep assessment. Participants' subjective sleep quality was assessed using a rating scale.
- Sleep duration. Participants' total sleep duration was recorded.
- Deep sleep. The amount of time the participants experienced deep sleep was measured to assess sleep quality.

- *GOODENOUGH DRAW – A – PERSON TEST.* Children's drawings were assessed to analyze their psychological state and the impact of the program on cognitive functions.

Statistical analysis. Statistical analyses were conducted using R version 4.2.2 to assess the participants' mental well-being and examine the impact of the program on children's mental health. In particular, descriptive statistics and paired samples T-test were used as analysis tools. In addition, inferential statistical analyses were performed using Excel MS tools to examine changes in mental health outcomes and physiological indicators before and after the intervention.

Data Collection and Sample Characteristics. The sample for the study included children who participated in the psychological rehabilitation program “Захищені любов'ю” (Sheltered by Love), developed by Gen.Ukrainian. A total of 77 participants took part in the study, including children aged 8-9 years (n=11), aged 10 to 11 years (n=26), 12 to 13 years (n=28), 14 to 15 years (n=5), and 16 to 17 years (n=7). All the participants live in Ukraine. The sample also included children who lost their parents due to military action. The goal of the program was to provide psychological support and assistance to children affected by the war who attended the rehabilitation camp.

Results and discussion

The results obtained from the CATS methodology survey have provided valuable information about psychosocial functioning and the presence of various traumatic experiences and PTSD symptoms among the population surveyed. Before participating in the program, approximately 11.7% of the children reported they had experienced serious natural disasters, nearly 30% of the respondents reported serious accidents or injuries, and 16.9% of the participants reported experiencing threats, beatings, or serious bodily harm to their family members. As in the previous category, 26% of the respondents reported that they had been threatened, beaten, or seriously injured. A small percentage (5.2%) of the respondents indicated that they had been victims of violent crime. In addition, nearly one in five children (16.9%) expressed concerns about the safety of their family members, and 36.4% reported concerns about safety issues at school. It is important to note that 6.5% of participants reported that they had experienced sexual coercion. In particular, approximately 9.1% of the respondents indicated that they had experienced pressure or coercion to engage in sexual activity online or on social media. This finding highlights the importance of addressing issues related to sexual consent and the violation of personal boundaries. In turn, 28.6% of the children had been verbally harassed or abused, and 7.8% reported being bullied. An extremely high percentage of children (84.4%) indicated the loss of someone close to them due to violent acts. Finally, 37.7% of the respondents reported stress due to medical procedures, and 44.2% confirmed that they were close to areas where military operations took place.

Table 1

Results for Traumatic Event Measures

Questions	Number	Percentage
1. A major natural disaster, such as a flood, tornado, hurricane, earthquake, or fire.		
No	68	88.3 %
Yes	9	11.7 %
2. A serious accident or injury, such as a car/bicycle accident, dog bite or sports injury.		
No	54	70.1 %
Yes	23	29.9 %
3. Threats, beatings or severe injuries from someone in my family.		
No	64	83.1 %
Yes	13	16.9 %
4. Threats, beatings, or serious injury from someone in the school or community.		
No	57	74.0 %
Yes	20	26 %
5. Assault, stabbing, gunshot or robbery.		
No	73	94.8 %
Yes	4	5.2 %
6. Watching someone in my family being threatened, beaten, or seriously injured.		
No	64	83.1 %
Yes	13	16.9 %
7. Watching someone in the school or community being threatened, beaten or seriously injured.		
No	49	63.6 %
Yes	28	36.4 %
8. Someone has sex activities with me or forces me to have sex activities with them when I cannot say no. Or cases of coercion or pressure on me.		
No	72	93.5 %
Yes	5	6.5 %
9. Someone online or on social media asks or pressures me to engage in sexual activity. For example, take or send photos.		
No	70	90.9 %
Yes	7	9.1 %
10. Someone bullies me in person. Says very rude things that scare me.		
No	55	71.4 %
Yes	22	28.6 %
11. Someone bullies me personally. Says very rude things that scare me.		
No	71	92.2 %
Yes	6	7.8 %
12. Someone close to me dies suddenly or due to violent acts.		
No	12	15.6 %
Yes	65	84.4 %
13. A stressful or frightening medical procedure.		
No	48	62.3 %
Yes	29	37.7 %
14. Being near the site of military operations.		
No	43	55.8 %
Yes	34	44.2 %

Table 2

Results for Post-Traumatic Stress Disorder Symptoms
Paired Samples T-test

Item	Before intervention	After intervention	Criteria	Statistics	df (degrees of freedom)	p
1. Disturbing thoughts or memories of what happened appear in my head.	P1_1	P1_2	Student t	4.012	76.0	< .001
2. Bad dreams remind me of what happened.	P2_1	P2_2	Student t	3.653	76.0	< .001
3. Images of what happened are in my head. The feeling that it is happening right now.	P3_1	P3_2	Student t	1.777	76.0	0.083
4. I feel very upset after being reminded of what happened.	P4_1	P4_2	Student t	4.068	76.0	< .001
5. Strong physical reactions when I am reminded of what happened (sweating, racing heart, upset stomach).	P5_1	P5_2	Student t	3.956	76.0	< .001
6. I try not to think about what happened or to feel nothing about it.	P6_1	P6_2	Student t	5.566	76.0	< .001
7. Avoiding anything that reminds me of what happened (people, places, objects, situations, conversations).	P7_1	P7_2	Student t	2.643	76.0	0.012
8. Inability to remember an important part of what happened.	P8_1	P8_2	Student t	3.354	76.0	0.002
9. The presence of negative thoughts, such as: [a. I will not be able to live a full life.]	P9_1	P9_2	Student t	2.147	76.0	0.038
9. The presence of negative thoughts, such as: [b. I cannot trust other people.]	P10_1	P10_2	Student t	0.162	76.0	0.872
9. The presence of negative thoughts, such as: [c. The world has become dangerous.]	P11_1	P11_2	Student t	0.752	76.0	0.457

Continuation of the table 2

9. The presence of negative thoughts, such as: [d. I am not good enough.]	P12_1	P12_2	Student t	2.808	76.0	0.008
10. Guilt for what happened [a. Blaming myself for what happened.]	P13_1	P13_2	Student t	2.303	76.0	0.027
10. Guilt for what happened [b. Blaming someone else for what happened, even if it is not their fault.]	P14_1	P14_2	Student t	0.850	76.0	0.400
11. Feeling upset (fear, anger, guilt, shame) most of the time.	P15_1	P15_2	Student t	4.286	76.0	< .001
12. Reluctance to do what I did before.	P16_1	P16_2	Student t	3.545	76.0	0.001
13. Lack of a sense of intimacy and trust with people.	P17_1	P17_2	Student t	0.000	76.0	1.000
14. Inability to detect joyful feelings.	P18_1	P18_2	Student t	1.554	76.0	0.128
15. Control of strong feelings [a. It's hard to calm down when I am sad.]	P19_1	P19_2	Student t	2.147	76.0	0.038
15. Control of strong feelings [b. A feeling of rage. Outbursts of anger and transferring it onto others.]	P20_1	P20_2	Student t	2.399	76.0	0.021
16. Taking dangerous actions.	P21_1	P21_2	Student t	0.530	76.0	0.599
17. Excessive caution (I keep an eye on those around me).	P22_1	P22_2	Student t	2.389	76.0	0.022
18. It's easy to get scared	P23_1	P23_2	Student t	3.138	76.0	0.003
19. Problems with attentiveness.	P24_1	P24_2	Student t	2.446	76.0	0.019
20. Problems with falling asleep or staying asleep.	P25_1	P25_2	Student t	2.357	76.0	0.023

Analyzing the paired samples t-test conducted on data before and after the children's participation in the program provides insight into its effectiveness in alleviating various psychological and emotional reactions to traumatic experiences. In this case, the participants show a significant reduction in the frequency of anxious thoughts or memories associated with the traumatic event after the intervention ($t = 4.012, p < 0.001$). After participating in the program, the children also report a significant reduction in bad dreams reminiscent of the traumatic event ($t = 3.653, p < 0.001$). The participants have also shown a significant decrease in feelings of distress due to being reminded of the traumatic event ($t = 4.068, p < 0.001$) and a significant

decrease in strong physical reactions to reminders of the traumatic event ($t = 3.956, p < 0.001$) and are less likely to use avoidance strategies ($t = 5.566, p < 0.001$). After participating in the program, the children have significantly reduced their inability to remember an important part of the traumatic event ($t = 3.354, p = 0.002$). It is important to note that although negative thoughts related to self-esteem have significantly decreased after the intervention ($t = 2.808, p = 0.008$), other types of negative thoughts have not changed significantly. However, the participants report a significant decrease in feelings of guilt associated with the traumatic event ($t = 2.303, p = 0.027$), a significant decrease in overall emotional distress ($t = 4.286, p < 0.001$), a decrease in reluctance to engage in previous activities ($t = 3.545, p = 0.001$), and fewer problems with overcaution ($t = 2.389, p = 0.022$). In addition, after participating in the program, the children report a decrease in feelings of fear ($t = 3.138, p = 0.003$) and a decrease in the number of problems with attention ($t = 2.446, p = 0.019$) and sleep ($t = 2.357, p = 0.023$).

Table 3

Results for Psychosocial Functioning

Before intervention	Number	Percentage	After intervention	Number	Percentage
Indicate YES or NO if the problems you mentioned interfered with: [Communicating with other people]					
No	57	74.0 %	No	65	84.4 %
Yes	20	26.0 %	Yes	12	15.6 %
Indicate YES or NO if the problems you mentioned interfered with: [Your hobbies/leisure]					
No	58	75.3 %	No	64	83.1 %
Yes	19	24.7 %	Yes	13	16.9 %
Indicate YES or NO if the problems you mentioned interfered with: [Your studies or work]					
No	57	74.0 %	No	64	83.1 %
Yes	20	26.0 %	Yes	13	16.9 %
Indicate YES or NO if the problems you mentioned interfered with: [Your family relationships]					
No	58	75.3 %	No	65	84.4 %
Yes	19	24.7 %	Yes	12	15.6 %
Indicate YES or NO if the problems you mentioned interfered with: [Your general feeling of happiness]					
0	29	37.7 %	0	43	55.8 %
1	48	62.3 %	1	34	44.2 %

The analysis of psychosocial functioning using the CATS methodology before and after the children’s participation in the program indicates some improvements in various areas. In particular, some participants report that their problems impact their communication less (pre: 74.0%, post: 84.4%). The proportion of respondents who have regained their interest in leisure and hobbies has also increased (before: 75.3%, after: 83.1%). In addition, a larger percentage of children indicate that they experience fewer problems in school (before: 74.0%, after: 83.1%), and fewer problems in family relationships (before: 24.7%, after: 15.6 %).

Table 4

Results on the Children’s Impact of Events Scale

Answers	Number	Percentage
1. Does it happen that you think about this event even when you do not want to?		
0	6	14.6 %
1	14	34.1 %
3	13	31.7 %
5	8	19.5 %
2. Do you try to “remove” this event from your memory?		
0	20	48.8 %
1	10	24.4 %
3	7	17.1 %
5	4	9.8 %
3. Do you experience surges of strong feelings about this event?		
0	9	22.0 %
1	8	19.5 %
3	9	22.0 %
5	15	36.6 %
4. Do you stay away from what happened?		
0	22	53.7 %
1	10	24.4 %
3	6	14.6 %
5	3	7.3 %
5. Do you try not to talk about this event?		
0	10	24.4 %
1	9	22.0 %
3	13	31.7 %
5	9	22.0 %
6. Do pictures of this event suddenly appear in your head?		
0	15	36.6 %
1	8	19.5 %
3	11	26.8 %
5	7	17.1 %
7. Does something make you think about this event?		
0	13	31.7 %
1	11	26.8 %
3	12	29.3 %
5	5	12.2 %
8. Do you try not to think about this event?		
0	10	24.4 %
1	12	29.3 %
3	10	24.4 %
5	9	22.0 %

The Children’s Impact of Events Scale (CIES) was administered to the sample group before they participated in the program in order to assess the psychological impact of traumatic events on them. Their responses were statistically analyzed to identify patterns indicating the participants’ stress and use of coping mechanisms. The results have shown that a significant proportion of the respondents had recurring intrusive thoughts related to the traumatic event, with 14.6% indicating persistent involuntary memories despite attempts to suppress such thoughts. Moreover, a significant proportion (48.8%) admitted that they actively tried to suppress or remove the event from their memory. Emotional reactions to the event varied, with a significant number of participants (36.6%) agreeing that they had strong feelings associated with the event. At the same time, avoidance behavior was predominant. A significant proportion of the participants experienced intrusive images (36.6%), and 31.7% of the respondents reported external stimuli triggering memories.

Table 5

Paired Samples T-test Before and After Intervention on the CIES Results

Question	Criteria	Statistics	df (degree of freedom)	p
1. Does it happen that you think about this event even when you do not want to?	Student t	5.81	40.0	< .001
2. Do you try to “remove” this event from your memory?	Student t	3.42	40.0	0.001
3. Do you experience surges of strong feelings about this event?	Student t	5.19	40.0	< .001
4. Do you stay away from what happened?	Student t	2.36	40.0	0.023
5. Do you try not to talk about this event?	Student t	4.28	40.0	< .001
6. Do pictures of this event suddenly appear in your head?	Student t	4.49	40.0	< .001
7. Does something make you think about this event?	Student t	3.89	40.0	< .001
8. Do you try not to think about this event?	Student t	5.49	40.0	< .001
Intrusion	Student t	7.13	40.0	< .001
Avoidance	Student t	6.45	40.0	< .001

The paired t test was conducted to assess the effectiveness of the program in mitigating the psychological impact of the traumatic event as measured by the Children’s Impact of Events Scale (CIES). The survey was administered before and after the intervention, allowing for assessing changes in the participants’ responses over time. The results have shown statistically significant improvements in all areas of psychological distress after the children participated in the program. The participants reported a significant decrease in intrusive thoughts about the event ($t(40) = 5.81, p < 0.001$), a decrease in attempts to remove the event from memory ($t(40) = 3.42, p = 0.001$), a decrease in the intensity of emotional reactions to the event ($t(40) = 5.19, p < 0.001$), a decrease in attempts to avoid discussing it ($t(40) = 4.28, p < 0.001$), and a decrease in the frequency of intrusive images ($t(40) = 4, 49, p < 0.001$). In general, the results indicate that the children’s participation in the program was effective in eliminating both intrusive thoughts and avoidant behavior, also improving psychological well-being among those surveyed.

Results for Physiological Indicators

The comparison of the average pulse rate before and after the program showed no significant changes (Figure 1).

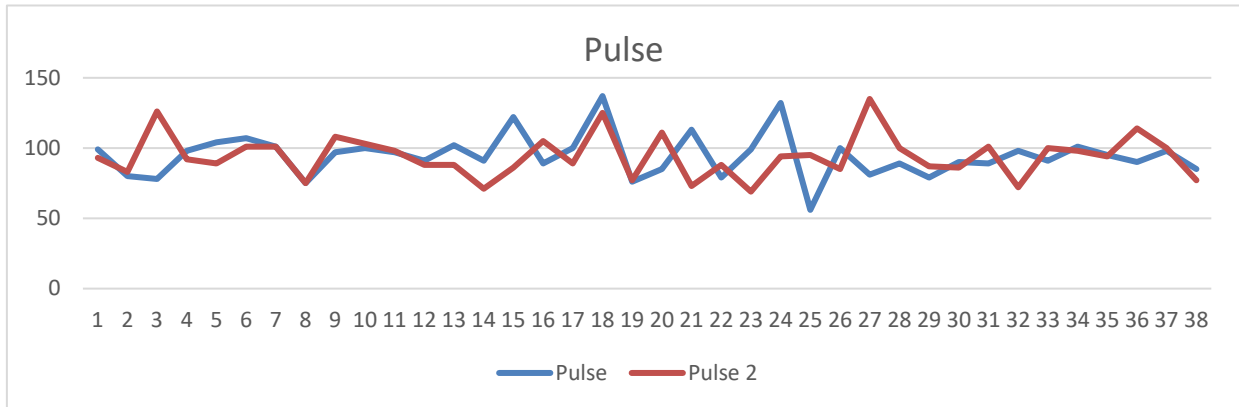

Figure 1. Pulse rate before and after the program

Average heart rate (HR) decreased from 86.1 beats per minute before participation in the program to 80.1 beats per minute after (Figure 2). This fact indicates a slight but statistically significant decrease in heart rate after the intervention.

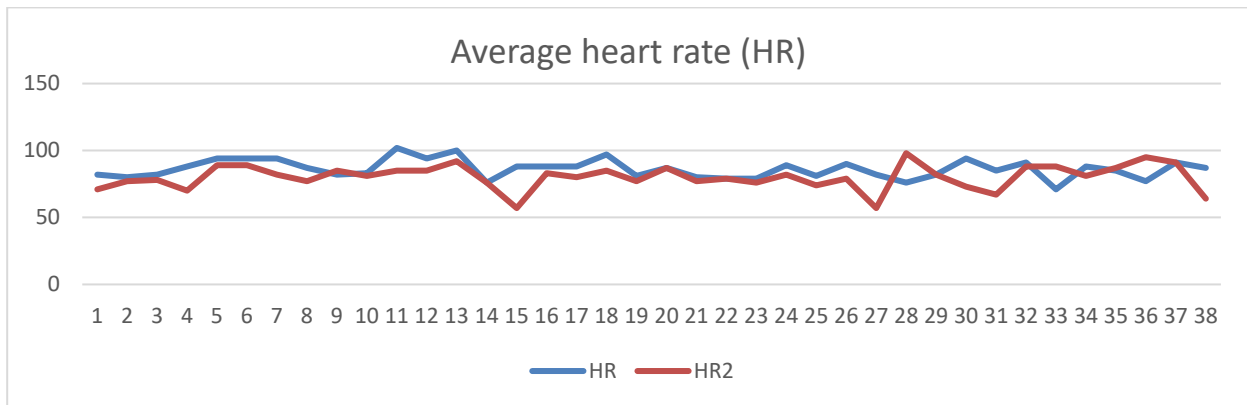

Figure 2. Average heart rate

The mean sleep rating increased from 82.6 pre-intervention to 83.3 post-intervention, indicating a slight improvement in sleep quality after the intervention (Figure 3).

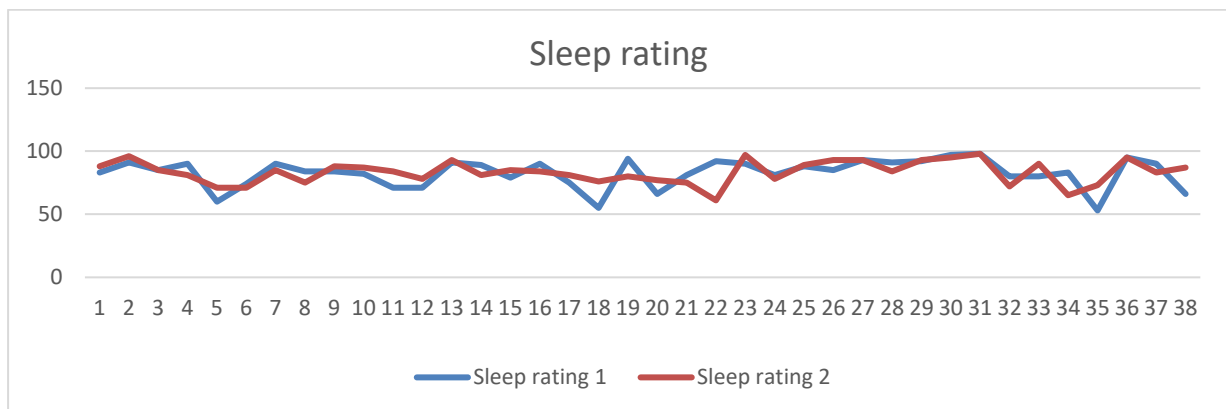

Figure 3. Sleep rating

The average total sleep duration decreased slightly from 7.29 hours before the intervention to 7.23 hours after (Figure 4). However, this change is not statistically significant.

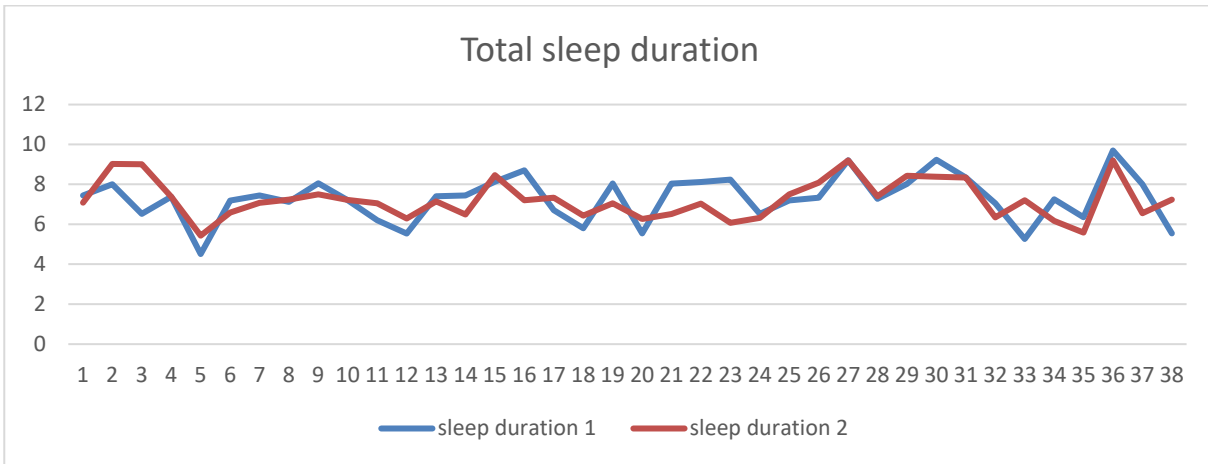

Figure 4. Average total sleep duration

The average duration of deep sleep increased significantly from 1.07 hours before the children participated in the program to 5.8 hours after the program, indicating a significant improvement in deep sleep (Figure 5).

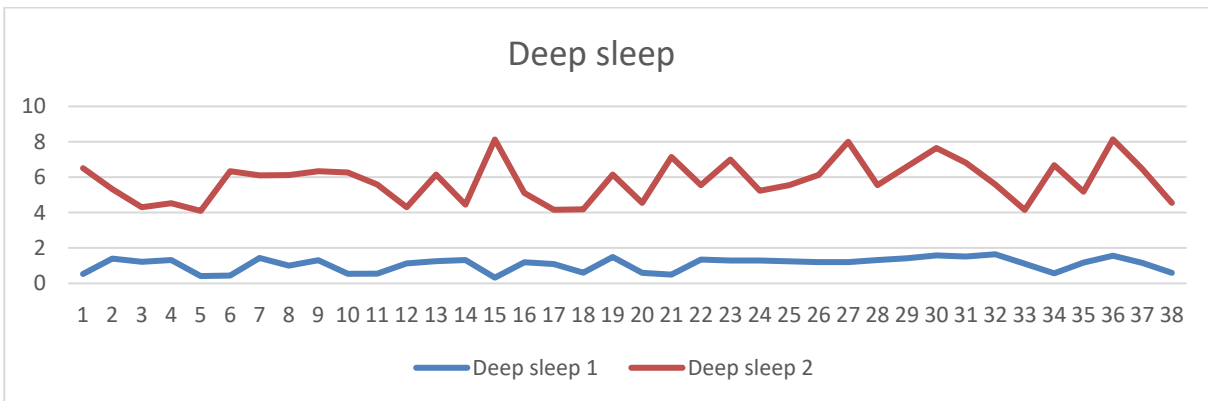

Figure 5. Average duration of deep sleep

Results of Psychological Assessment of Drawings

In order to assess the psychological state of children before and after the intervention, we also conducted a Person Test (Goodenough Draw), in which 68 people took part. Analyzing the test results revealed some trends that demonstrated the peculiarities of the program’s influence on the cognitive and emotional sphere of the participants (Figure 6). In general, the mean mental age (MA) score among all participants was approximately 9.4. In turn, 26 participants showed positive MA dynamics with an average increase of 1.3 years (Figure). In addition, 15 participants maintained their level, judging by minimal changes in MA. On average, the change in MA score for these participants was less than 0.5 years. Finally, 27 participants showed a negative MA trend with an average decrease of 1.9 years.

It is necessary to point out that, in several cases, there were external factors, such as the children’s emotional state or their artistic skills, that could influence or skew the scores. In this regard, the findings demonstrate the diverse developmental trajectories of the participants. However, positive change or lack of change remains prevalent.

Conclusions. Results obtained from the comprehensive assessment of traumatic event indicators, post-traumatic stress disorder (PTSD) symptoms, psychosocial functioning, physiological measures, and psychological assessment of drawings have provided us with

valuable information about the effectiveness of the intervention program in addressing the psychological impact of traumatic experiences in children. However, first of all, it is necessary to note that the analysis of indicators of traumatic events has revealed a significant prevalence of various traumatic experiences among the children surveyed. As some previous studies, such as Hresa (2022), demonstrate, such experiences contribute to developing PTSD symptoms, as evidenced by the high rates of intrusive thoughts, emotional distress, avoidant behaviors, and hyperarousal reported by our participants. These results suggest the widespread prevalence of psychological trauma among children affected by the war in Ukraine and the need to take action in order to address the psychological consequences of such experiences.

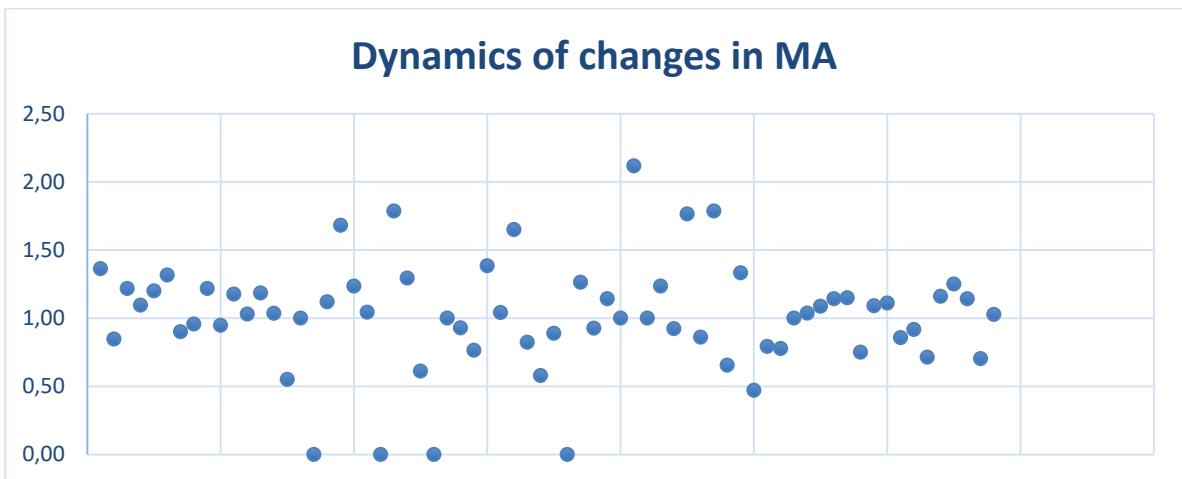

Figure 6. Dynamics of changes in mental age (MA)

We have also obtained important results from evaluating the effectiveness of the rehabilitation program. In particular, a paired samples t-test on pre- and post-intervention PTSD symptom scores has revealed significant improvements across multiple domains, indicating the program was highly effective in alleviating psychological distress among the participants. That is, the rehabilitation program has provided a reduction in intrusive thoughts, attempts to suppress memories, emotional reactions, avoidance behaviors, and sleep disturbances associated with traumatic events. These findings suggest that the program has successfully addressed core symptoms of PTSD and promoted the development of adaptive coping strategies in children, improving their mental well-being. In turn, analysis of psychosocial functioning before and after the intervention has demonstrated positive changes in communication, leisure participation, academic performance, family relationships, and overall happiness of the participants. In this case, we can argue that these improvements reflect the broader impact of the rehabilitation program on children’s social and emotional functioning. It is important to note that although physiological measures did not show significant changes in mean heart rate, small decreases in heart rate and improvements in sleep quality and duration, especially deep sleep, provide evidence of positive trends in the participants’ mental well-being and functioning. Finally, the results of the psychological assessment of the children’s drawings revealed different dynamics in changes in mental state among the participants. Still, we can note that most children showed improvement in their mental age scores after participating in the program.

Prospects for further achievements. In this regard, the findings of this study have several important implications for future interventions aimed at addressing the psychological impact of traumatic experiences among children in war-affected regions. First of all, the effectiveness of the intervention program points to the importance of implementing evidence-based psychosocial support measures that are aimed at alleviating the symptoms of post-traumatic stress disorder and promoting the development of adaptive coping strategies by the affected population. In addition, the integration of a set of assessment tools, including measures of traumatic events, PTSD symptoms, psychosocial functioning, and physiological measures,

provides a comprehensive understanding of the relationship between trauma exposure and mental well-being. Therefore, in the future, it will be important to focus on assessing the long-term effects of rehabilitation programs and identifying factors that promote resilience and recovery in children who have been exposed to trauma. In addition, interventions must be tailored to the unique needs and cultural context of the affected population, with an emphasis on building community resilience and developing social support networks. Collaborative efforts by government agencies, nongovernmental organizations, mental health professionals, educators, and community leaders are essential to addressing the challenges that arise from military aggression and promoting the mental health and well-being of children in crisis.

References

1. De Bellis, M. D., & Zisk, A. (2014). The biological effects of childhood trauma. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 23(2), 185–222. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2014.01.002>
2. Eiroa-Orosa, F. (2020). Understanding psychosocial wellbeing in the context of complex and multidimensional problems. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(16), 5937. <https://doi.org/10.3390/ijerph17165937>
3. El-Khodary, B., & Samara, M. (2019). The relationship between multiple exposures to violence and war trauma, and mental health and behavioural problems among Palestinian children and adolescents. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 29(5), 719–731. <https://doi.org/10.1007/s00787-019-01376-8>
4. Gradus Research Company. (2022). (rep.). *Changes in children's lives during the war*. Gradus Research Company. https://gradus.app/documents/211/Children_Report_Gradus_28042022.pdf
5. Haddad, N., Koyiet, P., & Shaw, K. (2022). (rep.). *No Peace of Mind: The looming mental health crisis for the children of Ukraine*. World Vision.
6. Hjelseng, I. V., Vaskinn, A., Ueland, T., Lunding, S. H., Reponen, E. J., Steen, N. E., Andreassen, O. A., & Aas, M. (2022). Childhood trauma is associated with poorer social functioning in severe mental disorders both during an active illness phase and in remission. *Schizophrenia Research*, 243, 241–246. <https://doi.org/10.1016/j.schres.2020.03.015>
7. Hresa, N. (2022). Психологічна допомога дітям під час війни. *Особистість, Суспільство, Війна*, 37–39. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4e2afcf7-804a-4b3f-9685-f545adb55342/content>
8. International Society for Traumatic Stress Studies. (2014). *Child and Adolescent Trauma Screen (CATS)*. International Society for Traumatic Stress Studies (ISTSS). [https://istss.org/clinical-resources/child-trauma-assessments/child-and-adolescent-trauma-screen-\(cats\)](https://istss.org/clinical-resources/child-trauma-assessments/child-and-adolescent-trauma-screen-(cats))
9. Jin, L., Keegan, F. S., Weiss, N. H., Alghraibeh, A. M., Aljoma, S. S., Almuhayshir, A. R., & Contractor, A. A. (2022). Examining indirect effects of emotion dysregulation between PTSD symptom clusters and reckless/self-destructive behaviors. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 14(4), 688–695. <https://doi.org/10.1037/tra0001118>
10. Kurapov, A., Danyliuk, I., Loboda, A., Kalaitzaki, A., Kowatsch, T., Klimash, T., & Predko, V. (2023a). Six months into the war: A first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1190465. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1190465>
11. Kurapov, A., Kalaitzaki, A., Keller, V., Danyliuk, I., & Kowatsch, T. (2023b). The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1134780. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1134780>
12. Kurapov, A., Pivorienė, J., Krasilova, Y., Proskurnia, A., Balashevych, O., Dubynskyi, O., & Kalaitzaki, A. (2023c). From trauma to transformation: Predictors of post-traumatic growth in Ukrainians affected by war in an ongoing conflict setting. *Social Inquiry into Well-Being*, 21(1), 62–80. <https://doi.org/10.13165/sd-23-21-1-04>
13. Maercker, A., & Eberle, D. J. (2022). Disorders specifically associated with stress in ICD-11. *Clinical Psychology in Europe*, 4(Special Issue), e9711. <https://doi.org/10.32872/cpe.9711>
14. Pai, A., Suris, A., & North, C. (2017). Posttraumatic stress disorder in the DSM-5: Controversy, change, and conceptual considerations. *Behavioral Sciences*, 7(1), 7. <https://doi.org/10.3390/bs7010007>
15. Rating Group. (2023). (rep.). *Проблеми українських дітей під час війни*. Rating Group. https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ucap_children_012023.pdf
16. Sachser, C., Berliner, L., Holt, T., Jensen, T. K., Jungbluth, N., Risch, E., Rosner, R., & Goldbeck, L. (2017). International development and psychometric properties of the Child and Adolescent Trauma Screen (CATS). *Journal of Affective Disorders*, 210, 189–195. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.12.040>
17. Sharma, R., Satapathy, S., Choudhary, V., & Sagar, R. (2021). Childhood trauma and clinical correlates of dissociative disorders among adolescents: An exploratory study. *Journal of Indian Association for Child and Adolescent Mental Health*, 17(3), 92–111. <https://doi.org/10.1177/0973134220210306>
18. Solerdelcoll, M., Ougrin, D., & Cortese, S. (2022). Advocacy for a coordinated and safe response for the mental health and psychosocial needs of children affected by the conflict in Ukraine. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 32(12), 2671–2673. <https://doi.org/10.1007/s00787-022-02037-z>

19. Stien, P. T., & Kendall, J. C. (2014). *Psychological trauma and the developing brain: Neurologically based interventions for troubled children*. Routledge.
20. Ukraine CP AoR. (2023). (rep.). *Child Protection in Ukraine: Secondary Data Review*. Ukraine CP AoR, UNICEF.
21. US Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2023). *Understanding child trauma*. US Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). <https://www.samhsa.gov/child-trauma/understanding-child-trauma>
22. Wang, L., Norman, I., Xiao, T., Li, Y., & Leamy, M. (2021). Psychological first aid training: A scoping review of its application, outcomes and implementation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(9), 4594. <https://doi.org/10.3390/ijerph18094594>

Information about authors

Danyiuk, Ivan, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

Данилюк Іван, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6522-5994>

Email: danyiuk6@gmail.com

Malysheva, Karine, PhD in Psychology, Associate Professor, Head of the Department of experimental and applied psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

Малишева Каріне, кандидатка психологічних наук, доцентка, завідувачка кафедрою експериментальної та прикладної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3903-5799>

Email: karinemalysheva@knu.ua

Loshenko, Olexandra, PhD in Psychology, Associate Professor, Department of experimental and applied psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

Льошенко Олександра, кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3303-3162>

Email: psiholog3003@gmail.com

Kondratieva, Veronika, PhD in Philosophy, Assistant Professor, Department of experimental and applied psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

Кондратьєва Вероніка, кандидатка філософських наук, асистентка кафедри експериментальної та прикладної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6588-6960>

Email: veron.kondratieva@gmail.com

Отримано 4 травня 2024 р.
Рецензовано 15 травня 2024 р.
Прийнято 17 травня 2024 р.

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.4>
УДК 159.9

Людмила Карамушка

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Карамушка Людмила. *До проблеми розробки технологій забезпечення психологічного здоров'я особистості в умовах війни.*

Вступ. Важливою умовою психологічного забезпечення життєдіяльності особистості (групи, організації, суспільства) є розробка та впровадження психологічних технологій як дієвого інструмента впровадження розробок психологічної науки в практику. Особливого значення в умовах повномасштабної війни РФ проти України набуває необхідність розробки нових технологій надання психологічної допомоги та підтримки особистості, оскільки населення України сьогодні живе і працює в умовах невизначеності, хронічного стресу, постійної загрози для фізичного та психічного здоров'я, необхідності активного поєднання багатьох видів діяльності (як основної, так і волонтерської), спрямованих на захист України.

Мета дослідження: визначити сутність та основні складові психологічних технологій, проаналізувати основні напрямки розробки технологій психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни, зокрема технологій, які стосуються забезпечення психічного здоров'я особистості та освітнього персоналу.

Методи: вивчення та систематизація літератури; теоретичний аналіз проблеми; власний досвід консультативної та психотерапевтичної роботи авторки.

Результати. У роботі визначено зміст та основні складові психологічних технологій. Проаналізовано основні напрямки розробки технологій психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни. Визначено досягнення та обмеження в розробці технологій забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах війни. Проаналізовано підходи до розробки технологій забезпечення психічного здоров'я персоналу освітніх організацій та підкреслено необхідність їх подальшої розробки.

Висновки. Проведений у статті аналіз змісту та основних складових психологічних технологій, а також визначення найбільш актуальних напрямків розробки технологій психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни, зокрема тих, які стосуються забезпечення психічного здоров'я особистості та освітнього персоналу, може сприяти їх активному використанню практичними психологами, а також розробці нових технологій, зокрема в сфері психологічної підтримки персоналу освітніх організацій в умовах війни.

Ключові слова: психологічні технології, компоненти психологічних технологій, технології психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни, психологічні технології забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах війни.

Karamushka, Liudmyla. *The problem of psychological health promoting technologies in war conditions.*

Introduction. An important condition for promoting vital activities of an individual/group/organization/society is the development and use of effective psychological technologies. New psychological help technologies are especially important in the conditions of the RF's war against Ukraine, which is associated with uncertainty, chronic stress, and a threat to life and physical and mental health of people, as well as with the people's need to combine their jobs with volunteer activities.

Aim: to determine the content and main components of psychological technologies, to analyze the main directions of development of war-time psychological help technologies, in particular, educational personnel's mental health promoting technologies.

Methods: analysis and systematization of relevant literature; theoretical analysis of the problem in question; the author's own experience as a counselor and psychotherapist.

Results. The author described the content and main components of psychological technologies, analyzed the main areas of development of war-time psychological help technologies as well as considered the achievements and limitations in the development of war-time mental health promoting technologies. The author also analyzed the approaches to the development of technologies for promoting mental health of educational personnel and emphasized the need for their further development.

Conclusions. *The results of the analysis of the content and main components of psychological technologies, the areas of the development of war-time psychological help technologies, in particular the technologies for promoting mental health of individuals and educational personnel, can contribute to spreading psychological technologies among psychologists as well as promote the development of new technologies, in particular, those to help educational personnel in war conditions.*

Keywords: *psychological technology, psychological technology components, technologies for giving psychological help to individuals in war conditions, psychological technologies for promoting mental health in war conditions, psychological technologies for promoting mental health of educational personnel in war conditions.*

Вступ. Однією із важливих умов психологічного забезпечення життєдіяльності особистості (групи, організації, суспільства) є розробка та впровадження психологічних технологій як дієвого інструмента впровадження розробок психологічної науки в практику.

У довоєнний період українськими вченими розроблені *різноманітні психологічні технології*, спрямовані на вирішення важливих завдань психологічної підтримки особистості: психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості (Максименко, Кузікова & Зливков, 2019), психологічні технології забезпечення взаємодії суб'єктів освітнього простору (Максименко, 2020), психологічні технології самодетермінації розвитку особистості (Сердюк, 2018), дискурсивні технології самопроєктування особистості (Чепелева, 2019), технології психічної саморегуляції (Прохоров, 2021), технології ціннісної підтримки розвитку обдарованої особистості в освітньому просторі (Музика, 2023) та ін. Нами у попередніх наших розробках також визначено основні групи психолого-організаційних технологій: забезпечення діяльності та розвитку організацій; попередження та подолання соціальної напруженості в організаціях; забезпечення ефективної діяльності та психологічного здоров'я менеджерів організацій; забезпечення ефективної діяльності та психологічного здоров'я персоналу організацій; забезпечення ефективної взаємодії менеджерів та персоналу організацій та ін. (Карамушка, 2005; 2022). Зміст багатьох з цих технологій розкрито в детальному описі їх компонентів та складових (Карамушка, 2005; 2022), а також у практичному застосуванні в роботі організацій та в психологічній підготовці менеджерів та працівників.

Водночас в умовах повномасштабної війни рф проти України виникла необхідність *в розробці нових технологій надання психологічної допомоги та підтримки особистості*, оскільки населення України сьогодні живе і працює в умовах невизначеності, хронічного стресу, постійної загрози для фізичного та психічного здоров'я, необхідності активного поєднання багатьох видів діяльності (як основної, так і волонтерської), спрямованих на захист України. Все це потребує осмислення підходів до розуміння сутності психологічних технологій, узагальнення наявних розробок, досягнень та обмежень, а також визначення перспектив вирішення цієї важливої наукової та практичної проблеми.

Отже, актуальність проблеми та її недостатня вирішеність стали основою для визначення **мети нашого дослідження**: визначити сутність та основні складові психологічних технологій, проаналізувати основні напрямки розробки технологій психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни, зокрема технологій, які стосуються забезпечення психічного здоров'я особистості та освітнього персоналу.

Завдання дослідження:

1. Визначити зміст та основні складові психологічних технологій.
2. Проаналізувати основні напрямки розробки технологій психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни.
3. Визначити досягнення та обмеження в розробці технологій забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах війни.
4. Проаналізувати підходи до розробки технологій забезпечення психічного здоров'я працівників освітніх організаціях.

Дослідження виконано в рамках виконання наукової теми лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

«Технології забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах соціальної напруженості» (2022-2024 рр.).

Методи дослідження: вивчення та систематизація літератури; теоретичний аналіз проблеми; власний досвід консультативної та психотерапевтичної роботи авторки.

Результати дослідження та їх обговорення.

1. Зміст та основні складові психологічних технологій.

Аналіз спеціальної довідкової літератури показує, що в найбільш загальному вигляді технологію можна визначити як сукупність прийомів і способів отримання, обробки або переробки (зміну стану, властивостей, форми) сировини, матеріалів, напівфабрикатів чи виробів у різних галузях промисловості, в будівництві тощо; наукову дисципліну, що розробляє і вдосконалює ці прийоми і способи (Таурит, 1985).

М.Н. Mescon, М. Albert & F. Khedouri, F. (1988) у своїй фундаментальній праці, присвяченій основам менеджменту, зазначають, що технології (technology) являють собою будь-який засіб перетворення вихідних матеріалів, будь-то люди чи фізичні матеріали – для одержання бажаної очікуваної продукції чи послуг.

Окрім виробничих технологій (промислових, будівельних, транспортних, інформаційних тощо), які мають відношення до здійснення виробничих процесів, важливу роль відіграють гуманітарні технології. У найбільш загальному вигляді **гуманітарні технології** можна визначити як технології, які пов'язані безпосередньо з діяльністю людини (груп людей, організацій як соціальних систем, суспільства) (Карамушка, 2022). До основних гуманітарних технологій, на нашу думку, можна віднести: *політичні; управлінські; освітні (педагогічні); психологічні.*

Одним із видів гуманітарних технологій є **психологічні технології**, які, на нашу думку, являють собою технології, що використовуються для психологічного забезпечення різних аспектів життєдіяльності, професійної активності та розвитку особистості, соціальних груп, організацій, суспільства в цілому, як у звичайних умовах, так і в умовах кризи та складних соціальних, життєвих, професійних ситуаціях.

Аналіз літератури показав, що проблема змісту та особливостей психологічних технологій знайшла певне відображення в розробках низки вітчизняних вчених.

Так, Ю. Мельник (2011) розглядає психотехнологію як галузеву технологію, що додає систематизованого опису змісту й механізму реалізації психічного впливу на особистість чи групу людей в реальних чи штучно створених умовах, яка планомірно застосовується задля досягнення певних цілей та вирішення психологічних проблем.

Вивчаючи психологічні технології надання допомоги працівникам поліції після їх перебування в екстремальних ситуаціях, дослідники зазначають, що психологічні технології з надання психологічної допомоги являють собою цілеспрямований та організований процес впливу на особистість поліцейського та її конструктивну трансформацію шляхом сукупного застосування низки психологічних методів (способів), дій, що сприяють позитивним змінам його стану та поведінки (Криволапчук, 2023). У цьому контексті психотехнології використовуються з метою вирішення комплексу завдань (психодіагностичного вивчення наявних психоемоційних станів та поведінкових реакцій, психокорекційного та психотерапевтичного впливу на особистість, просвіти, медико-психологічної реабілітації тощо) (Криволапчук, 2023).

Зазначається, що психотехнології спрямовані на допомогу особистості чи групі людей у вирішенні її/їхніх психологічної проблеми та задля досягнення конкретних цілей, вони мають різноманітне спрямування та обираються відповідно до наявного стану особистості чи запиту, особливостей використання конкретних психотехнологій за формою реалізації психологічної техніки (психотехніки) (П'янківська, 2024). Підкреслюється, що психотехнології доцільно застосовувати на етапах надання ранньої психологічної допомоги, психологічного супроводу службової діяльності, а у деяких випадках певні вправи також можна застосовувати при наданні першої психологічної допомоги (П'янківська, 2024).

В.Г. Панок (1997), виділяючи психологічну технологію як окремий вид технології і вважаючи її основним елементом практичної психології, дає таке її визначення: *психологічна технологія* – це цілісна методична система, що складається з трьох основних частин: діагностичної; інтерпретаційної (або пояснювальної); корекційної. Тобто мова йде про те, що *психологічні технології* мають поєднувати аналітичний і синтетичний підхід до особистості, суму знань і уявлень про елементи і структурні блоки у їх взаємозв'язках, з одного боку, і цілісне (синтетичне) бачення об'єкта корекційних впливів, з іншого.

На думку В.Г. Панка (1997), розробка психологічної технології є, по суті, процесом психологічного проектування, спрямованого на вирішення конкретної ситуації індивідуального розвитку або соціальної взаємодії з використанням знань і досвіду наукової та побутової психології, і вибір методу та вимог до нього у практиці застосування соціально-психологічних знань повинні визначатися так, як і в прикладних природничих науках – конкретним ситуаційним контекстом.

В.Г. Панок (2023с) зазначає, що розробка психологічних технологій має складати основне завдання прикладних наукових досліджень.

Окремі автори, окрім виділення в психологічних технологіях змісту, методів та форм роботи психологів, підкреслюють їх *особистісно-ціннісний аспект*. Так, М.М. Лехолетова (2024), аналізуючи інноваційні технології у процесі професійної підготовки соціальних працівників, які є достатньо близькими до підготовки психологів, зазначає, що інноваційні технології у процесі професійної підготовки соціальних працівників являють собою поєднання змісту, форм і методів навчання, що розвиватимуть соціальні, професійні та ціннісні якості майбутніх фахівців, сприяють їх творчій активності. Авторка наголошує на тому, що важливо, щоб технології, які застосовуються у процесі професійної підготовки в університеті, сприяли формуванню позитивного ставлення до отримувачів соціальних послуг, стимулювали здатність майбутніх соціальних працівників до інтеграції набутих цінностей, знань, умінь і навичок в практичній діяльності (Лехолетова, 2024).

Нами розкрито зміст психологічних технологій на прикладі *психолого-організаційних технологій* (Карамушка, 2005, 2009, 2022). Відповідно, психолого-організаційні технології визначено нами, як: систему принципів (активності, самостійності, діалогічності, ситуативності, рефлексивності та ін.), методів (проблемно-пошукових та інформаційно-репродуктивних) та інтерактивних технік (організаційно-спрямовуючих та змістовно-смыслових), які спрямовані на розв'язання певних психолого-організаційних проблем, пов'язаних як з діяльністю та розвитком організації в цілому, так і з діяльністю менеджерів та персоналу організацій (Карамушка, 2022).

Базуючись на підході В.Г. Панка (1997) та проектуючи його на діяльність організації та персоналу, нами визначено *структуру психолого-організаційних технологій*, яка включає такі три основні компоненти: 1) *інформаційно-смысловий* – стосується теоретичних підходів до аналізу того чи іншого психологічного явища в організації (визначення сутності досліджуваного феномену; розкриття його місця в системі діяльності організації; аналіз основних елементів його структури; систематизація основних типів та видів цього феномену тощо); 2) *діагностичний* – стосується аналізу основних критеріїв та показників організаційно-психологічного явища, що досліджується; представлення методів та методик, які можуть бути використані для його вимірювання; обґрунтування доцільності застосування тих чи інших діагностичних методів при вимірюванні певних параметрів; відображення основних підходів до представлення отриманих результатів; порівняння отриманих даних з результатами попередніх досліджень інших авторів тощо); 3) *корекційно-розвивальний компонент* – відображає основні напрямки здійснення корекційно-розвивальної роботи (через обґрунтування системи тренінгової роботи та консультативної роботи; визначення основних видів тренінгів та стратегій здійснення консультування; доцільність їх використання за наявності різних психолого-управлінських запитів управлінського персоналу; обґрунтування доцільності використання індивідуальних чи групових форм корекційно-розвивальної роботи в різних ситуаціях тощо) (Карамушка, 2005, 2009, 2022).

Отже, на основі аналізу літературних джерел можна заключити, що *психологічна технологія* являє собою складну науково-методичну систему, яка включає такі компоненти, як: когнітивний (психоедукаційний), діагностичний, та корекційно-розвивальний, реалізація яких здійснюється за допомогою спеціальних психотехнік, які можуть мати певну специфіку на різних етапах вирішення актуальних для особистості (групи, організації, суспільства) завдань. Окрім того, використання психологічних технологій тісно пов'язано з особистісно-ціннісним аспектом діяльності психолога/психотерапевта, принципами їхньої взаємодії з клієнтом.

Розробка, аналіз та систематизація психологічних технологій, які мають відношення до основних напрямків життєдіяльності особистості (групи, організації, суспільства), визначення їх змісту, спрямованості та основних напрямків практичного застосування, має складати, на наш погляд, окреме, *спеціальне наукове та прикладне завдання психології*.

2. Основні напрямки розробки технологій психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни.

Зазначимо насамперед, що окрему групу психологічних технологій, потреба в яких виникає в кризових ситуаціях, до яких відноситься війна, складають *технології, які стосуються психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни*.

Аналіз літератури показує, що ці технології почали активно розроблятися вітчизняними психологами з *початку військової агресії рф проти України в 2014 році*. Були розроблені технології надання психологічної допомоги з різних напрямків, а саме: технології допомоги сім'ям постраждалих у подоланні складних життєвих обставин (Павлюк & Шепельова, 2020), технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (Панок & Ткачук, 2019, 2021), технології допомоги дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту (Пророк, 2015), технології роботи з військовослужбовцями під час травматичних подій (Ярмольчик & Лич, 2021), технології надання психологічної допомоги пораненим військовослужбовцям (Гребінь, 2015), технології психологічної допомоги постраждалим внаслідок кризових травматичних подій (Кісарчук, 2005), технології соціально-психологічної реабілітації та способи відновлення психологічного здоров'я особистості в умовах тривалої травматизації (Титаренко, 2017, 2018), технології психологічної допомоги громадянам у подоланні проявів ПТСР через тексти у друкованих ЗМІ та на інтернет-ресурсах (Гурлева, 2020) та ін.

Особливо активно психологічні технології підтримки населення та військовослужбовців почали розроблятися після *широкомасштабного вторгнення рф в Україну*, оскільки в умовах повномасштабної війни значно підвищився запит на удосконалення практики надання психологічної допомоги різним категоріям постраждалих внаслідок психотравматичних подій (Омельченко, 2023).

Дослідниками називається *низка чинників*, які вплинули на необхідність розробки таких технологій. Це такі чинники, як: кризова зміна соціальної ситуації, запитів, стратегій, умов надання психологічної допомоги, значне нарощення стресових чинників, масовості постраждалих (Омельченко, 2023), виникнення непередбачуваної екстремальної ситуації, в якій опинилась людина, наявність психотравмуючих ситуацій війни, що здатні викликати посттравматичні стресові розлади, депресії, суїцидальні тенденції (Пилипенко, 2022), небезпечність наслідків для здоров'я і психологічного благополуччя людей, що потерпають від воєнної травматизації, в результаті виникнення деструктивних емоційних станів, які провокують стресові розлади, депресивні і тривожні стани, а також знецінення усіма категоріями постраждалих за різних обставин власного здоров'я і їхня неготовність повертатися до колишніх, мирних цінностей (Титаренко, 2024).

На основі аналізу літератури можна виділити такі *основні напрямки розробки технологій надання психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни*.

Починаючи з лютого 2022 року, насамперед було розроблено велику кількість технологій надання психологічної допомоги *цивільному населенню, його найбільш вразливим групам*. Зокрема, визначено соціально-психологічні основи реабілітації

цивільного населення під час війни (Мальцева & Шувалова, 2023), розроблено технології психологічної допомоги та підтримки постраждалим внаслідок війни в Україні (Пилипенко, 2022), обґрунтовано технологію розвитку психологічної готовності громадян до конструктивної поведінки у надзвичайних ситуаціях (Довгань, 2023), визначено психотерапевтичні практики розвитку усвідомленої стресостійкості (Гордієнко-Митрофанова & Гоголь, 2022), розроблено метод подолання психічної травми у дітей в умовах війни (Хібукі-терпапія) (Максимов (Шарон), 2022), впроваджено арттерапевтичні та інші технології психологічної допомоги сім'ям з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах (Герило, Гніда, Корнієнко & Луценко, 2018; Паркулаб & Дметерко, 2023) та ін.

Важливе місце складають технології, які стосуються *психологічної підтримки внутрішньоопереміщених осіб під час війни* та особливостей підтримки їхнього психоемоційного стану (Креденцер, Карамушка, Вальдшмідт & Клімов, 2022; Педоренко, 2022), ідентифікації та вирішення комунікативних проблем в шлюбних партнерських стосунках переселенців під час війни (Сингаївська & Осауленко, 2023), організації волонтерського туризму як інструмента соціальної інтеграції вимушено переміщених осіб під час російського воєнного вторгнення (Кирилюк & Чвертко, 2023).

Окрему групу складають психотерапевтичні технології з метою подолання психотравми таких категорій постраждалих, як особи з проявами ПТСР, що потерпали від безпосередніх та наслідкових подій війни (Омельченко, 2023). Мова йде насамперед про *військових та членів їх родин*. та ін.

Так, розроблено технологію психологічного супроводу військовослужбовців, які зазнали ампутації внаслідок бойових дій (Карамушка Т., Полівко, Вісіч, Трофімов, Карамушка Л., Креденцер О. & Терещенко 2023). Представлено технологію забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій (Кокун, Клочков, Мороз, Пішко & Лозінська, 2022) та ін.

Зазначимо, що у процесі розробки таких психотехнологій дослідниками запропоновано низку підходів до побудови їх моделей. Так, при аналізі підходів щодо роботи з ПТСР підкреслюється роль таких складових технології роботи психолога, як діагностична робота, спрямована на діагностику актуального психоемоційного стану постраждалого в умовах військового конфлікту (за допомогою спеціальних методик), та розробка персональної програми медико-психологічної реабілітації (Кокун, Агаєв, Пішко & Лозінська, 2018). Водночас обґрунтовується важливість врахування різних етапів такої роботи (в умовах бойових дій, на етапі відновлення, на етапі демобілізації тощо).

Також в роботі з військовими в умовах війни наголошується на необхідності поєднання групових методів навчання (тренінгів) з індивідуальною психологічною допомогою, а також з медичною реабілітацією (Зливков & Лукомська, 2022).

Л. Литвиненко (2023), у процесі розробки психотехнології стабілізації реабілітаційних ресурсів психологічної стійкості ветеранів, що переживають наслідки травматичних подій, запропонувала більш розширену модель технології, яка включає такі елементи: 1) психотерапевтична технологія складається із 5 послідовних етапів (ознайомчого, діагностичного, інформаційної підтримки, психотерапевтичного, завершального); 2) кожен етап має свою мету, мішень психотерапевтичного впливу, свої психотехніки та форми допомоги і кількість зустрічей; 3) загальний обсяг технології складає 10-15 зустрічей. Одна зустріч (сесія) становить 60-90 хвилин, і, залежно від організаційних форм використання технології та потреб клієнта, кількість сесій може дещо змінюватись. Аналогічні моделі психотерапевтичної технології з метою подолання психотравми використовуються для дружин ветеранів війни, що мають прояви вторинного травматичного стресового розладу, дітей військовослужбовців у воєнний час, а також фахівців допоміжних професій, які працюють з постраждалими під час війни (Омельченко, 2023).

Г.П. Лазос (2022), аналізуючи особливості психологів/психотерапевтів в умовах війни, робить дуже суттєвий, на наш погляд, висновок про те, що в цих умовах відбулася зміна парадигми надання психологічної/психотерапевтичної допомоги, що проявилось у трансформації усталених принципів її надання (відсутність нейтральної позиції, сетінг, безпечне стале місце, мотивація і запит, що надходить від клієнта, кількість клієнтів, якими стала майже вся країна). Авторка також наголошує на тому, що суттєвим стало те, що трансформувалася професійна орієнтація фахівців; це проявилось в тому, що психологи різних галузей і підходів стали кризовими психологами і травматерапевтами, а також змінилися запити клієнтів (які наразі пов'язані з динамікою тривоги та інших психічних реакцій на стрес), відбулися зміни у стосунку «клієнт-психолог/психотерапевт» (Лазос, 2022).

3. Досягнення та обмеження в розробці технологій забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах війни.

Дослідники насамперед наголошують, що особливого значення в умовах війни набуває питання забезпечення *психічного здоров'я* українців як чинника збереження української родини, нації, України, яке є першоосновою реалізації суспільно-ціннісного завдання з метою захисту й продовження людського життя на території української держави (Пилипенко, 2022). І ця робота, яка має відношення до збереження здоров'я людини, є життєво необхідною роботою фахівців психологічних і соціальних служб (Пилипенко, 2022), починаючи з 2014 року.

Враховуючи загальні підходи ВООЗ та наші власні розробки (Карамушка, 2022), можна зазначити, що *психічне здоров'я персоналу особистості в умовах війни* включає такі основні компоненти: 1) здатність справлятися з повсякденними стресами життя в умовах війни; 2) здатність налагоджувати стосунки з людьми в умовах війни; 3) здатність ефективно здійснювати свою професійну діяльність та працювати на користь своєї організації й суспільства, реалізувати свої здібності в умовах війни.

У цьому контексті визначено актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу в часи війни (питання теорії і методології) (Панок, 2023а), розроблено ефективні *техніки зцілення для подолання психотравм у дітей і батьків*, пов'язаних з війною, які розроблено на основі когнітивно-поведінкового підходу до терапії посттравматичних переживань (Сміт, Дирегров & Юле, 2016). Зокрема, визначено основні складові такої роботи: дослідження емоційних реакцій на стреси війни; створення відчуття безпеки; техніки роботи в уяві; техніки подвійного фокусу уваги; робота зі снами; робота з думками; робота з емоціями; експозиція до травматичних спогадів: малювання, листи і проговорювання; надання рекомендацій щодо батьківської допомоги дітям та подолання власних проблем батьків; ведення щоденника для планування діяльності на кожен день тижня (Сміт, Дирегров & Юле, 2016).

Що стосується розробки психотехнологій для роботи з *різними групами професіоналів для підтримки та збереження їхнього психічного здоров'я в умовах війни*, то таких робіт, як свідчить аналіз літератури, є *незначна кількість*. Вони стосуються насамперед професій, представники яких працюють в екстремальних ситуаціях.

Так, В.Л. Зливков & С. О. Лукомська (2022) у процесі розробки ефективної психокорекційної/реабілітаційної медико-психологічної *програми відновлення психічного і психологічного здоров'я* військових, виділяють такі основні етапи: необхідність попередньої діагностики таких показників: стан фізичного здоров'я постраждалого з визначенням його групи ризику, віку та стану психічного і психологічного здоров'я; вивчення можливостей соціальної підтримки в його оточенні, індивідуальні особливості переживання гострих емоційних станів (Зливков & Лукомська, 2022).

У цьому контексті розроблені психотехнології для працівників Національної поліції України після перебування в екстремальних ситуаціях, особливо для тих працівників поліції, які під час несення служби застосовували зброю та спеціальні засоби, які були свідками загибелі, травмувань колег, членів родини та громадян, брали участь у

розслідуванні убивств, перебували у полоні, спілкувалися з громадянами, що зазнали насильницьких дій, допомагали евакуації постраждалого населення від бойових дій тощо, що негативно вплинуло на їхнє психічне здоров'я та результати професійної діяльності (П'янківська, 2024). Розроблено психотехнології першої та ранньої психологічної допомоги (П'янківська, 2024), побудовано систему і технологію психологічного відновлення військовослужбовців в умовах повномасштабного російського вторгнення (Чижевський, 2023)

Підкреслюється, що великого значення в умовах війни набуває також *резильєнтність і збереження психічного здоров'я самих фахівців* (психологів, психотерапевтів), що безпосередньо пов'язані зі стійкістю їхньої професійної ідентичності та екології професійного Его (Лазос, 2022). Це обумовлено тим, що у видозміні стосунку «клієнт-психолог/психотерапевт» в умовах війни виокремлюються дві групи чинників: зовнішні та внутрішні (Лазос, 2022). До зовнішніх чинників віднесено такі, як: порушення рамок і сетінгу надання психологічної допомоги, інверсія та асиметричність стосунків, часткова відсутність винагороди за роботу або її повна безоплатність (волонтерство) (Лазос, 2022). Внутрішні чинники проявляються в тому, що у стосунку «клієнт-психолог/психотерапевт», як психолог/психотерапевт, так і клієнт, є травмованими, однак фахівець, завдяки своїй опрацьованості та обізнаності, має бути надійним об'єктом для свого клієнта, транслювати виважену і правдиву позицію (Лазос, 2022). Окрім того, визначено стратегію вивіщення та розвитку резильєнтності психолога/психотерапевта, яка складається з таких складників: ресурс, стабілізація і адаптація, нарцисична рівновага (самоповага) (Лазос, 2022).

Суттєвими є також підходи до розробки технології професійного бренду психолога в мирний час та в умовах війни (Лоленко, 2022), базисів реалістичного співвіднесення психолога-консультанта зі світом в умовах війни (Каліщук, 2022) та ін.

В цілому можна виділити *низку досягнень* в сфері розробки технологій забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах війни:

- практичні та академічні психологи активно та оперативно відгукнулись на виражену соціальну потребу населення в отриманні психологічної допомоги в умовах війни, зокрема стосовно підтримки та збереження психічного здоров'я;
- завдяки такій активності вдалось стабілізувати емоційний стан великої кількості людей, визначити ті чи інші смислові аспекти життя, допомогти віднайти точки опори життя у цій складній ситуації;
- вирішення цієї складної проблеми стосувалось *різних категорій населення*, які потребували такої підтримки;
- визначено особливості використання таких технологій з урахуванням різних умов життєдіяльності населення (проживання на деокупованих територіях, за кордоном тощо) та ін.

Водночас можна говорити про *низку обмежень* у сфері розробки технологій забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах війни:

- наявні розробки психологічних технологій стосуються здебільшого окремих аспектів цієї проблеми (наприклад, подолання негативних психічних станів), до того ж відсутні цілісні розробки, в яких би психологічне здоров'я розглядалось як цілісна система, відповідно до підходу ВООЗ;
- переважають розробки, які орієнтовані переважно на найбільш вразливі категорії (діти, жінки, люди похилого віку) і зовсім небагато розробок, які стосуються дорослого, працюючого населення;
- недостатньо розробок, які стосуються забезпечення *позитивного психічного здоров'я особистості* (актуалізація патріотичних цінностей і почуттів, віра в Перемогу, формування розвитку оптимізму особистості/ організації, пошук організаційно-психологічних та індивідуально-психологічних ресурсів);

- серед досліджень, присвячених вивченню персоналу організацій, акцент робиться переважно на працівниках і *недостатньо приділяється уваги керівникам*, оскільки вважається, що вони, відповідно до свого «високого» статусу, можуть і повинні самі справлятися з проблемами;

- серед різних категорій фахівців переважають розробки технологій, які стосуються *«стресонебезпечних» професій*, а більш «спокійні» професії, до яких, зокрема, відносяться і працівники освітніх організацій, часто залишаються поза увагою.

Все це, на наш погляд, *не сприяє цілісному вирішенню* проблеми забезпечення психічного здоров'я особистості/організації в умовах війни.

4. Аналіз підходів до розробки технологій забезпечення психічного здоров'я працівників освітніх організаціях.

Аналіз літератури показав, що проблема розробки технологій забезпечення психічного здоров'я в освітніх організаціях в умовах війни здійснюється в основному в контексті *визначення нових підходів щодо організації навчання в умовах війни та психологічної підтримки учнів/студентів*, які можна розглядати як окремі складові технологій. Так, визначено зміст психологічної підтримки здобувачів освіти та організацію навчання під час війни (Федько, 2022). Проаналізовано психологічні аспекти організації дистанційного навчання в умовах війни (Попова, Ільїна-Стогнієнко & Герасименко, 2022). Проаналізовано шляхи подолання рівня тривожності здобувачів вищої освіти у прикордонному районі в умовах війни та умови його зниження (Заушнікова, Тонкопей & Петухова 2023). Зазначається про необхідність та підходи до збереження (за потреби - відновлення) психічного здоров'я учасників освітнього процесу та дітей з сімей вимушених переселенців (Романовська, 2022). Також розроблено технологію психологічного діагностування проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення країни (Пророк, 2023). Окрім того, показана роль онлайн практикумів з ментального здоров'я в освітніх організаціях під час війни (Найдьонова, 2022) та ін. Узагальнено основні напрямки роботи щодо формування безпечного середовища у закладах освіти та надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги постраждалим в умовах війни (Панок, 2023в), різні аспекти підтримки психічного здоров'я суб'єктів освітнього процесу в умовах війни, насамперед через психоедукаційні та навчальні технології (Максименко, Карамушка, Чепелева, Н.В. & Кокур, 2023),

Звертає увагу на себе той факт, що, окрім негативного впливу війни, з'являються, хоча і поодинокі, роботи, в яких аналізується *позитивний вплив війни (особистісне, посттравматичне зростання)* на здобувачів освіти. Так, проаналізовано взаємозв'язок між задоволеністю життям та посттравматичним зростанням у аспірантів в умовах війни в Україні (Щотка & Андреева, 2022), особистісне зростання здобувачів вищої освіти в умовах хронічної дії стресорів війни (Щотка & Андреева, 2023). Підкреслимо, що цей аспект дослідження означеної проблеми є особливо важливим в контексті післявоєнного відновлення всіх соціальних суб'єктів (особистості, організації, суспільства).

Водночас аналіз літератури свідчить про те, що проблема розробки та впровадження *технологій забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу* в умовах війни *недостатньо представлена* в роботах науковців і практиків. Є лише окремі розробки, близькі до цієї проблеми. Так, обґрунтовано можливості позитум-підходу у психологічній допомозі педагогам України в умовах війни (Коновальчук (2022), вивчено лідерські стратегії поведінки керівників закладів загальної середньої освіти у кризовій ситуації (Міляєва & Пристай, 2022), обґрунтовано особливості проектування психологічно комфортного простору у закладі освіти в умовах воєнного часу (Литовченко, Вовченко, Таранченко, Жук & Литвинова, 2024), визначено умови запобігання професійному вигоранню педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти у воєнний час (Лапа, 2023), обґрунтовано зміст психологічного супроводу вчителя в умовах війни (Ігнатович, 2023).

Однак, в силу значущості освітніх організацій як важливого соціального утворення, яке виконує важливі соціально-економічні та психологічні функції в умовах війни, та врахування того, що саме освітній персонал, поряд з батьками, несе відповідальність за психологічну підтримку дітей та підлітків в умовах війни, їх навчання та розвиток в цих дуже складних умовах, розробка таких технологій набуває особливого значення. Такі технології можуть використовувати як психологи, які працюють в освітніх організаціях, так і працівники інститутів післядипломної педагогічної освіти, а також самі працівники освітніх організацій. Нами в рамках виконання наукової теми лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Технології забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах соціальної напруженості» (2022-2024 рр.) започатковано розробку таких технологій, зокрема розроблено такі тренінгові програми: «Як зберегти та підтримати психічне здоров'я освітнього персоналу в умовах війни» (Карамушка, 2022), «Тренінг розвитку продуктивних копінг-стратегій в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни» (Карамушка, 2024), «Тренінг розвитку професійної самоефективності персоналу освітніх організацій в контексті забезпечення їхнього психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни» (Креденцер, 2024) та ін.

Водночас побудова цілісної концепції технології забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни та післявоєнного відновлення як освітнього персоналу, так і фахівців, які працюють в інших сферах, є *актуальним та практичним науковим завданням* в сфері організаційної психології.

Висновки

1. *Психологічні технології* являють собою один із видів гуманітарних технологій, які використовуються для психологічного забезпечення різних аспектів життєдіяльності, професійної активності та розвитку особистості, соціальних груп, організацій, суспільства в цілому як у звичайних умовах, так і в умовах кризи та складних життєвих ситуаціях.

За своєю структурою психологічна технологія є *складною науково-методичною системою*, яка включає такі компоненти, як: когнітивний (психоедукаційний), діагностичний, корекційно-розвивальний, особистісно-мотиваційний, реалізація яких здійснюється за допомогою спеціальних психотехнік, які можуть мати певну специфіку на різних етапах вирішення актуальних для особистості (групи, організації, суспільства) завдань.

2. Серед різних видів психологічних технологій окрему групу складають технології *психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни*, необхідність розробки яких обумовлена кризовою зміною соціальної ситуації, наявністю психотравмуючих ситуацій війни, великою кількістю постраждалих та ін.

До *основних напрямків розробки* таких технологій відносяться: технології надання психологічної допомоги цивільному населенню та його найбільш вразливим групам (дітям та жінкам, людям похилого віку); технології розвитку психологічної готовності громадян до конструктивної поведінки в умовах війни, розвитку усвідомленої стресостійкості, резильєнтності, подолання психічної травми; технології психологічної адаптації та соціальної інтеграції внутрішньопереміщених осіб під час війни; технології психологічного відновлення та реадаптації військових та членів їх родин та ін.

3. Позитивно оцінюючи зміст розробок з проблеми технології забезпечення психологічного здоров'я особистості в умовах війни та післявоєнного відновлення, можна зазначити *низку обмежень у цьому напрямку*: наявні психологічні технології стосуються лише окремих аспектів цієї проблеми; переважають розробки, які мають відношення до найбільш вразливих категорій населення; недостатньо розробок, які стосуються забезпечення позитивного психічного здоров'я особистості; серед малочисельних досліджень, які присвячено вивченню психологічних особливостей персоналу організацій в умовах війни, акцент робиться переважно на розробках, які стосуються працівників; серед

розробок забезпечення психічного здоров'я різних категорій фахівців переважають розробки технологій, які стосуються переважно «стресонебезпечних» професій.

4. Серед розробок технологій забезпечення психічного здоров'я в освітніх організаціях в умовах війни переважають розробки, які стосуються визначення нових підходів щодо організації навчання в умовах війни та психологічної підтримки учнів/студентів, Однак *недостатньо представлені* технології забезпечення психічного здоров'я освітнього персоналу, що знижує можливість забезпечення ефективної діяльності цієї категорії персоналу в умовах війни, який виконує важливу діяльність (забезпечує навчання, виховання учнів/студентів, несе відповідальність за забезпечення їхнього психічного здоров'я тощо).

Перспективи подальших досліджень. До перспективних напрямів подальших досліджень відноситься розробка змісту та критеріїв ефективності психологічних технологій забезпечення психологічного здоров'я персоналу організацій, які працюють в різних сферах як в умовах війни, так і в умовах післявоєнного відновлення.

Література

1. Герило, Г. М., Гніда, Т. Б., Корнієнко, І. О., & Луценко, Ю. А. (2018). *Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів*. УНМЦ практичної психології і соціальної роботи.
2. Гордієнко-Митрофанова, І., & Гоголь, Д. (2022). *Позитивна психотерапія : навч. посіб. з психотерапевт. практик розвитку усвідомленої стресостійкості*. ГО «МНГ».
3. Гребінь, Л. О. (2015). Особливості практики надання психологічної допомоги пораненим військовослужбовцям. З. Г. Кісарчук (ред.). *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник* (с. 74- 85). Логос.
4. Гурлева, Т. С. (2020). Технологія психологічної допомоги громадянам у подоланні проявів ПТСР через текст у друкованих ЗМІ та Інтернет-ресурсах. З. Г. Кісарчук (ред.). *Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу*. (с. 159-177). Видавничий Дім «Слово». <http://surl.li/jnagc>
5. Довгань, Н. (2023). Технологія розвитку психологічної готовності громадян до конструктивної поведінки у надзвичайних ситуаціях. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(28), 85-94. <https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.9>
6. Заушнікова, М. Ю., Тонкопей, Ю. Л., & Петухова, І. О., (2023). Динаміка рівня тривожності здобувачів вищої освіти у прикордонному регіоні в умовах війни. *Науковий журнал «Габітус»*, 45, 59-63. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45>.
7. Зливков, В. Л., & Лукомська, С. О. (2022). Особливості використання тренінгу життєстійкості у психологічній реабілітації учасників бойових дій. *Вісник Національного університету оборони України*, 1(65), 24-30.
8. Ігнатович, О. М. (2023). Психологічний супровід вчителя в умовах війни. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(2), 1-6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5225>
9. Калішук, С. (2022). Базиси реалістичного співвіднесення психолога-консультанта із світом в умовах війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*, 2, 79-86.
10. Карамушка, Л. М. (Ред.). (2005). *Технології роботи організаційних психологів*. Фірма «ІНКОС».
11. Карамушка, Л. М. (2009). Сутність та особливості реалізації технологічного підходу в діяльності організаційних психологів. *Актуальні проблеми психології. Том 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*, 23, 57-64.
12. Карамушка, Л. М. (2022). *Психологічні тренінги для підготовки менеджерів та персоналу освітніх організацій (реалізація технологічного підходу)*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
13. Карамушка, Л. М. (2022a). *Тренінгова програма «Як зберегти та підтримати психічне здоров'я освітнього персоналу в умовах війни»: зміст, структура, процедура проведення*. *Київський журнал сучасної психології та психотерапії*, 4, 24-45. <https://lib.iitta.gov.ua/734063/>
14. Карамушка, Л. М. (2023). *Психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/737839/>
15. Карамушка, Л. (2024). Тренінг розвитку продуктивних копінг-стратегій в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(31). <https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31>.
16. Карамушка, Л., Креденцер, О., Терещенко, К., Лагодзінська, В., Івкін, В., & Ковальчук, О. С. (2023). *Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/733813/>
17. Карамушка, Т. В., Полівко, Л. Ю., Вісіч, О. Ю., Трофімов, А. Ю., Карамушка, Л. М., Креденцер, О. В., & Терещенко, К. В. *Психологічний супровід незламних: методичні рекомендації по роботі з*

- військовослужбовцями, які зазнали ампутації внаслідок бойових дій. Видавець Вікторія Кундельська. <https://www.academia.edu/98553371/>
18. Кісарчук, З. Г., Омельченко, Я. М., Лазос, Г. П., Литвиненко, Л. І., & Царенко, Л. Г. (2015). *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій*. Логос.
19. Кирилюк, І., & Чвертко, Л. (2023). Волонтерський туризм як інструмент соціальної інтеграції вимушено переміщених осіб під час російського воєнного вторгнення. *Економічні горизонти*, 1(23), 80-91. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(23\).2023.273362](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(23).2023.273362)
20. Кокун, О. М., Агаєв, Н. А., Пішко, І. О., & Лозінська, Н. С. (2018). *Основи психологічних знань про психічні розлади для військового психолога*. НДЦ ГП ЗСУ.
21. Кокун, О. М., Клочков, В. В., Мороз, В. М., Пішко, І. О. & Лозінська, Н. С. (2022). *Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій*. Фенікс. https://lib.iitta.gov.ua/731412/1/Посібник_.pdf
22. Коновальчук, М. В. (2022). Позитум-підходи у психологічній допомозі педагогам України в умовах війни. *International training & science on-line conference «In search of truth and humanity on the age of war»* (21-26 August, 2022, Leszno, Poland): Abstracts. (с.187-193).
23. Креденцер, О. (2024). Тренінг розвитку професійної самоефективності персоналу освітніх організацій в контексті забезпечення їхнього психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(31), 50-59. <https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31>
24. Креденцер, О., Карамушка, Л., Вальдшміт, Ф., & Клімов, С. (2022). Концепція проекту «Соціально-психологічна підтримка українців в Німеччині». *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 6-25. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.1>
25. Криволапчук, В. (Ред.). (2023). *Психологічні технології надання допомоги працівникам поліції після їх перебування в екстремальних ситуаціях*. Видавництво «Люди́ла».
26. Лазос, Г. (2022). Психологи і війна: зміна парадигми надання психологічної/психотерапевтичної допомоги та резильєнтність фахівця. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 37-47. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.3>
27. Лапа, О. В. (2023). Запобігання професійному вигоранню педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти у воєнний час. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(2), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5226>
28. Литвиненко, Л. І. (2023). Застосування психотерапевтичної технології, зорієнтованої на мобілізацію та зміцнення ресурсів, що сприяють психологічній стійкості ветеранів у подоланні проявів ПТСР. (с. 59-85). У Я. М. Омельченко, З. Г. Кісарчук, Т. С. Гурлева, Г. П. Лазос, *Застосування психотерапевтичних технологій у наданні допомоги постраждалим з проявами посттравматичного стресового розладу*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/736404/>
29. Литовченко, С. В., Вовченко, О. А., Таранченко, О. М., Жук, В. В., & Литвинова, В. В. (2024). Проектування психологічно комфортного простору у закладі освіти в умовах воєнного часу. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 6(1), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6125>
30. Лоленко, К. (2022). Компоненти професійного бренду психолога в мирний час та в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 55-63. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.5>
31. Лехолетова, М. М. (2024). Інноваційні технології у процесі професійної підготовки соціальних працівників. *Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи*: Збірник наукових праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції (Житомир, 4 квітня 2024 року). (с. 199-202).
32. Максименко, С. Д. (Ред.). (2020). *Психологічні технології взаємодії суб'єктів освітнього простору*. Видавничий Дім «Слово». <https://lib.iitta.gov.ua/723087>
33. Максименко, С. Д., Карамушка, Л. М., Чепелева, Н. В., & Кокун, О. М. (2023). Про діяльність Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України щодо психологічної підтримки населення України під час воєнного стану. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.51>
34. Максименко, С. Д., Кузікова, С. Б., & Зливков, В. Л. (2019). *Психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості*. Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.
35. Максимов (Шарон), Д. (2022). Хібукі-терапія як метод подолання психічної травми у дітей в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3-4 (27), 48-54. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.4>
36. Мальцева, О., & Шувалова, А. (2023). Соціально-психологічна реабілітація цивільного населення під час війни. *Наука I Studia*, 11. https://nauka-i-studia.eu/ojs/index.php/pl_ojs/article/view/237
37. Мельник, Ю. Б. (2011). *Основи психотехнологій*. ХНПУ.
38. Міляєва, В., & Пристай, О. (2022). Психологічний аспект аналізу лідерських стратегій поведінки керівників закладів загальної середньої освіти у кризовій ситуації. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 103-112. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.10>
39. Музика, О. Л. (Ред.). (2023). *Ціннісна підтримка розвитку обдарованої особистості в освітньому просторі*. Психологічна технологія. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/737267/>

40. Найдюнова, Л. А. (2022). Он-лайн практикуми з ментального здоров'я і психологічні хвилинки всеукраїнського розкладу: медіапсихологічні закони підтримки навчання дітей під час війни. У *Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд* (с.26-27). Талком.
41. Омельченко, Я. М., Кісарчук, З. Г., Гурлева, Т. С., & Лазос, Г. П. (2023). *Застосування психотерапевтичних технологій у наданні допомоги постраждалим з проявами посттравматичного стресового розладу*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/736404/>
42. Павлюк, М. М., & Шепельова, М. В. (2020). *Сучасні психологічні технології надання психологічної допомоги сім'ям постраждалих у подоланні складних життєвих обставин*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
43. Панок, В. Г. (1997). До побудови теоретичних засад української практичної психології. *Проблеми розвиваючого навчання: Матер. I та II Міжнар. конф.* (с.344-351).
44. Панок, В. Г. (2023а). Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу в часи війни: питання теорії і методології. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(2), 1-9. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5218>
45. Панок, В. Г. (Ред.). (2023b). *Наукова і волонтерська діяльність установ психологічного профілю НАПН України з проблем формування безпечного середовища у закладах освіти та надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги постраждалим в умовах війни (2019-2023 рр.)*. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736657>
46. Панок, В. Г. (2023с). Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>
47. Панок, В. Г., & Ткачук, І. І. (Ред.). (2019). *Консультавання в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій*. УНМЦ практичної психології і соціальної роботи.
48. Панок, В. Г., & Ткачук, І. І. (Ред.) (2021). *Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (з досвіду роботи)*. Ніка-Центр. <https://lib.iitta.gov.ua/729191/1/tehnologii3.pdf>
49. Паркулаб, О., & Дметерко, Н. (2023). Арттерапевтичні технології психологічної допомоги дітям, які опинились у складних життєвих обставинах. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*, 2(58), 31-36. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.2.5>
50. Пилипенко, Н. (2022). Психологічна допомога та підтримка постраждалим внаслідок війни в Україні. *Вісник Національного університету оборони України*, 70(6), 142–148. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-142-148>
51. Педоренко, В. М. (2022). Особливості психоемоційного стану переселенців в умовах іншої країни (на прикладі Німеччини). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 5, 5-10. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.5.1>
52. Попова, О. І., Лыбіна-Стогнієнко, В. Ю., & Герасименко, О. А. (2023). Успішні кейси дистанційного навчання в медичних закладах освіти України в період воєнного стану. *Академічні візії*. <https://academyvision.org/index.php/av/article/view/260>.
53. Пророк, Н. В., Гончаренко, С. А., & Кондратенко, Л. О. (2015). *Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту: Довідник вихователя дошкільного навчального закладу*. ПП «Канцлер».
54. Пророк, Н. В., Бойко, С. Т. (2023). *Психологічне діагностування проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення країни*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, <https://lib.iitta.gov.ua/737541/>
55. П'янківська, Л. В. (2024). Психотехнології надання допомоги працівникам поліції. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*, 1(35), 625-637.
56. Романовська, Д. Д. (2022). Психологічна допомога у закладах освіти в період війни: запити, методики, алгоритми дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 1, 148-152. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.28>
57. Сердюк, Л. З. (Ред.). (2018). *Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <http://lib.iitta.gov.ua/712878/>
58. Сингаївська, І., & Осауленко, Н. (2023). Особливості комунікативних проблем в шлюбних партнерських стосунках переселенців під час війни. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 3(71), 125–134. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-71-125-134>.
59. Сміт, П., Дирегров, Е., & Юле, У. (2016). *Діти та війна: навчання технік зцілення*. Інститут психічного здоров'я Українського Католицького університету
60. Таурит, Г. Е. Технологія. (1985). *Українська радянська енциклопедія (УРЕ): в 12 томах* (1974–1985 р.р.). <http://leksika.com.ua/ure/>
61. Титаренко, Т. М. (2017). Технології соціально-психологічної реабілітації та способи відновлення психологічного здоров'я особистості в умовах тривалої травматизації. У Т. М. Титаренко (ред.), *Способи підвищення соціально-адаптивних можливостей людини в умовах переживання наслідків травматичних подій: методичні рекомендації*. (с. 7-23). Імекс-ЛТД.
62. Титаренко, Т. М. (2018). *Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації*. Імекс-ЛТД.

63. Титаренко, Т. М. (2024). *Моє майбутнє залежить від мене: практики здорового сьогодення у воєнних і повоєнних умовах*. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Імекс-ЛТД.
64. Федько, В. (2022). Психологічна підтримка здобувачів освіти та організація навчання під час війни. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми* : збірник матеріалів наукових доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 квітня 2022 р., с. 171-176). Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
65. Щотка, О., & Андреева, Я. (2022). Взаємозв'язок між задоволеністю життям та посттравматичним зростанням у аспірантів в умовах війни в Україні. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3-4 (27), 64-74.
66. Щотка, О., & Андреева, Я. (2023). Напрями особистісного зростання здобувачів вищої освіти в умовах хронічної дії стресорів війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 30(4), 47-55. <https://doi.org/10.31108/2.2023.4.30.5>
67. Чепелева, Н. В. (Ред.). (2019). *Дискурсивні технології самопроекування особистості*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <http://lib.iitta.gov.ua/717132/>
68. Чижевський, С. О. (2023). Особливості психологічного відновлення військовослужбовців в умовах повномасштабного російського вторгнення: *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(2), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5229>
69. Ярмольчик, М. О., & Лич, О. М. (2021). Психологічні технології роботи з військовослужбовцями під час декомпресії. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, 2, 88-92
70. Mescon, M. H., Albert, M., & Khedouri, F. (1988). *Management*. Harper & Row.

References

1. Gerylo, G. M., Gnida, T. B., Korniyenko, I. O., & Lutsenko, Yu. A. (2018). *Organizatsia sotsialno-psykhologichnogo suprovodu ditei, simej, yaki postrazhdaly vnaslidok viiskovykh konfliktiv [Organization of social and psychological help to children and families affected by military conflicts]*. UNMTs praktychnoi psykhologii i sotsialnoi roboty. [In Ukrainian]
2. Gordiyenko-Mytrofanova, I., & Gogol, D. (2022). *Pozytyvna psykhoterapia [Positive psychotherapy]*. GO «MNG». [In Ukrainian]
3. Grebin, L. O. (2015). Osoblyvosti praktyky nadannya psykhologichnoi dopomogy poranenyim viiskovoslužbovcyjam [Peculiarities of providing psychological help to wounded servicemen]. In Z. G. Kisarchuk (Ed.), *Psykhologichna dopomoga postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii* (pp. 74- 85). Logos. [In Ukrainian]
4. Gurlyeva, T. S. (2020). Tekhnologia psykhologichnoi dopomogy gromadyanam u podolanni proyaviv PTSR cherez tekst u drukovanykh ZMI ta Internet-resursakh [Technology for giving psychological help to citizens in overcoming PTSD through text in print media and Internet resources]. In Z. G. Kisarchuk (Ed.), *Tekhnologii psykhoterapevtychnoi dopomogy postrazhdalym u podolanni proyaviv posttravmatychnogo stresovogo rozladu*. (pp. 159-177). Vydavnychiy Dim «Slovo». <http://surl.li/jnagc> [In Ukrainian]
5. Dovgan, N. (2023). Tekhnologia rozvytku psykhologichnoi gotovnosti gromadyan do konstruktivnoi povedinky u nadzvychaynykh sytuatsiyakh [Technology for developing psychological readiness of citizens for constructive behavior in emergencies]. *Organizatsiina psykhologia. Ekonomichna psykhologia*, 1(28), 85-94. <https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.9> [In Ukrainian]
6. Zaushnikova, M. Yu., Tonkopei, Yu. L., & Pyetukhova, I. O., (2023). Dynamika rivny tryvozhnosti zdobuvachiv vyschoi osvity u prykordonnomu regioni v umovakh viiny [Dynamics of the level of anxiety of students of higher education in border regions in war conditions]. *Naukovyi zhurnal «Gabitus»*, 45, 59-63. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45>. [In Ukrainian]
7. Zlyvkov, V. L., & Lukomska, S. O. (2022). Osoblyvosti vykorystannya treningu zhyttestiikosti u psykhologichnii reabilitatsii uchasnykiv boiovykh dii [Peculiarities of using survival training in psychological rehabilitation of combatants]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy*, 1(65), 24-30. [In Ukrainian]
8. Ignatovych, O. M. (2023). Psykhologichniy suprovid vchytelya v umovakh viiny [Psychological support for teachers in war conditions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1-6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5225> [In Ukrainian]
9. Kalischuk, S. (2022). Bazysy realistychnogo spivvidnesennya psykhologa-konsultanta iz svitom v umovakh viiny [Basics of a realistic correlation of a psychologist-counselor with the world in war conditions]. *Vcheni zapysky Tavriiskogo natsionalnogo universytetu imeni V. I. Vernadskogo. Seria: Psykhologia*, 2, 79-86. [In Ukrainian]
10. Karamushka, L. M. (Ed.). (2005). [Technologies used by organizational psychologists]. *Tekhnologii roboty organizatsiinykh psykhologiv*. INKOS. [In Ukrainian]
11. Karamushka, L. M. (2009). Sutnist ta osoblyvosti realizatsii tekhnologichnogo pidkhodu v dialnosti organizatsiinykh psykhologiv [The essence and peculiarities of the technological approach in the work of organizational psychologists]. *Aktualni problemy psykhologii. Tom 1. Organizatsiina psykhologia. Ekonomichna psykhologia. Sotsialna psykhologia*, 23, 57–64. [In Ukrainian]
12. Karamushka, L. M. (2022a). *Psykhologichni treniny dlya pidgotovky menedzheriv ta personalu osvitynih organizatsii (realizatsia tekhnologichnogo pidkhodu) [Psychological training programs for managers and staff of educational organizations (based on a technological approach)]*. G. S. Kostyuk Institute of Psychology. [In Ukrainian]

13. Karamushka, L. M. (2022b). *Treningova programa «Yak zberegy ta pidtrymaty psyykhychnе zdorovya osvıtnogo personalu v umovakh viiny»: zmist, struktura, protsedura provedennya [Training program "How to preserve and promote mental health of educational personnel in war conditions": content, structure, procedure]. Kyivskyi zhurnal suchasnoi psyykholohii ta psyykhoterapii, 4, 24–45. <https://lib.iitta.gov.ua/734063/> [In Ukrainian]*
14. Karamushka, L. M. (2023). *Psyykhychnе zdorovya personalu organizatsii v umovakh viiny [Mental health of personnel of organizations in war conditions]. G. S. Kostiuk Institute of Psychology. <https://lib.iitta.gov.ua/737839/> [In Ukrainian]*
15. Karamushka, L. (2024). *Trening rozvytku produktyvnykh koping-strategii v konteksti zabezpechennya psyykholohichnogo zdorovya ta blagopoluchchya osvıtnogo personalu v umovakh viiny [Training in the development of productive coping strategies to promote psychological health and well-being of educational personnel in war conditions]. Organizatsiina psyykholohia. Ekonomichna psyykholohia, 1(31). <https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31>. [In Ukrainian]*
16. Karamushka, L., Kredentser, O., Tereshchenko, K., Lagodzinska, V., Ivkin, V., & Kovalchuk, O. S. (2023). *Metodyky doslidzhennya psyykhychnogo zdorovya ta blagopoluchchya personalu organizatsii [Methods to research mental health and well-being of the personnel of organizations]. G. S. Kostiuk Institute of Psychology. <https://lib.iitta.gov.ua/733813/> [In Ukrainian]*
17. Karamushka, T. V., Polivko, L. Yu., Visich, O. Yu., Trofimov, A. Yu., Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., & Tereshchenko, K. V. (2023). *Psyykholohichni suprovid nezlamnykh: metodychni rekomendatsii po roboti z viiskovosluzhbovtvyamy, yaki zaznaly amputatsii vnaslidok boiovykh dii [Psychological support for the indomitable: methodological recommendations for work with amputee servicemen]. Vydavets Viktoriia Kundelska. <https://www.academia.edu/98553371/> [In Ukrainian]*
18. Kisarchuk, Z. G. (Ed.). (2015). *Psyykholohichna dopomoga postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii [Psychological help to victims of traumatic events]. Logos. [In Ukrainian]*
19. Kyrylyuk, I., & Chvertko, L. (2023). *Volonterskyi turizm yak instrument sotsialnoi integratsii vymusheno peremischenykh osib pid chas rosiiskogo voyennogo vtorgnennya [Volunteer tourism as a tool for social integration of displaced persons during the Russian military invasion]. Ekonomichni goryzonty, 1(23), 80-91. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(23\).2023.273362](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(23).2023.273362) [In Ukrainian]*
20. Kokun, O. M., Agayev, N. A., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2018). *Osnovy psyykholohichnykh znan pro psyykhychni rozlady dlya viiskovogo psyykhologa [Basics of mental disorders for a military psychologist]. NDTs GP ZSU. [In Ukrainian]*
21. Kokun, O. M., Klochkov, V. V., Moroz, V. M., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2022). *Zabezpechennya psyykholohichnoi stiikosti viiskovosluzhbovtiv v umovakh boiovykh dii [Promoting psychological stability of servicemen in combat conditions]. Feniks. https://lib.iitta.gov.ua/731412/1/Posibnyk_.pdf [In Ukrainian]*
22. Konovalchuk, M. V. (2022). *Pozytum-pidkhody u psyykholohichnii dopomozhi pedagogam Ukrayiny v umovakh viiny [Positum-approaches in psychological help to teachers of Ukraine in war conditions]. International training & science on-line conference «In search of truth and humanity on the age of war» (21-26 August, 2022, Leszno, Poland): Abstracts. (pp.187-193). [In Ukrainian]*
23. Kredentser, O. (2024). *Trening rozvytku profesiinoi samoefektyvnosti personalu osvıtnikh organizatsii v konteksti zabezpechennya yikhного psyykholohichnogo zdorovya ta blagopoluchchya v umovakh viiny [Training program to develop professional self-efficacy of personnel of educational organizations to promote their psychological health and well-being in war conditions]. Organizatsiina psyykholohia. Ekonomichna psyykholohia, 1(31), 50-59. <https://doi.org/10.31108/2.2024.1.31> [In Ukrainian]*
24. Kredentser, O., Karamushka, L., Valdshmidt, F., & Klimov, S. (2022). *Kontseptsiia proyecktu «Sotsialno-psyykholohichna pidtrymka ukraintiv v Nimechchini» [Concept of the project «Social and psychological help to Ukrainians in Germany»]. Organizatsiina psyykholohia. Ekonomichna psyykholohia, 3(27), 6-25. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.1> [In Ukrainian]*
25. Kryvolapchuk, V. (Ed.). (2023). *Psyykholohichni tekhnologii nadannya dopomogy pratsivnykam politsii pislya yikh perebuvannya v ekstremalnykh sytuatsiakh [Psychological technologies for providing help to police officers who survived extreme situations]. «Vydavnytstvo «Lyudmyla». [In Ukrainian]*
26. Lazos, G. (2022). *Psyykholohy i viina: zmina paradygmy nadannya psyykholohichnoi/psyykhoterapevtychnoi dopomogy ta rezilyentnist fakhivtsya [Psychologists and war: a paradigm shift in the provision of psychological/psychotherapeutic help and psychologists' resilience]. Organizatsiina psyykholohia. Ekonomichna psyykholohia, 3(27), 37-47. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.3> [In Ukrainian]*
27. Lapa, O. V. (2023). *Zapobigannya profesiinomu vygorannu pedagogichnykh pratsivnykiv zakladiv profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity u voyenni chas [Preventing burnout among teaching staff of vocational institutions during wartime]. Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy, 5(2), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5226> [In Ukrainian]*
28. Lytvynenenko, L. I. (2023). *Zastosuvannya psyykhoterapevtychnoi tekhnologii, zoriyentovanoi na mobilizatsiyu ta zmitsnennya resursiv, scho spryyayut psyykholohichnii stiikosti veteraniv u podolanni proyaviv PTSR [The application of psychotherapeutic technology to mobilize and strengthen resources that contribute to psychological stability of war veterans in overcoming PTSD]. U Zastosuvannya psyykhoterapevtychnykh tekhnologii u nadanni dopomogy postrazhdalym z proyavamy postravmatychnogo stresovogo rozladu. G. S. Kostiuk Institute of Psychology. <https://lib.iitta.gov.ua/736404/> [In Ukrainian]*

29. Lytovchenko, S. V., Vovchenko, O. A., Taranchenko, O. M., Zhuk, V. V., & Lytvynova, V. V. (2024). *Proyektuvannya psykholoichno komfortnogo prostoru u zakladi osvity v umovakh voyennogo chasu* [Designing a psychologically comfortable space in an educational institution in war conditions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 6(1), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6125> [In Ukrainian]
30. Lolenko, K. (2022). Komponenty profesiinogo brendu psykologa v myrnyi chas ta v umovakh viiny [Components of a psychologist's professional brand in peacetime and during a war]. *Organizatsiina psykholoia. Ekonomichna psykholoia*, 3(27), 55-63. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.5> [In Ukrainian]
31. Lekholetova, M. M. (2024). Innovatsiini tekhnologii u protsesi profesiinoy pidgotovky sotsialnykh pratsivnykiv [Innovative technologies in professional training of social workers]. *Aktualni pytannya rozvytku osobystosti: suchasnist, innovatsii, perspektyvy: Zbirnyk naukovykh prats za materialamy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Zhytomyr, April 4, 2024). (pp. 199-202). [In Ukrainian]
32. Maksymenko, S. D. (Ed.). (2020). *Psykholoichni tekhnologii vzayemodii subyektiv osvitnogo prostoru* [Psychological technologies for interaction of educational space actors]. Vydavnychi Dim «Slovo». <https://lib.iitta.gov.ua/723087> [In Ukrainian]
33. Maksymenko, S. D., Karamushka, L. M., Chepelyeva, N. V., & Kokun, O. M. (2023). Pro dialnist Instytutu psykholoii imeni G. S. Kostyuka NAPN Ukrainy schodo psykholoichnoi pidtrymky naseleण्या Ukrainy pid chas voyennogo stanu [Activities of G. S. Kostyuk Institute of Psychology to help Ukrainians under martial law]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.51> [In Ukrainian]
34. Maksymenko, S. D., Kuzikova, S. B., & Zlyvkov, V. L. (2019). Psykholoichni tekhnologii efektyvnogo funktsionuvannya ta rozvytku osobystosti [Psychological technologies for effective personal functioning and development]. *Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko*. [In Ukrainian]
35. Maksymov (Sharon), D. (2022). Khibuki-terapia yak metod podolannya psykhičnoi travmy u ditei v umovakh viiny [Hibuki therapy as a method of overcoming mental trauma in children in war conditions]. *Organizatsiina psykholoia. Ekonomichna psykholoia*, 3-4(27), 48-54. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.4> [In Ukrainian]
36. Maltseva, O., & Shuvalova, A. (2023). Sotsialno-psykholoichna reabilitatsia tsyvilnogo naseleण्या pid chas viiny [Socio-psychological rehabilitation of the civilian population during the war]. *Nauka I Studia*, 11. https://nauka-i-studia.eu/ojs/index.php/pl_ojs/article/view/237 [In Ukrainian]
37. Melnyk, Yu. B. (2011). *Osnovy psykhotekhnologii* [Basics of psychotechnologies].. KhNPU. [In Ukrainian]
38. Milyayeva, V., & Prystai, O. (2022). Psykholoichnyi aspekt analizu liderskykh strategii povedinky kerivnykiv zakladiv zagalnoi serednoi osvity u kryzovii sytuatsii [Psychological aspect of the analysis of leadership strategies used by principals of general secondary schools in a crisis situation]. *Organizatsiina psykholoia. Ekonomichna psykholoia*, 3(27), 103-112. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.10> [In Ukrainian]
39. Muzyka, O. L. (Ed.). (2023). *Tsinnisna pidtrymka rozvytku obdarovanoi osobystosti v osvitnomu prostori* [Value support for the development of a gifted personality in the educational space]. Psykholoichna tekhnologia. G. S. Kostyuk Institute of Psychology. <https://lib.iitta.gov.ua/737267/> [In Ukrainian]
40. Naidonova, L. A. (2022). On-lain praktykumy z mentalnogo zdorovya i psykholoichni khvylynky vseukrainskogo rozkladu: mediapsykholoichni zakony pidtrymky navchannya ditei pid chas viiny [On-line workshops on mental health and psychological moments of the all-Ukrainian schedule: media-psychological laws of promoting children's education during the war]. U *Psykholoia rosiisko-ukrainskoi viiny: vnutrishnii poglyad* (pp.26-27). Talkom. [In Ukrainian]
41. Omelchenko, Ya. M. (Ed.). (2023). *Zastosuvannya psykhoterapevtychnykh tekhnologii u nadanni dopomogy postrazhdalym z proyavamy posttravmatychnogo stresovogo rozladu* [Psychotherapeutic technologies for providing help to victims with post-traumatic stress disorder]. G. S. Kostyuk Institute of Psychology. <https://lib.iitta.gov.ua/736404/> [In Ukrainian]
42. Pavlyuk, M. M., & Shepelova, M. V. (2020). *Suchasni psykholoichni tekhnologii nadannya psykholoichnoi dopomogy simyam postrazhdalym u podolanni skladnykh zhytlyevykh obstavyn* [Modern psychological technologies for providing psychological help to families of victims in overcoming life crises]. G. S. Kostyuk Institute of Psychology. [In Ukrainian]
43. Panok, V. G. (1997). Do pobudovy teoretychnykh zasad ukrainskoi praktychnoi psykholoii [Building theoretical foundations of Ukrainian applied psychology]. *Problemy rozvyvayuchogo navchannya: Mater. I ta II Mizhnar. konf.* (s.344-351). [In Ukrainian]
44. Panok, V. G. (2023a). Aktualni problemy okhorony psykhičnogo zdorovya ukrainskogo narodu v chasy viiny: pytannya teorii i metodologii [Current problems in protecting mental health of Ukrainians during the war: issues of theory and methodology]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1-9. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5218> [In Ukrainian]
45. Panok, V. G. (Red.). (2023b). Naukova i volonterska dialnist ustanov psykholoichnogo profilyu NAPN Ukrainy z problem formuvannya bezpechnogo seredovyscha u zakladakh osvity ta nadannya psykholoichnoi i sotsialno-pedagogichnoi dopomogy postrazhdalym v umovakh viiny (2019-2023 rr.) [Scientific and volunteer activities of institutions of psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine to create a safe environment in educational institutions and provide psychological and socio-pedagogical help to victims of war (2019-2023)]. *Ukrainskyi naukovo-metodychnyi tsentr praktychnoi psykholoii i sotsialnoi roboty*. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736657> [In Ukrainian]

46. Panok, V. G. (2023c). Psykhologichni doslidzhennya v umovakh viiny: problemy i zavdannya [Psychological research in war conditions: issues and tasks]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133> [In Ukrainian]
47. Panok, V. G., & Tkachuk, I. I. (Ed.). (2019). *Konsultuvannya v systemi psykhosotsialnoi dopomogy dityam i simyam, scho opynylys u skladnykh zhyttyevykh obstavynakh vnaslidok viiskovykh dii [Counseling in the system of psycho-social help to children and families in life crises as a result of military operations]*. UNMTs praktychnoi psykhologii i sotsialnoi roboty. [In Ukrainian]
48. Panok, V. G., & Tkachuk, I. I. (Ed.). (2021). *Tekhnologii psykhosotsialnoi dopomogy dityam i simyam, scho opynylys u skladnykh zhyttyevykh obstavynakh vnaslidok viiskovykh dii [Technologies for providing psycho-social help to children and families in life crises as a result of military operations]*. Nika-Tsentr. <https://lib.iitta.gov.ua/729191/1/tehnologii3.pdf> [In Ukrainian]
49. Parkulab, O., & Dmeterko, N. (2023). Artterapevtychni tekhnologii psykholoichnoi dopomogy dityam, yaki opynylys u skladnykh zhyttyevykh obstavynakh [Art therapy technologies in psychological help to children in life crises]. *Naukovi pratsi Mizhregionalnoi Akademii upravlinnya personalom. Psykhologia*, 2(58), 31-36. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.2.5> [In Ukrainian]
50. Pylypenko, N. (2022). Psykhologichna dopomoga ta pidtrymka postrazhdalym vnaslidok viiny v Ukraini [Psychological help to victims of the war in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy*, 70(6), 142-148. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-142-148> [In Ukrainian]
51. Pedorenko, V. M. (2022). Osoblyvosti psykhoemotsiinogo stanu pereselentsiv v umovakh inshoi krainy (na prykladi Nimechchyny) [Peculiarities of psycho-emotional conditions of immigrants in a foreign country (a case of Germany)]. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo natsionalnogo universytetu. Seria: Psykhologia*, (5), 5-10. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.5.1> [In Ukrainian]
52. Popova, O. I., Ilyina-Stogniyenko, V. Yu., & Gerasymenko, O. A. (2023). Uspishni keisy dystantsiinogo navchannya v medychnykh zakladakh osvity Ukrainy v period voyennogo stanu [Successful cases of distance learning in medical educational institutions of Ukraine under martial law]. *Akademichni vizii. vyp.* <https://academyvision.org/index.php/av/article/view/260>. [In Ukrainian]
53. Prorok, N. V. (Ed.). (2015). *Dopomoga dityam, postrazhdalym vnaslidok voyennogo konfliktu: Dovidnyk vykhovatelya doshkilnogo navchalnogo zakladu [Help to children affected by the military conflict: handbook of a preschool teacher]*. PP «Kantsler». [In Ukrainian]
54. Prorok, N. V. (2023). Psykhologichne diagnostuvannya proyaviv adaptatsiinykh rozladiv u subyektiv osvitnogo prostoru v umovakh voyennogo stanu i pislyavoyennogo vidnovlennya krainy [Psychological diagnosis of adaptation disorders in educational space in the conditions of martial law and post-war reconstruction of the country]. G. S. Kostiuk Institute of Psychology, <https://lib.iitta.gov.ua/737541/> [In Ukrainian]
55. Pyankivska, L. V. (2024). Psykhotekhnologii nadannya dopomogy pratsivnykam politsii [Psychotechnologies in helping police officers]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seria «Pedagogika», Seria «Psykhologia», Seria «Medytsyna»*, 1(35), 625-637. [In Ukrainian]
56. Romanovska, D. D. (2022). Psykhologichna dopomoga u zakladakh osvity v period viiny: zapyty, metodyky, alhorytmy dii [Psychological help in educational institutions during the war: demand, methods, action algorithms]. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo natsionalnogo universytetu. Seria: Psykhologia*, 1, 148-152. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.28> [In Ukrainian]
57. Serdyuk, L. Z. (Ed.). (2018). *Psykhologichni tekhnologii samodeterminatsii rozvytku osobystosti [Psychological technologies for personality development self-determination]*. G. S. Kostiuk Institute of Psychology. <http://lib.iitta.gov.ua/712878/> [In Ukrainian]
58. Syngaivska, I., & Osaulenko, N. (2023). Osoblyvosti komunikatyvnykh problem v shlyubnykh partnerskykh stosunkakh pereselentsiv pid chas viiny [Communication problems in marriage partnerships of displaced persons during the war]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 3(71), 125-134. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-71-125-134>. [In Ukrainian]
59. Smit, P., Dyregrov, E., & Yule, U. (2016). *Dity ta viina: navchannya tekhnik ztsilennya [Children and War: Teaching Healing Techniques]*. Ukrainian Catholic University Institute of Mental Health [In Ukrainian]
60. Tauryt, G. E. Tekhnologia [Technology]. (1985). *Ukrainska radyanska entsyklopedia (URE): in 12 volumes (1974-1985)*. <http://leksika.com.ua/ure/> [In Ukrainian]
61. Tytarenko, T. M. (2017). Tekhnologii sotsialno-psykhologichnoi rehabilitatsii ta sposoby vidnovlennya psykholoichnogo zdorovya osobystosti v umovakh tryvaloї travmatyzatsii [Socio-psychological rehabilitation technologies and psychological health restoration methods in conditions of long-term traumatization]. In T. M. Tytarenko (Ed.) *Sposoby pidvyschennya sotsialno-adaptyvnykh mozhlyvostei lyudyny v umovakh perezhyvannya naslidkiv travmatychnykh podii: metodychni rekomendatsii*. (pp. 7-23). Imeks-LTD. [In Ukrainian]
62. Tytarenko, T. M. (2018). *Psykhologichne zdorovya osobystosti: zasoby samodopomogy v umovakh tryvaloї travmatyzatsii [Psychological health of the individual: self-help in conditions of long-term traumatization]*. Imeks-LTD. [In Ukrainian]
63. Tytarenko, T. M. (2024). *Moye maibutnye zalezhyt vid mene: praktyky zdorovogo sгодennya u voyennykh i povoyennykh umovakh [My future depends on me: healthy life practices in war and post-war conditions]*. National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Institute of social and political psychology. Imeks-LTD. [In Ukrainian]
64. Fedko, V. (2022). Psykhologichna pidtrymka zdobuvachiv osvity ta organizatsia navchannya pid chas viiny [Psychological help to students and organization of education during the war]. *Psykhologichni vymiry osobystisnoi*

- vzayemodii subyektiv osvithnoho prostoru v konteksti gumanistychnoi paradygmy: zbirnyk materialiv naukovykh dopovidei V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, April 22, 2022, pp. 171-176). G. S. Kostiuk Institute of Psychology. [In Ukrainian]
65. Schotka, O., & Andreyeva, Ya. (2022). Vzayemozvyazok mizh zadovolenistyu zhyt'tyam ta postravmatychnym zrostanniam u aspirantiv v umovakh viiny v Ukraini [Relationship between life satisfaction and post-traumatic growth in post-graduate students in conditions of war in Ukraine]. *Organizatsiina psykholgia. Ekonomichna psykholgia*, 3-4 (27), 64-74. [In Ukrainian]
66. Schotka, O., & Andreyeva, Ya. (2023). Napryamy osobystisnogo zrostannya zdobuvachiv vyschoi osvity v umovakh khronichnoi dii stresoriv viiny [Directions of personal growth of students of higher education in conditions of chronic war stressors]. *Organizatsiina psykholgia. Ekonomichna psykholgia*, 30(4), 47-55. <https://doi.org/10.31108/2.2023.4.30.5> [In Ukrainian]
67. Chepelyeva, N. V. (Ed.). (2019). *Dyskursyvni tekhnologii samoproektuvannya osobystosti [Discursive technologies for personal self-projection]*. G. S. Kostiuk Institute of Psychology. <http://lib.iitta.gov.ua/717132/> [In Ukrainian]
68. Chyzhevskiy, S. O. (2023). Osoblyvosti psykholichnogo vidnovlennya viiskovosluzhbovtiv v umovakh povnomasshtabnogo rosiiskogo vtorgnennya [Psychological recovery of military personnel in the conditions of a full-scale Russian invasion: Bulletin of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5229> [In Ukrainian]
69. Yarmolchuk, M. O. & Lych, O. M. (2021). Psykholichni tekhnologii roboty z viiskovosluzhbovtamy pid chas dekompresii [Psychological technologies for dealing with military personnel during decompression]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnogo upravlinnya, psykholgii, prava*, 2, 88-92 [In Ukrainian]
70. Mescon, M. H., Albert, M., & Khedouri, F. (1988). *Management*. Harper & Row.

Відомості про автора

Карамушка Людмила Миколаївна, дійсна членкиня НАПН України, докторка психологічних наук, професорка, завідувачка лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Karamushka, Liudmyla, Academician of the NAES of Ukraine, Dr., Prof., Head, laboratory of organizational and social psychology, G. S. Kostiuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0622-3419>

E-mail: LKARAMA01@gmail.com

Отримано 4 травня 2024 р.
Рецензовано 15 травня 2024 р.
Прийнято 17 травня 2024 р.

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.5>
УДК 159.9

Тарас Карамушка
Людмила Карамушка
Олександр Вісіч

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПЕРСОНАЛУ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ ДЛЯ ПОРАНЕНИХ ВІЙСЬКОВИХ

Карамушка Тарас, Карамушка Людмила, Вісіч Олександр. Особливості професійного вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових.

Вступ. В умовах війни працівники реабілітаційних центрів (лікарі, медсестри, реабілітологи, психологи та інші фахівці охорони здоров'я) стикаються з різноманітними емоційними викликами у своїй роботі. Вони часто зіштовхуються зі складними ситуаціями (у тому числі з втратою пацієнта), співпереживають пацієнтам та їхнім родинам. Ці емоційні навантаження можуть призвести до професійного вигорання, що так само може серйозно знизити ефективність надання медичних послуг, а також негативно позначитися на психічному здоров'ї персоналу.

Мета дослідження: дослідити рівень професійного вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових та визначити вплив характеристик взаємодії персоналу з організацією (залученість у роботу та прихильність організації) на його вияви.

Методи дослідження: Для проведення дослідження було використано такі діагностичні методи: опитувальники «Синдром «вигорання» в професіях системи «людина-людина» К. Маслач та С. Джексона, «Утрехтська шкала залученості в роботу» В. Шауфелі, А. Беккера, «Опитувальник відданості організації» Дж. Груб, Р. Дунхема, М. Кастаньєди, авторська анкета-«паспортичка».

Результати дослідження. У результаті емпіричного дослідження встановлено, що дві третини персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових мають високий та середній рівень професійного вигорання всіх його складових. Провідне місце (за рівнем вираженості) серед різних складових вигорання посідає редуція професійних досягнень, далі слідує емоційне виснаження і найменш вираженою є деперсоналізація. На основі дисперсійного аналізу виявлено, що організаційно-психологічні чинники, які відображають взаємодію персоналу та організації (залученість персоналу у роботу, його прихильність до організації) є суттєвими детермінантами зниження професійного та емоційного вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових.

Висновки. Отримані результати свідчать про необхідність впровадження в реабілітаційних центрах для поранених військових спеціальних програм для профілактики та подолання професійного вигорання, однією зі складових яких має бути реалізація заходів залученості у роботу та формування прихильності до організації.

Ключові слова: професійне вигорання, емоційне виснаження, деперсоналізація, редуція професійних досягнень, залученість у роботу, прихильність до організації, реабілітаційні центри, реабілітаційні центри для поранених військових.

Karamushka, Taras, Karamushka, Liudmyla, Visich, Oleksandr. Features of professional burnout of the staff of rehabilitation centers for wounded soldiers.

Introduction. In wartime, rehabilitation center staff (doctors, nurses, rehabilitators, psychologists, and other healthcare professionals) face a variety of emotional challenges in their work, which include deaths of patients and emotional support for patients and their families. These emotional burdens can lead to staff's professional burnout, which in turn can seriously reduce the effectiveness of provided medical services, as well as negatively affect staff's mental health.

Aim: to measure the levels of professional burnout of the staff of rehabilitation centers for wounded soldiers and to determine the effects of the staff-organization interaction characteristics (work involvement and commitment to the organization) on staff's burnout.

Methods: Maslach-Jackson Burnout Syndrome in Professions of the Human-Human System, V. Schaufeli-A. Becker Utrecht Work Engagement Scale, Loyalty to the Organization Questionnaire by J. Grub, R. Dunham, and M. Castañeda, and the author's questionnaire-passport.

Results. Two-thirds of the staff of rehabilitation centers for wounded soldiers had high and average

levels of professional burnout of all its components. The rehabilitation centers staff's reduction of professional achievements was the most developed component of burnout, which was followed by emotional exhaustion, and depersonalization being the least developed component of burnout. Variance analysis found that staff-organization interaction factors (work involvement and commitment to the organization) can significantly decrease rehab center staff's professional and emotional burnout.

Conclusions. *The obtained results suggest the need for staff's burnout prevention and overcoming programs to implement in rehabilitation centers for wounded soldiers. Those programs could, in particular, focus on promoting staff's involvement in work and developing commitment to the organization.*

Key words: *professional burnout, emotional exhaustion, depersonalization, reduction of professional achievements, involvement in work, commitment to the organization, rehabilitation centers, rehabilitation centers for wounded soldiers.*

Вступ. В умовах війни працівники реабілітаційних центрів (лікарі, медсестри, реабілітологи, психологи та інші фахівці охорони здоров'я) зазнають різноманітних емоційних викликів у своїй роботі. Вони часто зіштовхуються зі складними ситуаціями (у тому числі з втратою пацієнта), співпереживають пацієнтам та їхнім родинам. Ці емоційні навантаження можуть призвести до професійного вигорання, що так само може серйозно знизити ефективність надання медичних послуг. Працівники, які перебувають у стані виснаження, можуть відчувати втому, розчарування, втрату мотивації, проявляти недостатню увагу до пацієнтів та відчувати інші деструктивні відчуття. Це може призвести до зниження ефективності медичної допомоги, помилок у діагностиці та лікуванні, збільшення вірогідності виникнення професійних помилок.

Крім того, професійне вигорання може безпосередньо вплинути на здоров'я медичних працівників. Воно може призвести до погіршення фізичного та психічного стану, збільшити ризик розвитку депресії, тривоги та інших психічних розладів.

Отже, обізнаність з цим явищем та негайне розпізнавання проблеми, разом із розробкою адекватних особистих та організаційних стратегій подолання, є надзвичайно важливими для вирішення цієї важливої проблеми сучасного медичного обслуговування.

Аналіз літератури показує, що питанням психологічної допомоги військовим приділяється достатньо багато уваги вітчизняними психологами. Так, розкрито теорію і практику управління страхом в умовах бойових дій (Кокун, Мороз, Пішко & Лозінська, 2022), особливості психологічного відновлення військовослужбовців в умовах повномасштабного російського вторгнення (Чижевський, 2023), проаналізовано вікові особливості адаптації учасників бойових дій до умов мирного життя (Мельник & Лукомська, 2019), визначено зміст психотерапевтичних технологій у наданні допомоги постраждалим з проявами посттравматичного стресового розладу (Омельченко, 2023), розкрито психологічні технології роботи з військовослужбовцями під час декомпресії (Ярмольчик & Лич, 2021). Що ж стосується психологічних особливостей персоналу медичних інституцій, які надають психологічну допомогу військовим, то ця проблема не знайшла достатнього відображення в літературі, і практично не розкритими залишаються питання професійного вигорання персоналу реабілітаційних центрів, які працюють з пораненими. Водночас у літературі наголошується, що необхідність розвитку резильєнтності у фахівців, які надають психологічні/ психотерапевтичні послуги, є надзвичайно важливою (Лазос, 2022).

Мета дослідження: дослідити рівень професійного вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових та визначити вплив характеристик взаємодії персоналу з організацією (залученість у роботу та прихильність організації) на його вияви.

Завдання дослідження.

1. Дослідити рівень професійного вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових.

2. Проаналізувати вираженість основних показників залученості у роботу персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових та їх вплив на професійне вигорання персоналу.

3. Вивчити вираженість різних видів прихильності організації персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових та їх вплив на професійне вигорання персоналу.

Методика та організація дослідження.

Для проведення дослідження було використано такі опитувальники, як: «Синдром «вигорання» в професіях системи «людина-людина» К. Маслач та С. Джексона (Максименко, Карамушка & Зайчикова, 2006), «Утрехтська шкала залученості в роботу» В. Шауфелі, А. Беккера (Bakker & Schaufeli, 2017). «Опитувальник відданості організації» Дж. Груб, Р. Дунхема, М. Кастаньеди, (Dunham, Grube & Castaneda, 1994) та авторська анкета-паспортичка.

Опитування проводилось в лютому-квітні 2024 року. У дослідженні взяли участь працівники із 12 медичних реабілітаційних центрів «Recovery», які знаходились в різних регіонах України (міста Вінниця, Дніпро, Київ, Львів, Одеса, Полтава, Рівне, Черкаси, Хмельницький).

Після домовленості з керівництвом центрів про дослідження комплекс методик було роздруковано та надіслано «Новою поштою» у кожен центр. Всього розіслано 350 комплексів. Для збереження конфіденційності відповідей опитуваних кожний заповнений комплекс був запакований самим респондентом в індивідуальний конверт та відданий організатору дослідження в Центрі. Всі заповнені комплекси надсилались «Новою поштою» основним організаторам опитування, які знаходились в Києві. Повернуто після заповнення 279 комплексів.

Обробка даних здійснювалась за допомогою *програми SPSS*. Використовувались методи описової статистики та однофакторний дисперсійний аналіз.

Вибірка досліджуваних. У дослідженні взяло участь 279 учасників. Респонденти утворили такі вікові категорії: до 30 років – 32,8%, від 31 до 40 років – 24,1%, від 31 до 40 років – 23,1%, понад 50 років – 19,9%. 24,5% респондентів склали чоловіки, 75,5% – жінки. 40,1% були неодруженими, 59,9% – одруженими, 52,4% проживали з дітьми, 47,6% – без дітей. 30,9% респондентів проживали в селах, селищах міського типу та районних центрах, 69,1% – в обласних містах та містах обласного підпорядкування

За *професійно-посадовим складом* опитувані утворили такі групи: молодший медичний персонал – 11,3%; середній медичний персонал – 30,2%, психологи та соціальні працівники – 10,1%, фізичні терапевти – 26,2%, лікарі ФРМ (фізичної та реабілітаційна) медицини – 18,1%, адміністративний склад відділень та керівники центрів – 4,0%. Щодо *рівня освіти*, то 10,9% мали базову або повну загальну середню освіту, 9,4% – професійно-технічну освіту, 17,3% – середню спеціальну освіту, 62,4% – вищу освіту.

Результати дослідження.

1. Рівень професійного вигорання у персоналу медичних реабілітаційних центрів для поранених військових.

Під *професійним вигоранням* особистості розуміється емоційне, розумове та фізичне виснаження через довготривале залучення до некерованої стресової ситуації в процесі емоційно насичених контактів у професійній діяльності (Максименко, Карамушка & Зайчикова, 2006).

В основу дослідження покладена трьохкомпонентна модель К. Маслач і С. Джексона, яка розроблена в рамках структурно-симптоматичного підходу, і згідно з якою професійне вигорання визначається як трьохкомпонентний синдром, який включає: емоційне виснаження; деперсоналізацію; редукцію особистих досягнень (Максименко, Карамушка & Зайчикова, 2006). *Емоційне виснаження* розглядається як основна складова «професійного вигорання», яка характеризується: заниженим емоційним фоном, байдужістю або емоційним перенасиченням. *Деперсоналізація* проявляється у деформації стосунків з іншими людьми, в одних випадках це може бути зростання залежності від інших людей, у інших випадках – зростання негативізму, цинічності установок і почуттів стосовно реципієнтів: пацієнтів, клієнтів, підлеглих тощо. *Редукція професійних досягнень* полягає або в тенденції до негативного оцінювання себе, своїх професійних досягнень та успіхів,

негативізм щодо службової гідності, або у нівельованні особистої гідності, обмеженні своїх професійних можливостей, обов'язків щодо інших.

Як показали результати дослідження, велика частина опитаних, від 23,3% до 48,0 %, мають високий рівень професійного вигорання (табл.1). У середньому у однієї третини учасників дослідження (від 31,9% до 38,0%) зафіксовано його середній рівень.

Таблиця 1

Рівень професійного та емоційного вигорання у персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових (у % від загальної кількості опитаних)

Складові професійного вигорання	Рівні вираженості		
	Високий	Середній	Низький
Емоційне виснаження	33,0	38,0	29,0
Деперсоналізація	23,3	33,0	43,7
Редукція професійних досягнень	48,0	31,9	20,1

Представленість різних складових професійного вигорання (за високим рівнем вираженості) розподілена так. Найбільш вираженою складовою за цим показником є редукція професійних досягнень (48,0%), Далі слідує емоційне виснаження (33,3%). І найменш вираженим є такий компонент як деперсоналізація (23,3%). Про найменшу представленість деперсоналізації свідчить і той факт, що 43,7% опитаних мають низький рівень вираженості цього показника.

Отже, рівень професійного вигорання у персоналу реабілітаційних центрів є високим і свідчить про необхідність розробки та впровадження спеціальної *загально-організаційної роботи* щодо його профілактики та подолання. Водночас слід враховувати, що вираженість *редукції професійних обов'язків* є найвищою, що, ймовірно, обумовлено загальним негативним впливом повномасштабного вторгнення рф в Україну.

2. Вплив залученості у роботу на професійне та емоційне вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових.

Відповідно до наявних в літературі розробок (Bakker & Schaufeli, 2017), залученість у роботу включає такі основні показники: 1) *енергійність* («сила включеності») – відображає високий рівень енергії, готовність працівника докладати значних зусиль, наполегливість у подоланні труднощів на роботі; 2) *відданість* («присвячення» або «ентузіазм») – характеризується прихильністю до роботи, почуттям значущості своєї праці, наснагою та гордістю щодо виконуваної роботи; 3) *заглибленість* («поглинання») діяльністю – описує повну концентрацію і занурення в роботу, зміну сприйняття часу, переживання щастя, відсутність бажання відволіктися від роботи або припинити її.

Що стосується *рівня вираженості залученості у роботу* персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових, то встановлено, що переважній більшості персоналу реабілітаційних центрів характерний *середній рівень* вираженості залученості у роботу: енергійність в роботі – 25,2%; заглибленість в роботу – 23,4%, відданість роботі – 22,3% (табл.2). *Високий рівень* залученості в роботу притаманний невеликій кількості опитаних, трохи більше ніж одній п'ятій (від 22,3% до 25,2%). Водночас позитивним є те, що *низький рівень* вираженості залученості в роботу виявлено у невеликій кількості опитаних (від 11,2% до 15,8%). Суттєвим також є те, що всі складові залученості в роботу виражені приблизно на *однаковому рівні*.

Таблиця 2

Рівень залученості у роботу персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових (у % від загальної кількості опитаних)

Показники залученості в до роботу	Рівні вираженості		
	Високий	Середній	Низький
Енергійність в роботі	25,2	59,0	15,8
Відданість роботі	22,3	64,7	12,9
Заглибленість в роботу	23,4	65,5	11,2

За допомогою дисперсійного аналізу статистично встановлено *вплив всіх складових залученості у роботу*) на вираженість всіх компонентів професійного та емоційного вигорання персоналу реабілітаційних центрів ($p < 0,001$).

Так, дослідження показало *вплив* такого показника залученості в роботу, як *енергійність в роботі*, на вираженість *всіх складових* професійного та емоційного вигорання працівників реабілітаційних центрів (рис. 1). Мова йде про те, що з підвищенням енергійності в роботі показники професійного та емоційного вигорання знижуються.

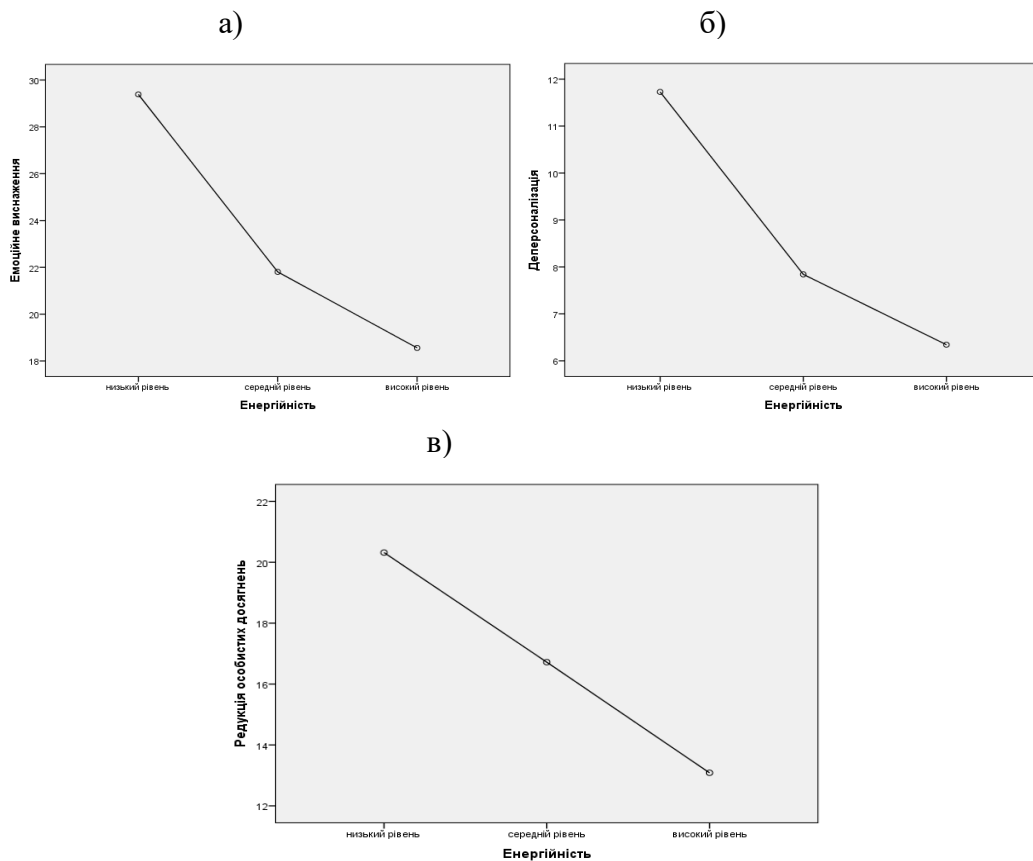

Рис. 1. Вплив енергійності в роботі на професійне вигорання персоналу працівників реабілітаційних центрів для поранених військових
(а - емоційне виснаження; б - деперсоналізація; в - редукція професійних обов'язків)

Також встановлено *вплив* ще одного показника залученості в роботу, яким є *відданість роботі*, на вираженість всіх складових професійного та емоційного вигорання працівників реабілітаційних центрів (рис.2). Як і в ситуації з енергійністю, підвищення відданості роботі знижує всі показники професійного та емоційного вигорання.

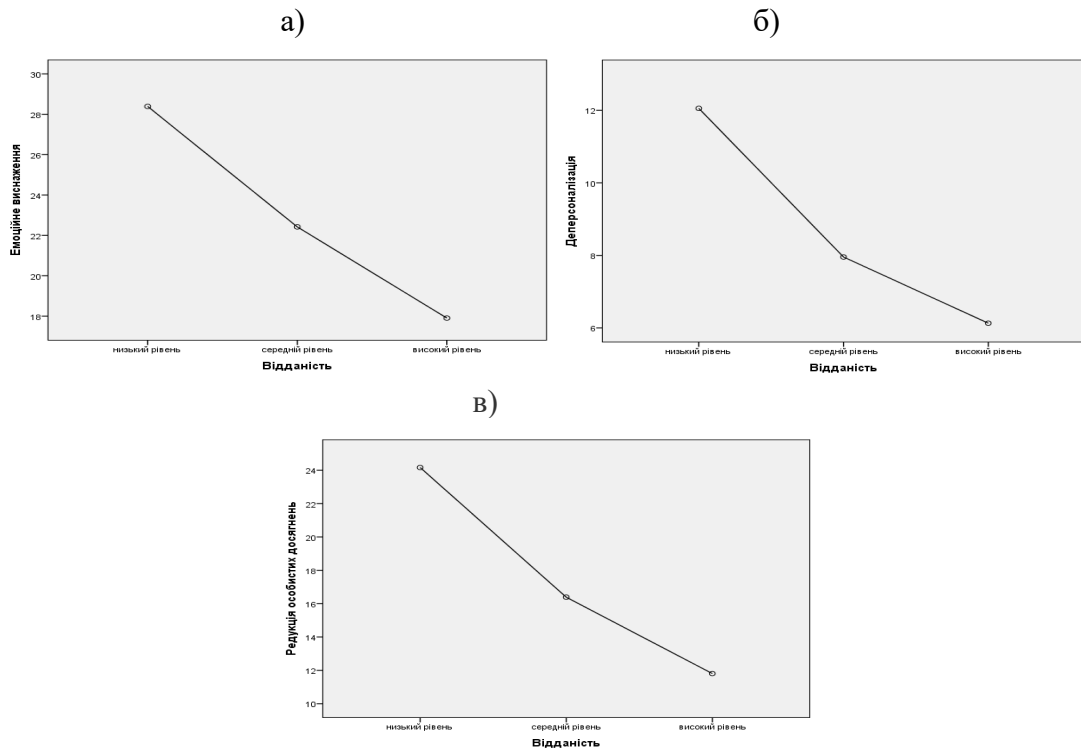

Рис. 2. Вплив відданості роботі на професійне вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових

(а - емоційне виснаження; б - деперсоналізація; в - редукція професійних обов'язків)

Окрім того, констатовано вплив такого показника включеності в роботу, як *заглибленість в роботу* на вираженість всіх складових професійного та емоційного вигорання працівників медичних реабілітаційних центрів (рис. 3). Як і в ситуації з енергійністю та відданістю роботі, підвищення заглибленості в роботу знижує всі показники професійного та емоційного вигорання.

Отже, отримані дані свідчать про вплив всіх показників залученості в роботу (енергійності в роботі, відданості роботі, заглибленості в роботу) на вираженість всіх складових професійного та емоційного вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових. Суть цього впливу проявляється в тому, що підвищення вираженості всіх показників залученості у роботу знижує всі складові професійного вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових. Це свідчить про те, що залученість у роботу є суттєвим чинником *зниження професійного вигорання* персоналу медичних реабілітаційних центрів.

3. Вплив прихильності організації на професійне вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових.

Відповідно до наявних в літературі розробок (Dunham, Grube & Castaneda, 1994), виділяють такі основні види прихильності персоналу організації : 1) *прагматична прихильність* – вірність організації через розуміння передбачуваних витрат, яких може зазнати людина в разі зміни місця роботи, бажання зберегти ті надбання, які в неї накопичились за ці роки; 2) *прихильність з почуття обов'язку* – прив'язаність до організації, яка формується у працівника через сильні моральні та етичні зобов'язання перед організацією; 3) *емоційна прихильність* – емоційне ставлення до організації, пов'язане з чітким усвідомленням людиною професійних завдань, які стоять перед нею та організацією, самоідентифікацією з організацією та включеністю в її справи, відчуттям власної компетентності та участю в управлінні організацією й бажанням залишатися працювати саме в цій організації.

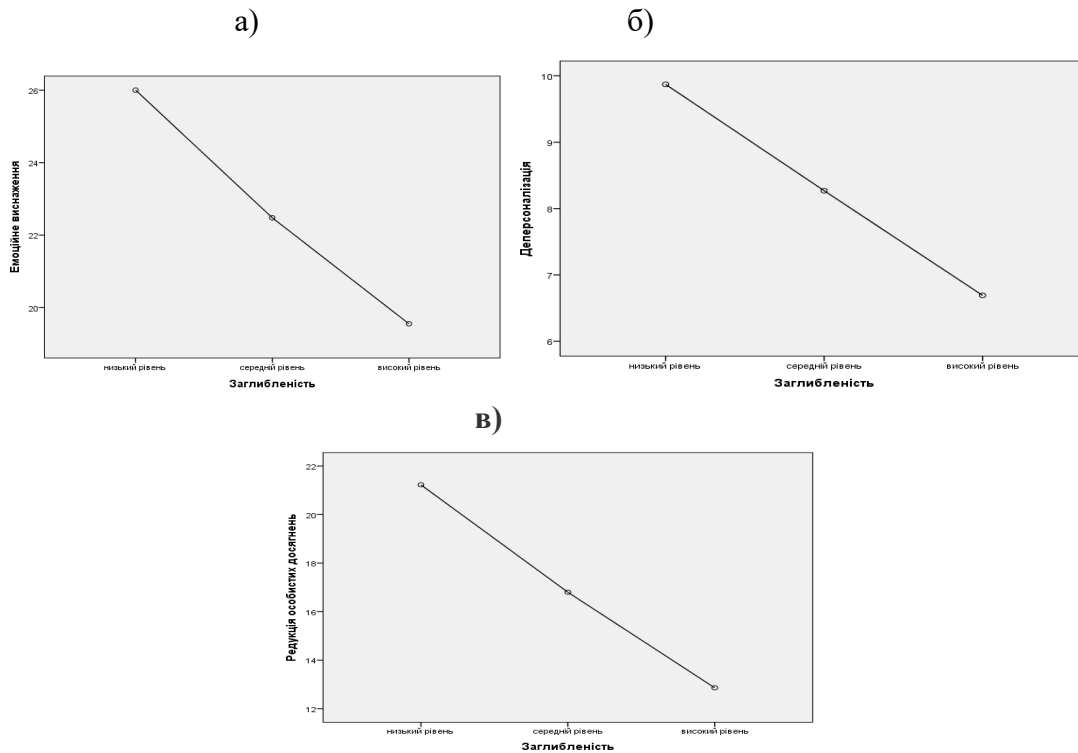

Рис. 3. Вплив заглибленості в роботу на професійне вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових
(а - емоційне виснаження; б - деперсоналізація; в - редукція професійних обов'язків)

Щодо *рівня вираженості прихильності організації* у персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових, то встановлено, що невелика частина опитаних (від 11,6% до 29,6 %) мають високий рівень прихильності до організації (табл. 3). Переважна більшість респондентів (від 58,0% до 84,0%) мають середній рівень вираженості прихильності. І зовсім незначна частина учасників респондентів (від 4,4% до 12,4%) мають низький рівень вираженості прихильності.

Порівняльний аналіз вираженості різних видів прихильності організації показав, що найбільш вираженою є *прагматична прихильність* (табл. 3). Близько третини опитаних (29,6%) мають високий рівень вираженості такої прихильності; далі за ступенем вираженості слідує *прихильність з почуття обов'язку*. Високий рівень вираженості такої відданості зафіксовано у 21,8%, що дещо менше, порівняно із прагматичною відданістю. І найменш вираженою є *емоційна прихильність*. Лише 11,6% респондентів мають високий рівень такої відданості.

Таблиця 3

Рівень вираженості прихильності організації у персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових (у % від загальної кількості опитаних)

Види прихильності до організації	Рівні вираженості		
	Високий	Середній	Низький
Емоційна відданість	11,6	84,0	4,4
Прагматична відданість	29,6	58,0	12,4
Відданість з почуття обов'язку	21,8	71,3	6,9

На основі дисперсійного аналізу *статистично доведено вплив різних видів прихильності організації* на вираженість тих чи інших компонентів професійного та емоційного вигорання персоналу медичних реабілітаційних центрів ($p < 0,001$).

Так, встановлено, що *емоційна прихильність* організації негативно впливає на вираженість *редукції професійних досягнень* (рис.4). Це проявляється в тому, що з підвищенням емоційної прихильності організації рівень редукції професійних досягнень спадає.

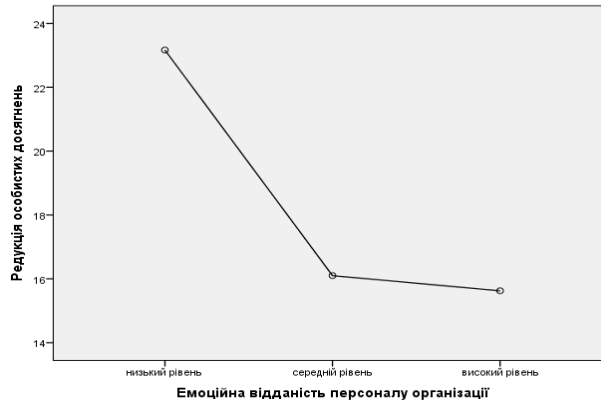

Рис. 4. Вплив емоційної прихильності організації на професійне вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових

Встановлено негативний вплив *прагматичної прихильності* на вираженість *емоційного виснаження* та *деперсоналізацію* (рис. 5). Тобто мова йде про те, що з підвищенням рівня вираженості прагматичної прихильності рівень вираженість зазначених компонентів вигорання спадає.

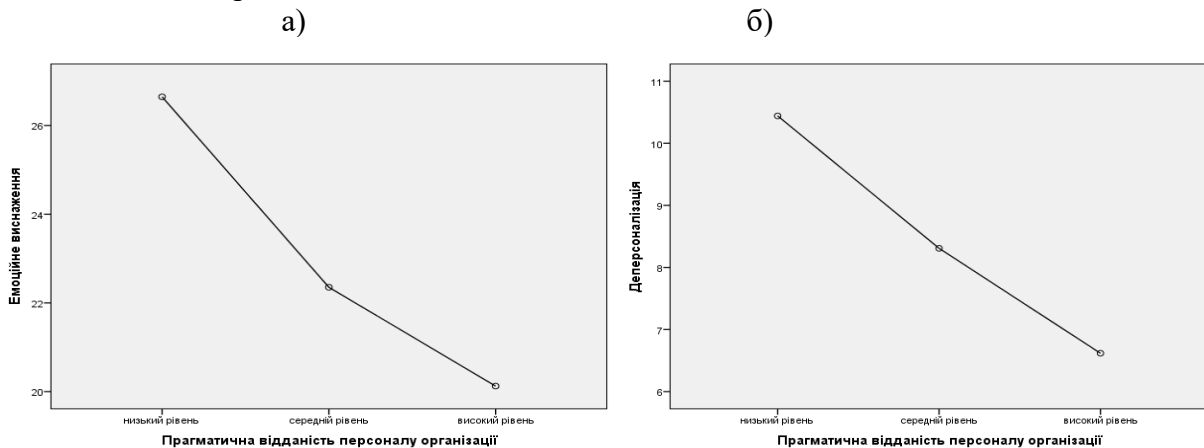

Рис. 5. Вплив прагматичної прихильності на професійне вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових (а - емоційне виснаження; б - деперсоналізація)

Виявлено вплив *прихильності з почуття обов'язку* на рівень вираженості *деперсоналізації* персоналу реабілітаційних центрів (рис. 6). Це проявляється в тому, що з підвищенням такого виду відданості рівень деперсоналізації спадає. Водночас суттєвим є те, що вплив середнього і високого рівня прихильності організації на деперсоналізацію працівників реабілітаційних центрів є дуже близьким.

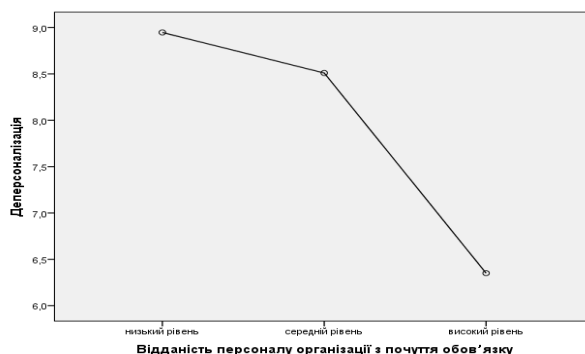

Рис. 6. Вплив прихильності організації з почуття обов'язку на професійне вигорання персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових

Отже, виявлено вплив всіх видів прихильності на вираженість всіх компонентів професійного та емоційного вигорання персоналу реабілітаційних центрів. Водночас важливим є те, що кожен із видів прихильності організації має «фокусом своєї уваги» певний компонент вигорання. Так, прагматична відданість знижує емоційне виснаження та деперсоналізацію, прихильність з почуття обов'язку – деперсоналізацію, а емоційна прихильність – редукцію професійних обов'язків. Ймовірно, що прагматична відданість є найбільш дієвою, оскільки впливає негативно на два компоненти вигорання, в той час як інші види відданості (емоційна та з почуття обов'язку) впливають лише на один компонент вигорання.

Висновки.

1. Велика частина персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових, в середньому дві третини, мають високий та середній рівень професійного та емоційного вигорання всіх його складових (емоційного виснаження, деперсоналізації, редукції професійних досягнень).

Провідне місце (за рівнем вираженості) серед різних видів вигорання займає редукція професійних досягнень, далі слідує емоційне виснаження. І найменш вираженою є деперсоналізація (вигорання в контексті стосунків з людьми), що можна оцінити позитивно, якщо враховувати те, з яким контингентом хворих працюють працівники реабілітаційних центрів для поранених військових.

2. Встановлено, що високий рівень залученості у роботу притаманний невеликій кількості персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових, трохи більше ніж одній п'ятій. Однак переважна більшість респондентів мають середній рівень вираженості всіх видів залученості у роботу.

Встановлено, що залученість у роботу (енергійність в роботі, відданість роботі, заглибленість в роботу) знижує вираженість всіх компонентів професійного вигорання персоналу медичних реабілітаційних центрів, що свідчить про те, що вона є суттєвим чинником професійного вигорання персоналу.

3. Констатовано, що для більшості персоналу медичних реабілітаційних центрів характерний середній рівень вираженості різних видів прихильності організації. Лише невелика кількість опитаних має високий рівень їх вираженості. Суттєвим є те, серед різних видів прихильності до організації за рівнем вираженості переважає прагматична прихильність, далі дещо менше представлена прихильність з почуття обов'язку, а емоційна прихильність виражена значно менше.

Виявлено вплив всіх видів прихильності на вираженість всіх компонентів професійного та емоційного вигорання персоналу медичних реабілітаційних центрів. Однак важливим є те, що кожен із видів прихильності організації має «фокусом своєї уваги» певний компонент вигорання.

4. Отже, організаційно-психологічні чинники, які відображають взаємодію персоналу та організації, є *суттєвими детермінантами зниження професійного вигорання персоналу медичних реабілітаційних центрів*. Особливо значущим є чинник *залученості в роботу*, який є «системним», оскільки всі показники залученості в роботу діють на всі компоненти вигорання. Водночас *прихильність організації* діє «точково», оскільки кожен із її видів знижує різні компоненти вигорання.

Отже, одним із важливих завдань щодо профілактики та подолання професійного та емоційного вигорання у персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових є *посилення залученості в роботу та прихильності організації* персоналу (через впровадження спеціальної системи заходів, що складає окреме науково-прикладне завдання), що буде позитивно впливати на зниження професійного вигорання персоналу.

Перспективи дослідження. Перспективи дослідження полягають в розробці та впровадженні системи психологічної підготовки (тренінгів, вебінарів, майстер-класів) для персоналу реабілітаційних центрів для поранених військових щодо профілактики та подолання професійного вигорання, а також розробки психолого-організаційних заходів на рівні організації в цілому, для посилення у працівників залученості у роботу та прихильності організації.

Література

1. Коқун, О.М., Мороз, В.М., Пішко, І.О., & Лозінська, Н.С. (2022). *Теорія і практика управління страхом в умовах бойових дій*. Фенікс. <https://lib.iitta.gov.ua/730971>
2. Коқун, О.М., Пішко, І.О., Лозінська, Н.С., Олійник, В.О., Хоружий, С.М., Ларіонов, С.О., & Сириця, М.В. (2023). *Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами*. Вид-но 7БЦ. <https://lib.iitta.gov.ua/734391/>
3. Лазос, Г. (2022). Психологи і війна: зміна парадигми надання психологічної/психотерапевтичної допомоги та резильєнтність фахівця. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3-4 (27), 37-47. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.3>
4. Максименко, С.Д., Карамушка, Л.М., Зайчикова, Т.В. (Ред.) (2006). *Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти* (2-е вид. перероб. та доповн). Міленіум.
5. Мельник, О.В., & Лукомська, С.О. (2019). Вікові особливості адаптації учасників бойових дій до умов мирного життя. *Вісник ХДУ. Серія Психологічні науки* (Т 2.), 2, 26-31.
6. Омельченко, Я. М. (Ред.) (2023). *Застосування психотерапевтичних технологій у наданні допомоги постраждалим з проявами посттравматичного стресового розладу* / Я. М. Омельченко, З.Г. Кісарчук, Т.С. Гурлева, Г. П. Лазос [та ін.]; Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/736404/>
7. Чижевський, С. О. (2023). Особливості психологічного відновлення військовослужбовців в умовах повномасштабного російського вторгнення: *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(2), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5229>
8. Ярмольчик, М. О. & Лич, О. М. (2021). Психологічні технології роботи з військовослужбовцями під час декомпресії. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, 2, 88-92.
9. Bakker, A., & Schaufeli, W.B. (2017). *The Utrecht Work Engagement Scale (UWES)*. Test manual. https://www.researchgate.net/publication/312805574_The_Utrecht_Work_Engagement_Scale_UWES_Test_manual
10. Dunham, R. B., Grube, J.A. M. B. Castaneda, M.B. (1994). Organizational commitment: The utility of an integrative definition. *Journal of Applied Psychology*, 79, 3, 370–380.

References

1. Kokun, O. M., Moroz, V. M., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2022). *Teoria i praktyka upravlinnya strakhom v umovakh boiovykh dii [Theory and practice of fear management in hostilities]*. Feniks. <https://lib.iitta.gov.ua/730971> [In Ukrainian]
2. Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., Oliinyk, V. O., Khoruzhy, S. M., Larionov, S. O., & Syrytsya, M. V. (2023). *Osoblyvosti nadannya psykhologichnoi dopomogy viiskovosluzhbovttsyam, veteranam ta chlenam ikhnikh simey tsyvilnymu psykhologamy [Features of providing psychological help to servicemen, war veterans and their families by civil psychologists]*. Vyd-no 7BTS. <https://lib.iitta.gov.ua/734391/> [In Ukrainian]
3. Lazos, G. (2022). Psykhology i viina: zmina paradygmy nadannya psykhologichnoyi/psykhoterapevtychnoyi dopomogy ta rezilyentnist fakhivtsya [Psychologists and war: change in psychological/psychotherapeutic help paradigm and resilience]. *Organizatsiina psykhologia. Ekonomichna psykhologia*, 3-4 (27), 37-47. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.3> [In Ukrainian]
4. Maksymenko, S. D., Karamushka, L. M., Zaichykova, T. V. (Ed.) (2006). *Syndrom «profesiinogo vygorannya» ta profesiina karyera pratsivnykiv osvitnikh organizatsii: tenderni aspekty [Burnout and career of educational staff: gender aspects]*. Milenium. [In Ukrainian]

5. Melnyk, O. V., & Lukomska, S. O. (2019). Vikovi osoblyvosti adaptatsiyi uchasnykiv boiovykh dii do umov myrnogo zhyttya [Age-relevant features of war veterans adjustment to civil life]. *Visnyk KHDU. Seria Psykhologichni nauky*, 2(2), 26-31. [In Ukrainian]
6. Omelchenko, YA. M. (Red.) (2023). *Zastosuvannya psykhoterapevtychnykh tekhnologii u nadanni dopomogy postrazhdalym z proyavamy posttravmatychnogo stresovogo rozladu [Psychotherapeutic technologies in helping PTSD patients]*. G. S. Kostiuk Institute of Psychology. <https://lib.iitta.gov.ua/736404/> [In Ukrainian]
7. CHyzhevsky, S. O. (2023). Osoblyvosti psykhologichnogo vidnovlennya viiskovosluzhbovtziv v umovakh povnomasshtabnogo rosiiskogo vtorgnennya [Features of psychological recovery of servicemen in conditions of a full-scale Russian invasion]. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi pedagogichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1-5. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5229> [In Ukrainian]
8. YArmolchuk, M. O., & Lych, O. M. (2021). Psykhologichni tekhnologiyi roboty z viiskovosluzhbovtziv pid chas dekompresiyi [Psychological technologies for working with military personnel during decompression]. *Dniprovsky naukovy chasopys publichnogo upravlinnya, psykhologiyi, prava*, 2, 88-92. [In Ukrainian]
9. Bakker, A., & Schaufeli, W. B. (2017). *The Utrecht Work Engagement Scale (UWES)*. Test manual. https://www.researchgate.net/publication/312805574_The_Utrecht_Work_Engagement_Scale_UWES_Test_manual [In Ukrainian]
10. Dunham, R. B., Grube, J. A. M. B., & Castaneda, M. B. (1994). Organizational commitment: The utility of an integrative definition. *Journal of Applied Psychology*, 79(3), 370-380. [In Ukrainian]

Відомості про авторів

Карамушка Тарас Вікторович, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології Київського інституту сучасної психології та психотерапії, Київ, Україна.

Karamushka, Taras, Candidate of Psychological Sciences (PhD), Assoc. Prof., Department of Social Psychology, Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4813-8327>

E-mail: Tkarama90@gmail.com

Карамушка Людмила Миколаївна, дійсна членкиня НАПН України, докторка психологічних наук, професорка, завідувачка лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Karamushka, Liudmyla, Academician of the NAES of Ukraine, Dr., Prof., Head, Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostiuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0622-3419>

E-mail: LKARAMA01@gmail.com

Вісіч Олександр Юрійович, проєктний менеджер, Благодійна організація «Благодійний фонд «Анкора», Київ, Україна.

Visich, Oleksandr, project manager, Charitable foundation «Ankora», Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-3180-8301>

E-mail: visicharity@gmail.com

Отримано 22 квітня 2024 р.

Рецензовано 10 травня 2024 р.

Прийнято 14 травня 2024 р.

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.6>
УДК 159.92:316.6

Крістіна Ковайте
Марія Кононець

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ АКУЛЬТУРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ІМІГРАНТІВ ЗА КОРДОНОМ

Ковайте Крістіна, Кононець Марія. Психологічні особливості економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном.

Вступ. В умовах сьогодення багато українців живуть та працюють за межами України. До такого стану речей призвела низка подій як геополітичного характеру (військова агресія з боку РФ), так і внутрішні проблеми, які існують в нашій країні, зокрема низький економічний рівень життя більшості резидентів України. Однак, переїхавши до інших країн, багатьох українців спіткали проблеми, пов'язані з процесом акультурації, у тому числі економічної.

Мета. Проаналізувати психологічні особливості економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном.

Методи: структуровані інтерв'ю, порівняльний, кількісний, якісний та контент-аналіз.

Результати. У статті проаналізовано психологічні особливості економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном. Виявлено фактори, які допомагали респондентам успішно пройти процес економічної акультурації: професійні; фінансові; мотиваційні; ситуативні та особистісні. Також виявлено фактори, які перешкоджають процесу економічної акультурації: незнання мови країни проживання; нестача часу на становлення; брак необхідних зв'язків для реалізації успішного бізнесу; навчання в університеті.

Висновки. Подана у статті інформація може бути корисною для виявлення психологічних особливостей економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном та ідентифікації причин, які сприяють успішній економічній акультурації, або навпаки, а також імплементації заходів для полегшення процесу акультурації загалом.

Ключові слова: акультурація, економічна акультурація, культурна дистанція, культурний шок, іммігранти, особистість.

Kovaitė, Kristina, Kononets, Mariia. Psychological features of economic acculturation of Ukrainian emigrants abroad.

Introduction. Nowadays, many Ukrainians live and work outside of Ukraine. This was caused by events of both a geopolitical nature (military aggression from Russia) and internal problems in Ukraine, particularly the low economic standard of living of the majority of residents of Ukraine. However, having moved to other countries, many Ukrainians encountered problems associated with acculturation, including economic ones.

Aim. To analyze the psychological features of economic acculturation of Ukrainian emigrants abroad.

Methods. Structured interviews, comparative, quantitative, qualitative and content analysis.

Results. This article analyzes the psychological features of Ukrainian emigrants' economic acculturation abroad. The factors that helped the respondents to successfully go through economic acculturation were identified as professional, financial, motivational, situational, and personal. Among the factors that hinder the economic acculturation were lack of knowledge of the language of the country of residence, lack of time for getting accustomed to new realities, lack of necessary connections to start a successful business, and studies at the university.

Conclusions. The information presented in the article may be helpful for identifying the psychological characteristics of Ukrainian emigrants' economic acculturation abroad, identifying the factors that contribute to or hinder successful economic acculturation, as well as for facilitating the acculturation process in general.

Key words: acculturation, economic acculturation, cultural distance, culture shock, emigrants, personality.

Вступ. Сьогодні, за оцінками демографів, майже 9 млн українців перебувають за кордоном, з них близько 3 млн – трудові іммігранти (Гулійчук, 2023). До того ж, за розрахунками Світового банку, число українців, які живуть у бідності, зросло на 1,8 млн з 2020 року, внаслідок чого їх загальна кількість становить близько 29% населення, а тим часом російське вторгнення продовжує руйнувати економіку України (Shalal, 2024).

У звіті Організації економічного співробітництва та розвитку ОЕСР наведені дані з 12 із 38 країн, що входять до цієї організації. Так, найбільша кількість працевлаштованих українських біженців працездатного віку знаходиться у Польщі – 65%, на другому місці – Британія (61%), на третьому – Швеція (56%). У Литві рівень зайнятості українських біженців – 53%, у Чехії – 51%, у Данії, Нідерландах та Естонії – 46%, у Франції – 33% (Маджумадар, 2023). Після переїзду до інших країн багато українців зіткнулися з проблемами, пов'язаними з акультурацією, включаючи економічні аспекти.

Дослідженням акультурації іммігрантів займалися вітчизняні дослідники, зокрема К. Балян & Л. Лупійко (2023), А. Єфімова (2023), В. Леонідова & Л. Єпик (2022), Н. Лютко (2022) та зарубіжні, серед яких I. E. Babiker, J. L. Cox & P. M. Miller (1980), J.W. Berry (2003), J. Berry, J. Phinney & P. Vedder (2006), J. Berry (1997), L. Froehlich, S. Martiny & K. Deaux (2020) та ін. Але наразі досліджень, присвячених аналізу психологічних особливостей економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном, недостатньо.

Акультурація – процес засвоєння етносом, групою індивідів, особистістю, вихованою в одній культурі, елементів іншої культури, субкультури, картини світу, зокрема прецедентних феноменів (текстів, імен, ситуацій, стереотипів мовного спілкування тощо). Нова культура може повністю або частково прийматись або не прийматись іммігрантом (Лютко, 2022).

Загалом акультурація є процесом взаємодії та адаптації між двома або більше культурними групами, які вступають у контакт одна з одною. Процес акультурації включає зміни в мові, звичаях, цінностях, релігійних переконаннях та інших культурних аспектах, під впливом взаємодії між різними культурами.

J. Berry (1992) визначив чотири основні форми акультурації: 1. Сегрегація: культурні групи уникають взаємодії та залишаються відокремленими одна від одної. 2. Інтеграція: цей сценарій передбачає збереження елементів культури та звичаїв як з початкової культури, так і з культури, в якій відбувається акультурація. Люди, які належать до різних культур, навчаються співіснувати та взаємодіяти зі збереженням своєї культурної ідентичності. 3. Асиміляція: одна культурна група повністю вбирає елементи іншої культури й втрачає культурні особливості початкової культурної групи. 4. Маргіналізація: індивід відмовляється як від своєї вихідної культури, так і від культури нового середовища, що може призвести до втрати культурного зв'язку та відчуття відчуження (Berry, 1992).

Економічна акультурація – це процес адаптації та інтеграції в економічне середовище нової країни чи суспільства. Цей процес може включати надбання навичок і знань, необхідних для успішного функціонування в економіці нової країни проживання, а також розуміння економічних особливостей, інститутів і правил.

Успішне проходження іммігрантом процесу економічної акультурації означає інтеграцію в економічне життя нової країни проживання, що включає адаптацію до нових умов праці, знаходження роботи або відкриття власного бізнесу, розуміння особливостей системи оподаткування, специфіки банківських послуг, пенсійних систем тощо.

До сфер економічної акультурації відносять: 1) *трудова акультурація*: пошук роботи, адаптацію до робочих умов, професійну інтеграцію у новій країні проживання; 2) *фінансова акультурація*: розуміння фінансових систем, банківських послуг, інвестицій тощо у новій країні проживання; 3) *підприємницьку акультурацію*: відкриття власного бізнесу у новій країні проживання; 4) *правову акультурацію*: розуміння законів та правил, що регулюють економічну діяльність у новій країні проживання; 5) *акультурацію в галузі споживання*: розуміння та адаптацію до споживчих звичок та ринку товарів та послуг у новій країні проживання.

Акультурація, зазвичай, відбувається під час міграції, коли люди переїжджають до нових країн або регіонів й стикаються з новою культурою. Цей процес може суттєво впливати на психологічний добробут та адаптацію особистості. До того ж існує взаємозв'язок між тяжкістю психологічних проблем, які виникають у процесі міжкультурної адаптації, та глибиною відмінностей між контактуючими культурами (Babiker, Cox & Miller, 1980). На процес адаптації іммігрантів серйозно впливає війна через те, що вона ускладнює цей процес, провокуючи розвиток травм, психічних розладів, захворювань тощо (Балаян & Лупійко, 2023). Також процесу акультурації перешкоджає культурна дистанція – ступінь відмінності між культурою іммігранта та приймаючої культурою. Відповідно, існує позитивна кореляція між величиною культурної дистанції та труднощами, які відчувають іммігранти у процесі міжкультурної адаптації (Ward, Bochner & Furnham, 2005). Це стосується безпосередньо й економічної акультурації іммігрантів.

На процес психологічної адаптації та на розвиток міжособистісних стосунків іммігранта у новому культурному середовищі здійснює вплив величина культурної дистанції. З одного боку, значна величина культурної дистанції викликає необхідність відмовитися від більшості попередніх установок та переконань іммігранта, ускладнює процес набуття специфічних навичок нової культури та потребує глибокого вивчення приймаючої культури. З іншого боку, культурна дистанція часто викликає труднощі щодо встановлення та підтримки міжособистісних контактів з представниками нової культури (Berry, 1997, 2003). Водночас те, як іммігранти визначають свою етнічну та національну приналежність, має велике значення для їхньої інтеграції. Так, іммігранти можуть ідентифікувати себе зі своєю етнічною групою, із суспільством, що приймає, або можуть поєднувати їх (Froehlich, Martiny & Deaux, 2020).

Проведені дослідження також виявили позитивну кореляцію між культурною дистанцією та ступенем виразності культурного шоку. Загалом культурна дистанція є однією з ключових детермінант культурного шоку, і процес адаптації виявляється менш травматичним, коли культура, що приймає, має багато схожого з культурою іммігранта (Bochner, 2003). Проте проведені дослідження свідчать, що для кращої адаптації іммігранти мають зберігати приналежність до своєї культури походження, одночасно встановлюючи тісні зв'язки з приймаючим суспільством. (Berry, Phinney & Vedder, 2006).

В умовах війни з РФ до всіх складнощів адаптації додалися ще й яскраво виражені політичні чинники, а саме – ставлення урядів та населення держав, де опинилися українські іммігранти, до російської агресії проти України (Леонідова & Єспік, 2022). Але треба зазначити, що від початку війни західні країни активно впроваджують різноманітні програми та створюють сприятливі умови для полегшення процесу адаптації та акультурації українських іммігрантів у новому середовищі, зокрема економічної: курси іноземних мов, надання гуманітарної допомоги, безкоштовна психологічна підтримка, пільги, виплати тощо. Проте іноді таких заходів недостатньо. Так, А. Г. Єфімова (2023), проаналізувавши систему психологічної допомоги в адаптації українським іммігрантам у США, зазначає, що наразі є необхідним удосконалювати цю систему та створювати програми, які включатимуть: психологічну підтримку, оцінку психоемоційного стану українських іммігрантів та його корекцію, розвиток адаптаційного потенціалу для підвищення її ефективності та подолання наслідків дезадаптації (Єфімова, 2023).

У цій статті досліджуються психологічні особливості економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном та причини, які допомогли успішно реалізувати цей процес, або, навпаки, завадили йому.

Мета дослідження: проаналізувати психологічні особливості економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном.

Завдання дослідження:

1) З'ясувати причину переїзду українських іммігрантів з України в інші країни проживання.

2) Виявити основні проблеми, з якими стикалися іммігранти, перебуваючи в іншій країні проживання, а також що було найлегшим та найскладнішим в адаптації українських іммігрантів до умов життя в іншій країні проживання.

3) З'ясувати, чи отримували українські іммігранти фінансову підтримку при перебуванні в іншій країні проживання й від кого, та чи отримують її досі.

4) З'ясувати, чи вдалося українським іммігрантам створити свій бізнес або знайти роботу в іншій країні проживання, та фактори, які сприяли або заважали працевлаштуванню.

5) Проаналізувати психологічні особливості економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном, наскільки успішно досліджувані респонденти пройшли цей процес, та з'ясувати фактори, які допомогли успішно реалізувати процес економічної акультурації або, навпаки, завадили йому.

Методи та організація дослідження. Нами були проведені структуровані інтерв'ю, потім зібраний матеріал підлягав кількісному, якісному, порівняльному та контент-аналізу. Емпіричне дослідження було організовано у два етапи. На першому етапі були проведені інтерв'ю, а на другому проаналізовано відповіді респондентів щодо реалізації ними вдалого або невдалого процесу економічної акультурації.

Вибірка дослідження. Дослідження проводилося у листопаді – грудні 2023 року. У дослідженні брали участь 36 респондентів, з яких: 66,7% жінки та 33,3% чоловіки. Були представлені різні вікові групи: 27,8% респондентів віком від 18 до 20 років; 36,1% респондентів віком від 21 до 25 років; 2,8% респондентів віком від 26 до 30 років; 2,8% респондентів віком від 31 до 35 років; 13,9% респондентів віком від 36 до 40 років; 2,8% респондентів віком від 41 до 45 років; 5,6% респондентів віком від 46 до 50 років; 5,6% респондентів віком від 51 до 55 років та 2,8% респондентів віком від 56 до 60 років.

Серед досліджуваних респондентів: 33,2% – проживають у Німеччині; 25% – проживають у Польщі; 16,6% – проживають у США; 5,6% – проживають у Франції; 5,6% – проживають в Австрії; 5,6% – проживають в Італії; 2,8% – проживають в Ірландії; 2,8% – проживають в Іспанії та 2,8% – проживають у Туреччині.

Результати дослідження та їх обговорення.

Першим завданням нашого дослідження було з'ясувати причину переїзду українських іммігрантів з України в інші країни проживання. На рисунку 1 показані терміни переїзду респондентів до інших країн: після початку війни переїхали 72,1% досліджуваних респондентів; за кілька місяців до війни – 5,6% респондентів; від 3 до 10 років тому – 16,7% респондентів; понад 10 років тому – 5,6% респондентів.

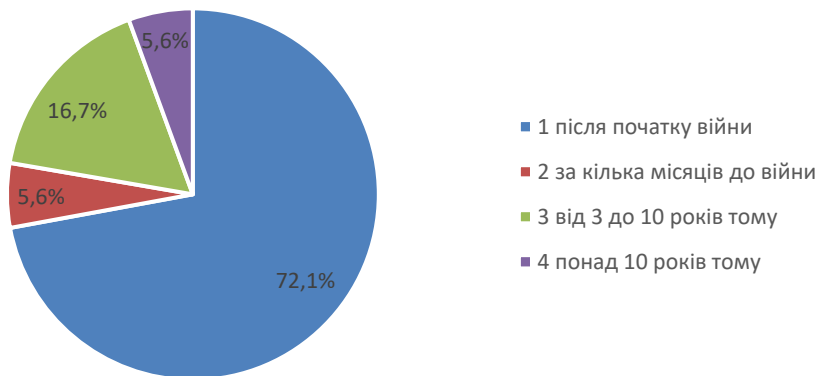

Рис. 1. Терміни переїзду українських іммігрантів до інших країн (%)

Причинами переїзду українських іммігрантів з України в інші країни проживання стали такі:

У 72,1 % респондентів, які переїхали в інші країни після початку війни з РФ, основною причиною стало повномасштабне вторгнення РФ в Україну. Але серед цієї категорії респондентів: 66,11% – приїхали до нової країни проживання через те, що там були знайомі, друзі або родичі, які могли допомогти з житлом (61,53% переїхали до Німеччини, 23,07% до Польщі, 7,69% до США, 7,69% до Австрії); 13,89% – знайшли грантові програми й почали навчатися в іноземних університетах (40% у США, 40% у Німеччині, 20% у Італії); 8,57% – приїхали до нових країн проживання, оскільки це була їхня давня мета – емігрувати з України (66,7% у Францію, 33,3% у Польщу) (ця категорія респондентів зазначила, що їм подобається співвідношення рівня життя у новій країні проживання (наявність інфраструктури навіть у невеликих містечках, широкий асортимент товарів), дотримання свобод і прав громадян); 5,71% респондентів приїхали до нових країн проживання через професійний інтерес, можливості особистісного розвитку та хороші варіанти щодо працевлаштування (Німеччина, Туреччина); 2,86% респондентів приїхали до нової країни через те, що сподобалися країна, клімат, культура, люди (Іспанія); 2,86% респондентів приїхали до нової країни проживання через відсутність мовного бар'єру (Ірландія).

Для 5,6 % респондентів, які цілеспрямовано переїхали в інші країни за кілька місяців до війни, причиною стало возз'єднання з родиною, яка жила за кордоном.

Для 16,7 % респондентів, які переїхали в інші країни від 3 до 10 років тому, причинами переїзду стали: 66,67% – навчання в університетах (Німеччини, Австрії, Польщі); 16,67% – возз'єднання з родиною, яка жила за кордоном (Польща); 16,67% – прагнення самореалізації та самостійності (Польща).

У 5,6% респондентів, які переїхали в інші країни понад 10 років тому, причинами стали: бажання емігрувати з України, оскільки вони не бачили на Батьківщині перспектив розвитку своїх професійних домагань (США, Польща), до того ж у новій країні проживання були сприятливі вимоги щодо вступу в університет (Польща).

Причини переїзду українських іммігрантів з України в інші країни проживання відображені у таблиці 1.

Другим завданням нашого дослідження було: виявити основні проблеми, з якими стикалися іммігранти, перебуваючи в іншій країні проживання, а також що було найлегшим та найскладнішим в адаптації українських іммігрантів до нових умов життя. Основні проблеми респондентів в інших країнах проживання представлені в таблиці 2.

Було виявлено такі основні проблеми іммігрантів: 41,67% – мовний бар'єр; 33,24% – бюрократія у новій країні проживання та незнання законів, правил тощо; 13,89% – відмінності у менталітеті; 13,89% – культурні відмінності; 13,89% – проблеми з житлом; 8,33% – фінансові проблеми та високі ціни; 8,33% – проблеми з соціалізацією у новому культурному середовищі; 5,56% – недоброзичливе ставлення з боку населення нової країни проживання; 5,56% – відсутність нормальної роботи, яка відповідає інтелектуальним здібностям; 2,78% – відсутність безпосередньої комунікації з батьками, друзями та туга за Батьківщиною; 2,78% – проблеми із медициною; 2,78% – складність у поєднанні навчання, роботи, спорту; 2,78% – складність в адаптації до реальності, повне заперечення того, що відбувається.

Водночас нами було виявлено чинники, що полегшували адаптацію українських іммігрантів до умов життя в іншій країні. Результати представлені у таблиці 3.

Отже, виявлено, що найлегшим в адаптації українських іммігрантів до умов життя в іншій країні, стало: для 30,56% – відкритість суспільства, щедрість, готовність допомогти з боку місцевого населення; для 22,22% – розуміння культури та менталітету нової країни проживання; для 13,89% – соціальна підтримка українців: наявність багатьох можливостей, проєктів, курсів, широкий спектр безкоштовних державних навчальних закладів для українців; для 13,89% – комфортні умови щодо побутових питань; для 11,11% – знання мови цієї країни; для 11,11% – спілкування з новими друзями; для 5,55% – відчуття безпеки та розуміння того, що якщо живеш за правилами, то все буде добре; для 5,55% – отримання

безкоштовного житла; для 5,55% – зручна інфраструктура, приємне середовище (краєвид, архітектура, природа); для 2,78% – відчуття успіху, яке виникло через те, що вдалося перейти від роботи за наймом до самостійної підприємницької діяльності; для 2,78% – перебування у новій країні проживання з близькою людиною.

Таблиця 1

Причини переїзду українських іммігрантів з України в інші країни проживання (у %)

Час переїзду	Причини переїзду українських іммігрантів	%	Країна
після початку війни з рф	повномасштабне вторгнення рф в Україну.	72,1	
	З них:	66,11:	
	- знайомі, друзі або родичі, які могли допомогти з житлом у новій країні проживання	61,53	Німеччина
		23,07	Польща
		7,69	США
		7,69	Австрія
	- грантові програми в іноземних університетах	13,89:	
		40	Німеччина
		40	США
		20	Італія
	- бажання емігрувати з України	8,57:	
		66,7	Франція
		33,3	Польща
	- професійний інтерес, можливості особистісного розвитку, хороші варіанти щодо працевлаштування	5,71:	
		50	Німеччина
		50	Туреччина
	- сподобалися країна, клімат, культура тощо	2,86	Іспанія
	- не було мовного бар'єру	2,86	Ірландія
за кілька місяців до війни з рф	- возз'єднання сім'ї	5,6	США
від 3 до 10 років тому	- навчання в університеті	16,7:	
		66,67	Німеччина
			Польща
	- возз'єднання сім'ї	16,7	Австрія
	- прагнення самореалізації та самостійності	16,7	Польща
понад 10 років тому	- бажання емігрувати з України	5,6	США
	- сприятливі вимоги до вступу в університет у новій країні проживання		Польща

Таблиця 2

Основні проблеми українських іммігрантів в інших країнах проживання (у %)

Кількість респондентів (%)	Основні проблеми іммігрантів	Країни
41,67	мовний бар'єр	Австрія, Італія, Німеччина, Польща, США, Франція
33,24	бюрократія, незнання законів, правил тощо	Іспанія, Німеччина, Польща, США, Туреччина, Франція
13,89	відмінності у менталітеті	Німеччина, Польща, США, Франція
13,89	культурні відмінності	Німеччина, США
13,89	проблеми з житлом	Австрія, Італія, Німеччина, Франція
8,33	фінансові проблеми, високі ціни	Польща, США, Франція
8,33	проблеми з соціалізацією у новому культурному середовищі	Німеччина
5,56	недоброзичливе ставлення з боку місцевого населення	Польща
5,56	відсутність нормальної роботи, яка відповідає інтелектуальним здібностям	Ірландія, Польща
2,78	відсутність безпосередньої комунікації з батьками та друзями та туга за Батьківщиною	Німеччина, Польща
2,78	проблеми із медициною	США
2,78	складність у поєднанні навчання, роботи, спорту	США
2,78	складність в адаптації до реальності, повне заперечення того, що відбувається	Німеччина

Таблиця 3

Чинники, які полегшували адаптацію українських іммігрантів до умов життя в іншій країні (у %)

Кількість респондентів (%)	Чинники, які полегшували адаптацію українських іммігрантів	Країни
30,56	відкритість суспільства, щедрість, готовність допомогти з боку місцевого населення.	Австрія, Італія, Німеччина, Польща
22,22	розуміння культури та менталітету нової країни проживання	Австрія, Італія, Польща, США, Франція
13,89	соціальна підтримка українців	Німеччина, Польща
13,89	комфортні умови щодо побутових питань	Німеччина, Польща, США, Франція
11,11	знання мови нової країни проживання	Австрія, Польща, США, Франція
11,11	спілкування з новими друзями	Австрія, Ірландія, Німеччина, США

Продовження таблиці 3

5,55	відчуття безпеки та розуміння того, що якщо живеш за правилами – все буде добре	Німеччина, США
5,55	отримання безкоштовного житла	Німеччина
5,55	зручна інфраструктура, приємне середовище	Німеччина
2,78	відчуття успіху, яке виникло через те, що вдалося перейти від роботи за наймом до самостійної підприємницької діяльності	Німеччина
2,78	перебування у новій країні проживання з близькою людиною	Німеччина

До того ж нами було встановлено, що було найскладнішим в адаптації українських іммігрантів до умов життя в іншій країні проживання. Результати представлені в таблиці 4.

Як видно з таблиці 4, найскладнішим в адаптації українських іммігрантів до умов життя в іншій країні проживання було: для 27,78% – мовний бар'єр; для 19,44% – бюрократія, нюанси з податками та оформленням документів; для 16,67% – проблеми із житлом; для 13,89% – пошук друзів; для 13,89% – туга за домівкою та нестача спілкування з рідними, близькими та друзями; для 8,33% – пошук роботи та неможливість швидкої інтеграції в новий соціум на звичному рівні, оскільки «іммігрантам визначено своє місце у суспільстві»; для 5,56% – відчуття самотності; для 5,56% – особливості менталітету та деякі культурні відмінності у різних соціальних групах; для 5,56% – переживання дистресу через війну; для 5,56% – зміна життєвого укладу та ритму життя; для 2,78% – недоброзичливе ставлення з боку місцевого населення за національною ознакою; для 2,78% – складність прийняття, що українці переживають жах війни, а в інших країнах «люди живуть спокійним мирним життям, ніби нічого не відбувається»; для 2,78% – переживання провини, що вони у безпеці, на відміну від співгромадян, які залишились в Україні; для 2,78% – відсутність представництва церкви, їхньої релігійної конфесії.

Третім завданням нашого дослідження було: з'ясувати, чи отримували українські іммігранти фінансову підтримку при перебуванні в іншій країні проживання й від кого, та чи отримують її досі. У процесі дослідження нами було з'ясовано, що 91,7% досліджуваних респондентів отримували фінансову підтримку при прибутті у нову країну проживання, яку надавали: батьки; нові країни проживання (державні програми допомоги біженцям); партнери/партнерки (особисті стосунки); університети у новій країні проживання (стипендія); друзі з нової країни проживання; чоловік/дружина; родичі з Батьківщини; друзі з Батьківщини; родичі з нової країни проживання; волонтери, а також українська фундація (стипендія). Але на момент проведення дослідження фінансову допомогу отримували лише 44,4%, респондентів, яку їм продовжували надавали: батьки; нові країни проживання (державні програми допомоги біженцям); партнери/партнерки (особисті стосунки); університети у новій країні проживання (стипендія). Результати відображені у таблиці 5.

Четвертим завданням нашого дослідження було: з'ясувати, чи вдалося українським іммігрантам створити свій бізнес або знайти роботу в іншій країні проживання та чи задоволені ті, хто знайшли роботу, своєю заробітною платою та фактори, які заважали працевлаштуванню. На рисунку 2 показано, що лише 5,6% з досліджуваних респондентів, вдалося створити власний бізнес у нових країнах проживання (салон тату (Німеччина) та інтернет-магазин одягу та аксесуарів (Польща)) – це чоловіки віком 21-25 років. Натомість 94,4% респондентам створити бізнес не вдалося, але з них: 5,9% інтенсивно працюють над реалізацією цієї задачі – це жінки віком 18-20 років (Польща) та чоловіки віком 21-40 років (Франція). Серед них 6,3% респондентів, які зазначили, що вони «поки що не відкрили власний бізнес» – це чоловіки віком 21-25 років (Австрія, Ірландія) та 9,4% респондентів, які зазначають, що вони «точно не збираються відкривати власний бізнес», з них: 66,7% жінки віком 51-55 років (США, Польща) та 33,3% чоловіки віком 36-40 років (США).

Таблиця 4

Складнощі адаптації українських іммігрантів до умов життя в іншій країні проживання (у %)

Кількість респондентів (%)	Найскладніше в адаптації українських іммігрантів	Країни
27,78	мовний бар'єр	Австрія, Німеччина, Польща, США
19,44	бюрократія, нюанси з податками та оформленням документів	Німеччина, Польща, США
16,67	проблеми із житлом	Італія, Німеччина, Польща, США
13,89	пошук друзів	Іспанія, Німеччина, Польща, США
13,89	туга за домівкою та нестача спілкування з рідними, близькими та друзями	Австрія, Італія, Німеччина, Польща, Туреччина
8,33	пошук роботи та неможливість швидкої інтеграції в новий соціум на звичному рівні	Ірландія, Польща, США
5,56	відчуття самотності	Німеччина
5,56	особливості менталітету та культурні відмінності	Німеччина, Польща
5,56	дистрес через війну	Італія, Німеччина
5,56	зміна життєвого укладу та ритму життя	США, Франція
2,78	недоброзичливе ставлення з боку місцевого населення за національною ознакою	Польща
2,78	складність прийняття, що українці переживають жах війни, а в інших країнах люди живуть спокійним мирним життям	Німеччина
2,78	переживання провини, що вони у безпеці, на відміну від співгромадян, які залишились в Україні	Італія
2,78	відсутність представництва церкви, їхньої релігійної конфесії	Франція

Як видно з таблиці 6, 72,2% респондентів знайшли роботу у нових країнах проживання, 27,8% – ні. Причому, як з'ясувалося, працевлаштуватись у нових країнах проживання легше жінкам віком 21-25 років та 18-20 років та чоловікам віком 21-25 років, а найскладніше працевлаштуватись чоловікам віком 36-60 років.

Було виявлено, що серед тих респондентів, які знайшли роботу у новій країні проживання, 65,4% задоволені своєю зарплатою або доходом від бізнесу, а 34,6% – ні, це показано у таблиці 7.

Таблиця 5

Отримання українськими іммігрантами фінансової підтримки при перебуванні в іншій країні (у %)

Кількість респондентів, які отримували фінансову допомогу по прибутті в нову країну (91,7%)	Джерела фінансової допомоги	Кількість респондентів, які отримували фінансову допомогу в іншій країні зараз (44,4%)	Джерела фінансової допомоги
66,7	батьки	43,8	батьки
54,5	нова країна проживання (державна програма допомоги біженцям)	56,3	нова країна проживання (державна програма допомоги біженцям)
15,2	партнери/партнерки (особисті стосунки)	18,8	партнер/партнерка (особисті стосунки)
15,2	університети у новій країні проживання (стипендія)	18,8	університети у новій країні проживання (стипендія)
15,2	друзі з нової країни проживання	-	-
9,1	родичі з Батьківщини	-	-
6,1	чоловік/дружина	-	-
6,1	друзі з Батьківщини	-	-
3,0	родичі з нової країни проживання	-	-
3,0	волонтери	-	-
3,0	українська фундація (стипендія)	-	-

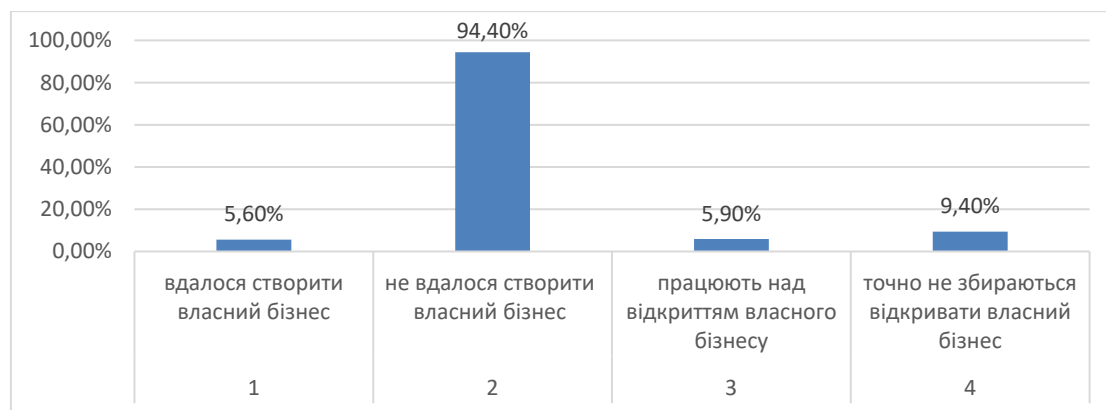

Рис. 2. Відкриття власного бізнесу респондентами (%)

Таблиця 6 відображає стан працевлаштування респондентів у нових країнах проживання.

Таблиця 6

Стан працевлаштування українських іммігрантів у нових країнах проживання (у %)

Знайшли роботу у нових країнах проживання 72,2% респондентів		
Жінки (69,2%)	Вік	Країна
33,3	18-20	Австрія, Іспанія, Німеччина, Польща, США
38,9	21-25	Німеччина, Польща, США
11,0	36-40	Німеччина, Франція
5,6	41-45	Німеччина
5,6	46-50	Польща
5,6	51-55	Польща
Чоловіки (30,8%)	Вік	Країна
25,0	18-20	США, Німеччина
37,5	21-25	Австрія, Польща
12,5	31-35	Польща
25,0	36-40	Франція, Ірландія
Не знайшли роботу у нових країнах проживання 27,8% респондентів		
Жінки (60,2%)	Вік	Країна
33,3	18-20	США, Італія
33,3	21-25	Німеччина, Польща
16,7	46-50	Німеччина
16,7	51-55	США
Чоловіки (40,0%)	Вік	Країна
25,0	21-25	Німеччина
25,0	26-30	Польща
50,0	36-60	США

Серед факторів, які завадили працевлаштуванню у новій країні проживання, респонденти, які не знайшли роботу, називали: мовний бар'єр (100% респондентів); відсутність необхідних знань, умінь та навичок (55,5%); страх відчувати себе людиною другого гатунку (44,4%); проблеми з адаптацією до нових культурних цінностей (44,4%); нестача часу через навчання (11,1%); відсутність потреби у грошах (11,1%); небажання виходити із зони комфорту (11,1%); відсутність підтримки сім'ї та близьких людей (22,2%); сподівання повернутися додому (11,1%); складність знайти заняття по душі (11,1%); а також те, що іммігрантам не вигідно працювати, поки приймаюча країна виплачує фінансову допомогу (11,1%).

П'ятим завданням нашого дослідження було: проаналізувати психологічні особливості економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном, наскільки успішно досліджувані респонденти пройшли цей процес, та з'ясувати фактори, які допомогли успішно реалізувати процес економічної акультурації або, навпаки, завадили йому.

На рисунку 3 показані результати економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном. Було виявлено, що: 36,2% респондентів вважають, що вони успішно пройшли процес економічної акультурації; 30,5% зазначають, що їхній процес економічної акультурації не повністю успішний; 33,3% вважають, що у них цей процес пройшов невдало.

Серед тих респондентів, які вважають, що вони успішно пройшли процес економічної акультурації, всі або створили власний бізнес у новій країні проживання, або знайшли там роботу, або мають свій власний інтернаціональний бізнес. З них: 58,3% жінки: віком 21-25 років (Німеччина, Польща, Туреччина); віком 36-40 років (Німеччина); віком 46-50 років (Польща); віком 51-55 років (Польща; США); та 41,7% чоловіки: віком 18-20 років (США); віком 21-25 років (Австрія, Німеччина, Польща); віком 26-30 та 36-40 років (Польща); віком 36-40 років (Ірландія; США).

Таблиця 7

Задоволеність своєю заробітною платою або доходом серед українських іммігрантів у нових країнах проживання (у %)

Задоволені заробітною платою або доходом від бізнесу у нових країнах проживання 65,4% респондентів		
Жінки (64,7%)	Вік	Країна
18,2	18-20	США, Польща
36,4	21-25	Німеччина, Туреччина
18,2	36-40	Німеччина, Франція
9,0	46-50	Польща
18,2	51-55	Польща, США
Чоловіки (35,3%)	Вік	Країна
16,7	18-20	США
16,7	21-25	Польща
16,7	26-30	Польща
16,7	31-35	Польща
16,7	36-40	США
16,7	56-60	16,7%
Не задоволені заробітною платою або доходом від бізнесу у нових країнах проживання 34,6% респондентів		
Жінки (55,6%)	Вік	Країна
20,0	18-20	Італія
60,0	21-25	Німеччина, Польща
20,0	46-50	Німеччина
Чоловіки (44,4%)	Вік	Країна
25,0	18-20	Німеччина
50,0	21-25	Австрія, Польща
25,0	36-40	Ірландія

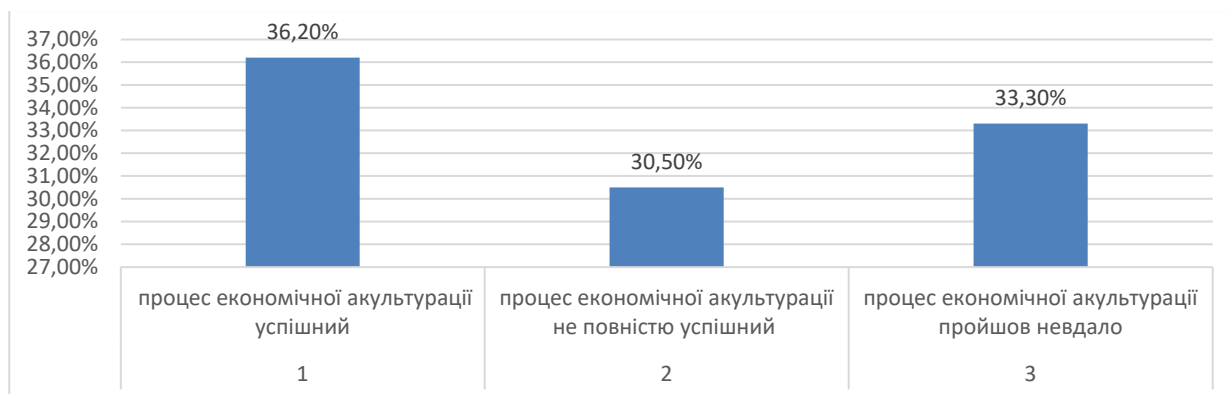

Рис. 3. Результати економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном (%)

Серед факторів, які допомогли успішно реалізувати процес економічної акультурації, респонденти зазначеної категорії виділили такі:

професійні: вміння та навички; досвід роботи, здобутий в Україні; трансформація хобі у професійну діяльність, що привело до фінансового успіху; професійний розвиток у обраному напрямку діяльності; задоволення від професійної діяльності; ставлення з інтересом до своєї справи (до роботи); наполеглива праця; навчання;

фінансові: інвестиційна діяльність; фінансова грамотність; раціональне використання фінансів; власні заощадження;

мотиваційні: величезне бажання досягти успіху; бажання працювати; бажання підвищити свій рівень життя;

ситуативні: успішний збіг обставин; розуміння того, що немає на кого розраховувати, окрім себе та родини; підтримка близьких; відсутність можливості отримувати кошти з інших джерел.

особистісні: працелюбність; терплячість; наполегливість; цілеспрямованість; рішучість; самостійність, впевненість у собі; стратегічне мислення, високі особистісні амбіції; хороші комунікативні навички (вміння домовлятися з людьми); активність; сумлінність; відсутність страху до ризику.

Серед тих респондентів, які вважають, що процес їхньої економічної акультурації не є успішним: 58,3% – знайшли роботу у новій країні проживання та сподіваються, що цей процес буде зрештою успішно реалізований, з них: 71,4% – жінки: віком 18-20 років (США); віком 21-25 років (Німеччина); віком 36-40 років (Франція); віком 46-50 років (Німеччина) та 28,6% – чоловіки: віком 18-20 років (Німеччина); віком 21-25 років (Польща).

Серед факторів, які допомагають реалізувати процес економічної акультурації, респонденти виділили:

професійні фактори: наполегливу працю; хобі, яке приносить дохід, та опанування нової професії, яка затребувана у новій країні проживання.

Серед факторів, які перешкоджають процесу економічної акультурації, респонденти назвали:

- незнання мови країни проживання на високому рівні;
- нестача часу на становлення;
- відсутність необхідних зв'язків для реалізації успішного бізнесу;
- навчання в університеті (обмеження щодо годин роботи інтернаціональних студентів).

Натомість 41,5% респондентів, які вважають, що процес їхньої економічної акультурації не є успішним, роботу у новій країні проживання не знайшли. До цієї групи респондентів увійшли: жінки віком 18-20 років (Німеччина, Австрія, США) та віком 41-45 років (Німеччина). Ця група респондентів не назвала фактори, які допомагають реалізувати процес економічної акультурації, натомість назвала фактори, які перешкоджають цьому процесу:

- відсутність бачення свого майбутнього у новій країні проживання;
- пошук себе та розподіл уваги на різні сфери діяльності;
- відсутність бажання працювати;
- незнання законодавства нової країни проживання;
- високі податки у новій країні проживання;
- потреба у здобутті відповідної освіти у новій країні проживання, щоб знайти там гідну роботу.

Висновки. У статті показані особливості економічної акультурації українських іммігрантів, а саме: проаналізовані причини їхнього переїзду з України в інші країни проживання; виявлені основні проблеми, з якими стикалися українські іммігранти, перебуваючи в інших країнах проживання; з'ясовано, що було найлегшим та що було найскладнішим в їхній адаптації до умов життя в інших країнах проживання; з'ясовано, чи отримували українські іммігранти фінансову підтримку при перебуванні в інших країнах проживання й від кого, та чи отримують її досі; виявлено, чи вдалося українським іммігрантам створити свій бізнес або знайти роботу в іншій країні проживання, а також фактори, які сприяли або заважали працевлаштуванню. Також у статті проаналізовано, наскільки успішно досліджувані респонденти пройшли процес економічної акультурації, та виявлені психологічні особливості економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном, зокрема з'ясовані фактори, які допомогли успішно реалізувати процес акультурації або, навпаки, завадили йому.

Встановлено, що понад третина (36,2%) респондентів пройшли процес економічної акультурації успішно; менше третини (30,5%) респондентів зазначають, що процес їхньої

економічної акультурації не повністю успішний; третина (33,3%) респондентів вважають, що у них цей процес пройшов невдало.

Виявлено фактори, які допомагали респондентам успішно пройти процес економічної акультурації: професійні; фінансові; мотиваційні; ситуативні та особистісні. Також виявлено фактори, які перешкождали процесу економічної акультурації: незнання мови країни проживання; нестача часу на становлення; відсутність необхідних зв'язків для реалізації успішного бізнесу; навчання в університеті.

Подана у статті інформація може бути корисною для виявлення психологічних особливостей економічної акультурації українських іммігрантів за кордоном та ідентифікації причин, які сприяють успішній економічній акультурації, або навпаки, а також імплементації заходів для полегшення процесу акультурації загалом.

Перспективи подальших досліджень. Ми вбачаємо перспективи подальших досліджень у розробці ефективних методів психологічної підтримки іммігрантів задля успішного проходження процесу економічної акультурації.

Література

1. Балян, К. О., & Лупійко, Л. В. (2023). Адаптація вимушено переміщених осіб в умовах воєнних дій. У *Освіта і наука – 2023* (с. 21-23). Український державний університет імені Михайла Драгоманова. <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/>
2. Гулійчук, Д. (2023). *Демографи підраховали, скільки українців перебувають за кордоном*. ТСН. 23.11.2023. sn.ua/ukrayina/demografi-pidrahuvali-skilki-ukrayinci-perebuva-yut-zakordonom-2456881.html
3. Єфімова, А. Г. (2023). Внутрішньоособистісні чинники соціально-психологічної адаптації українців до вимушеної міграції у США. In *The 4th International scientific and practical conference «Modern problems of science, education and society» (June 19-21, 2023)* (pp. 518-521). <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/06/MODERN-PROBLEMS-OF-SCIENCE-EDUCATION-AND-SOCIETY-19-21.06.23.pdf>
4. Леонідова, В. В., & Єпик, Л. І. (2022). Соціокультурна адаптація українських біженців: культурологічний аспект. In *The 14th International scientific and practical conference «Science, innovations and education: problems and prospect» (August 25-27, 2022)* (p. 351). CPN Publishing Group.
5. Лютко, Н. В. (2022). Акультурація як механізм залучення до культури. In *The main prospects for the development of science in modern life* (pp. 64-67). https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=tT3JwVAAAAAJ&citation_for_view=tT3JwVAAAAAJ:R3hNpaxXUuUC
6. Маджумадар, О. (2023) *Де в Європі найбільше українських біженців знайшли роботу*. РБК-Україна. <https://www.rbc.ua/rus/travel/de-evropi-naybilshe-ukrayinskih-bizhentsiv-1698308876.html>
7. Babiker, I. E., Cox, J. L., & Miller, P. M. (1980). The measurement of cultural distance and its relationship to medical consultations, symptomatology and examination performance of overseas students at Edinburgh University. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 15(3), 109-116. 10.1007/bf00578141
8. Berry, J., Phinney, J., & Vedder, P. (2006). Immigrant Youth: Acculturation, Identity, and Adaptation. *Applied Psychology*, 55, 303-332. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2006.00256.x>
9. Berry, J.W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
10. Berry, J.W. (1992). Acculturation and Adaptation in a New Society. *International Migration*, 30, 69–85. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.1992.tb00776.x>
11. Berry, J.W. (2003). Conceptual approaches to acculturation. In *Acculturation: Advances in theory, measurement and applied research*. (pp. 27). American Psychological Association.
12. Bochner, S. (2003). Culture shock due to contact with unfamiliar cultures. *Online readings in psychology and culture*, 8(1), 7.
13. Froehlich, L., Martiny, S. E., & Deaux, K. (2020). A longitudinal investigation of the ethnic and national identities of children with migration background in Germany. *Social Psychology*, 51(2), 91–105. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000403>
14. Shalal, A. (2024). *World Bank says 1.8 mln additional Ukrainians in poverty as Russia's war drags on*. Reuters. May 30, 2024. <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-18-mln-additional-ukrainians-poverty-russias-war-drags-2024-05-30/>
15. Ward C., Bochner S., & Furnham A. (2005). *The Psychology of Culture Shock*. Routledge.

References

1. Balyan, K. O., & Lupiiko, L. V. (2023). Adaptatsia vymusheno peremishchenykh osib v umovakh voyennykh dii [Adaptation of displaced persons in the conditions of hostilities]. In *Osvita I nauka - 2023* (pp. 21-23). Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University. <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/> [In Ukrainian]
2. Guliiichuk, D. (2023). *Demografy pidrahuvaly, skilky ukrayintsiv perebuva-yut za kordonom [Demographers calculated how many Ukrainians are abroad]*. TSN. 23.11.2023. sn.ua/ukrayina/demografi-pidrahuvali-skilki-ukrayinci-perebuva-yut-zakordonom-2456881.html [In Ukrainian]

3. Yefimova, A. G. (2023). Vnutrishnoosobystisni chynnyky sotsialno-psykhologichnoyi adaptatsiyi ukrayintiv do vymushenoyi migratsiyi u USA [Intrapersonal factors in socio-psychological adaptation of Ukrainians to forced migration to the USA]. In *The 4th International scientific and practical conference "Modern problems of science, education and society"* (June 19-21, 2023) (pp. 518-521). <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/06/MODERN-PROBLEMS-OF-SCIENCE-EDUCATION-AND-SOCIETY-19-21.06.23.pdf> [In Ukrainian]
4. Leonidova, V. V., & Yypyk, L. I. (2022). Cotsiokulturna adaptatsia ukrayinskykh bizhentsiv: kulturologichniy aspekt [Sociocultural adaptation of Ukrainian refugees: cultural aspect]. In *The 14th International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects"* (August 25-27, 2022) (p. 351). CPN Publishing Group. [In Ukrainian]
5. Lyutko, N. V. (2022). Akulturatsia yak mekhanizm zaluchennya do kultury [Acculturation as a mechanism of involvement in culture]. In *The main prospects for the development of science in modern life* (pp. 64-67). https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=tT3JwVAAAAAJ&citation_for_view=tT3JwVAAAAAJ:R3hNpaxXUuUC [In Ukrainian]
6. Madzhumadar, O. (2023) *De v Yevropi naibilshe ukrayinskykh bizhentsiv znaishly robotu [Where in Europe have the most Ukrainian refugees found work]*. RBK-Ukraina. <https://www.rbc.ua/rus/travel/de-evropi-naybilshe-ukrayinskih-bizhentsiv-1698308876.html> [In Ukrainian]
7. Babiker, I. E., Cox, J. L., & Miller, P. M. (1980). The measurement of cultural distance and its relationship to medical consultations, symptomatology and examination performance of overseas students at Edinburgh University. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 15(3), 109-116. 10.1007/bf00578141
8. Berry, J., Phinney, J. & Vedder, P. (2006). Immigrant Youth: Acculturation, Identity, and Adaptation. *Applied Psychology*, 55, 303-332. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2006.00256.x>
9. Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
10. Berry, J. W. (1992). Acculturation and Adaptation in a New Society. *International Migration*, 30, 69-85. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.1992.tb00776.x>
11. Berry, J. W. (2003). Conceptual approaches to acculturation. In *Acculturation: Advances in theory, measurement and applied research*. (pp. 27). American Psychological Association.
12. Bochner, S. (2003). Culture shock due to contact with unfamiliar cultures. *Online readings in psychology and culture*, 8(1), 7.
13. Froehlich, L., Martiny, S. E., & Deaux, K. (2020). A longitudinal investigation of the ethnic and national identities of children with migration background in Germany. *Social Psychology*, 51(2), 91-105. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000403>
14. Shalal, A. (2024). *World Bank says 1.8 mln additional Ukrainians in poverty as Russia's war drags on*. Reuters. May 30, 2024. <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-18-mln-additional-ukrainians-poverty-russias-war-drags-2024-05-30/>
15. Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2005). *The Psychology of Culture Shock*. Routledge.

Відомості про авторів

Ковайте Крістіна, кандидатка економічних наук, заступниця декана, доцентка кафедри індустрії розваг Вільнюського технічного університету імені Гедімінаса, Вільнюс, Литва.

Kovaitė, Kristina, PhD (Economics), Vicedean, Associate Professor at the Department of Entertainment Industries, Vilnius Gediminas Technical University, Vilnius, Lithuania.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4362-8001>

E-mail: kristina.kovaitė@vilniustech.lt

Кононець Марія Олександрівна, кандидатка психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри психології та педагогіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київ, Україна. Молодша наукова співробітниця Департаменту розважальних індустрій Вільнюського технічного університету імені Гедімінаса, Вільнюс, Литва.

Kononets, Mariia, PhD (Psychology), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Kyiv, Ukraine. Junior research fellow of Department of Entertainment Industries, Vilnius Gediminas Technical University, Vilnius, Lithuania.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9303-707X>

E-mail: kononets.maria@gmail.com

Отримано 22 квітня 2024 р.
Рецензовано 10 травня 2024 р.
Прийнято 14 травня 2024 р.

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.7>
УДК 159.9

Оксана Креденцер
Данило Сергієнко

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПСИХОЛОГІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Креденцер Оксана, Сергієнко Данило. Резильєнтність як чинник суб'єктивного благополуччя психологів в умовах війни.

Вступ. У сучасному світі, який характеризується високим рівнем стресу та численними викликами, важливість резильєнтності особистості зростає. Особливо це актуально для фахівців, що працюють у сфері психології, в умовах війни. В умовах військових конфліктів, що тривають в Україні, питання резильєнтності стає ще більш значущим, оскільки психологи є одними з перших, хто надає допомогу постраждалим.

Мета: дослідити рівень резильєнтності психологів як чинника їхнього суб'єктивного благополуччя в умовах війни.

Методи: 1) «Шкала резильєнтності Коннора – Девідсона», адаптація Н.В. Школіної, І.І. Шаповал, І.В. Орлової, І.О. Кедик & М.А. Станіславчук; 2) «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі», Р. Pontin, М. Schwannauer, S. Tai, М. Kinderman, адаптація Л.М. Карамушки, К.В. Терещенко, О.В. Креденцер; 3) «Шкала позитивного ментального здоров'я», J. Lukat, J. Margraf, R. Lutz, W.M. van der Veld & E.S. Becker, адаптація Л.М. Карамушки, О.В. Креденцер, К.В. Терещенко; 4) «Brief Resilience Scale (BRS)»; 5) «Brief resilient coping scale (BRCS)».

Результати. Встановлено, що показник резильєнтності психологів та працівників комерційних організацій знаходиться на середньому рівні. Водночас дослідженням виявлено, що рівень резильєнтності психологів переважає рівень резильєнтності працівників комерційних організацій за всіма методиками. Доведено, що психологи, які мають досвід власної психотерапії, мають вищий рівень резильєнтності, ніж ті, які її не мають. Встановлено наявність зв'язку між резильєнтністю, суб'єктивним благополуччям та позитивним психічним здоров'ям психологів.

Висновки. Отримані дані можуть бути використані практичними психологами та викладачами закладів вищої освіти для розробки психологічних інтервенцій для розвитку резильєнтності.

Ключові слова: резильєнтність, психологи, працівники комерційних організацій, суб'єктивне благополуччя, позитивне психічне здоров'я, психотерапія, війна.

Kredentser, Oksana, Serhienko, Danylo. Resilience as a factor in psychologists' subjective well-being in war conditions.

Introduction. In today's world, which is characterized by highly stressful situations and challenges, the role of individual resilience is becoming of great importance. This is especially relevant for specialists in the field of psychology in wartime conditions. In the context of ongoing military conflict in Ukraine, psychologists' resilience becomes even more significant, as they are among the first to provide assistance to victims.

Aim: to measure the level of psychologists' resilience as their subjective well-being factor in war conditions.

Methods: 1) The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC-10), adaptation by N.V. Shkolina, I.I. Shapoval, I.V. Orlova, I.O. Stanislavchuk; 2) The Modified BBC Subjective Well-Being Scale (BBC-SWB), P. Pontin, M. Schwannauer, S. Tai, M. Kinderman, adaptation by L.M. Karamushka, K.V. Tereshchenko, O.V. Kredentser; 3) Positive Mental Health Scale (Pmh-Scale), J. Lukat, J. Margraf, R. Lutz, W.M. van der Veld, & E.S. Becker, adaptation by L.M. Karamushka, O.V. Tereshchenko; 4) Brief Resilience Scale (BRS); 5) Brief Resilient Coping Scale (BRCS).

Results. The levels of resilience of psychologists and commercial organization employees were at an average level. At the same time, the general level of psychologists' resilience was higher than that of commercial organization employees according to all used scales. It was shown that psychologists who had undergone personal psychotherapy had higher resilience than those who had not. There were found relationships between psychologists' resilience and their subjective well-being and positive mental health.

Conclusions. The obtained data can be used by counselors, psychologists and teachers of higher educational institutions to design resilience developing psychological interventions.

Key words: resilience, psychologists, commercial organization employees, subjective well-being, positive mental health, psychotherapy, war.

Вступ. У сучасному світі, який характеризується високим рівнем стресу та численними викликами, важливість резильєнтності особистості зростає. Резильєнтність дозволяє індивідам успішно адаптуватися до стресових умов, відновлюватися після життєвих труднощів і продовжувати функціонувати на високому рівні (Southwick et al., 2014). Особливо це актуально для фахівців, що працюють у сфері психології в умовах війни. В умовах військових конфліктів, що тривають в Україні, питання резильєнтності стає ще більш значущим, оскільки психологи є одними з перших, хто надає допомогу постраждалим (Лазос, 2020, 2022). Фахівці, що працюють в сфері психології, знаходяться у зоні високої травматизації та вигорання і потребують підтримки для збереження свого психічного здоров'я. Забезпечення благополуччя та підтримка позитивного психічного здоров'я психологів в умовах війни є критично важливими, оскільки вони безпосередньо впливають на їхню здатність ефективно допомагати іншим.

С.М. Калішук (2023) з цього приводу зазначає: «За воєнних умов, первинним завданням постає пошук джерел психологічної ресурсності самих психологів-консультантів, які персонально (фізично, емоційно, когнітивно, ціннісно) не відокремлені від подій воєнної агресії. Присутність, сприйняття і переживання війни викликають у них злам звичного життя й світосприйняття та актуалізують персональні теми втрати, страждань, страху. Тому перед фахівцями виникають важливе питання: «Як відбудовувати і посилювати персональну ресурсність психологів-консультантів, що знаходяться в осередку війни і надають психологічну допомогу клієнтам?»»

У сучасній науковій літературі резильєнтність розглядається як ключова складова адаптивного функціонування особистості в умовах стресу. Наприклад, М. Rutter (1990) визначає резильєнтність як здатність особи ефективно справлятися з труднощами та уникати негативних наслідків стресу. Його дослідження підкреслюють важливість як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, що сприяють стійкості до стресу. Г. Лазос так само акцентує увагу на динамічному характері резильєнтності, визначаючи її як здатність не просто відновлюватися після криз, але й активно адаптуватися та розвиватися в умовах постійно змінюваного середовища. Дослідниця зазначає, що «резильєнтність – це, в першу чергу, біопсихосоціальне явище, яке охоплює особистісні, міжособистісні та суспільні переживання, і є природним результатом різних процесів розвитку протягом певного часу. Вона загалом пов'язана зі здатністю психіки відновлюватися після несприятливих умов і залежно від фокусу та предмету дослідження може розглядатися і як певна характеристика особистості, притаманна тій або тій людині, і як динамічний процес змін. Резильєнтність відіграє першочергову роль у здатності та формуванні посттравматичного стресового зростання особистості» (Лазос, 2018).

Згідно словника Американської психологічної асоціації (APA), резильєнтність або «резилієнс» – це «процес та результат успішної адаптації до важкого або складного життєвого досвіду, особливо завдяки розумовій, емоційній та поведінковій гнучкості та адаптації до зовнішніх і внутрішніх вимог».

Аналіз літератури (Бердник, 2009; Лазос, 2018; Schure, Odden & Goins, 2013) показав, що резильєнтність може виступати вагомим чинником забезпечення благополуччя психологів. До того ж психотерапія, як один із основних методів психологічної підтримки, може відігравати вирішальну роль у розвитку та підтримці резильєнтності у психологів, що працюють у кризових умовах.

Останнім часом увага до досліджень резильєнтності, її чинників та інтервенцій розвитку значно посилилась як за кордоном, так і у вітчизняній і психологічній літературі. Зокрема, в Україні це пов'язано насамперед з останніми стресовими подіями (АТО, Covid-19, повномасштабна війна) (Адаменко, 2020; Асонов & Хаустова, 2019; Засекіна & Бурцан, 2023; Кокун & Мельничук, 2023; Колісніченко & Бережена, 2023; Кузікова & Щербак, 2022; Лазос, 2018; Лящ, Хуртенко & Марчук, 2023; Селіванова, Бистрова, Дерєга, Мамонтова & Панфілова, 2020; Чиханцова & Гуцол, 2022; Lazos & Kredentser, 2021 та інші).

Водночас, на наш погляд, недостатньо дослідженими залишаються проблеми розвитку резильєнтності психологів, зокрема в умовах війни.

У цьому контексті наше дослідження є емпіричною розвідкою певних аспектів цієї проблеми.

Мета дослідження: дослідити рівень резильєнтності психологів як чинника їхнього суб'єктивного благополуччя в умовах війни.

Завдання дослідження:

1) Дослідити рівень резильєнтності у психологів та здійснити порівняльний аналіз із працівниками комерційних організацій в умовах війни.

2) Здійснити порівняльний аналіз особливостей розвитку резильєнтності серед психологів та працівників комерційних організацій, що мають досвід власної терапії та не мають такого.

3) Проаналізувати зв'язок між резильєнтністю та суб'єктивним благополуччям психологів в умовах війни.

Методи та організація дослідження.

Для проведення дослідження було використано такі *методики*.

По-перше, для дослідження резильєнтності використовувалась «Шкала резильєнтності Коннора – Девідсона» (The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC-10) (Connor & Davidson, 2003), адаптована Н.В. Школіною, І.І. Шаповал, І.В. Орлова, І.О. Кедик & М.А. Станіславчук, 2020).

Шкала CD-RISC-10, відома як скорочена версія шкали CD-RISC-25, є інструментом для оцінки рівня резильєнтності – здатності людини ефективно справлятися зі стресом та відновлюватися після життєвих труднощів. Оригінальна шкала була розроблена Connor & Davidson, у 2003 році і включала 25 пунктів. Втім, через потребу в більш компактному та оперативному інструменті, була створена її скорочена версія, CD-RISC-10, яка складається з 10 пунктів самооцінки з метою вимірювання та кількісної оцінки резильєнтності населення в цілому, а також виявлення показників ефективності психотерапевтичних і тренінгових процедур для її розвитку. Кожен пункт оцінюється за п'ятибальною шкалою Лікерта, де вищі значення свідчать про вищий рівень резильєнтності.

По-друге, для дослідження суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я використовувались «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі» (The modified BBC subjective well-being scale (BBC-SWB)), P. Pontin, M. Schwannauer, S. Tai, M. Kinderman (адаптація Л.М. Карамушки, К.В. Терещенко, О.В. Креденцер) (Карамушка, Терещенко & Креденцер, 2022) та «Шкала позитивного ментального здоров'я» (Positive Mental Health Scale (Pmh-Scale)) (J. Lukat, J. Margraf, R. Lutz, W.M. van der Veld & E.S. Becker) (адаптація Л.М. Карамушки, О.В. Креденцер, К.В. Терещенко) (Карамушка, Терещенко & Креденцер, 2022).

Методика включає три субшкали: 1) «психологічне благополуччя» (здатність контролювати своє життя, відчувати оптимізм з приводу майбутнього, впевненість у своїх власних думках і переконаннях, рости і розвиватися як особистість тощо); 2) «фізичне здоров'я та благополуччя» (задоволеність фізичним здоров'ям, якістю сну, здатністю працювати та здійснювати свою повсякденну життєву активність, займатись спортом і відпочивати, відсутність депресії, тривоги тощо); 3) «стосунки» (комфортність у ставленні та спілкуванні з іншими людьми, наявність щасливих дружніх і особистих відносин, здатність звернутись за допомогою до інших, задоволеність своїм сексуальним життям тощо). Як і оригінальна методика «The BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB)», модифікована методика складається з 24 пунктів, але на відміну від неї використовується не 4-бальна, а 5-бальна оціночна шкала (Карамушка, Терещенко & Креденцер, 2022).

По-третє, для співставлення показників резильєнтності використовувались такі методики, як: «Brief Resilience Scale (BRS)» (Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher & Bernard, 2008) та «Brief resilient coping scale (BRCS)» (Sinclair & Wallston, 2004). Зазначені методики знаходяться в процесі адаптації на українській вибірці та пройшли первинні психометричні розвідки авторами статті.

Методика *Brief Resilience Scale (BRS)»* (Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher & Bernard, 2008) була розроблена дослідниками як інструмент для вимірювання швидкості і ефективності, з якою особа може повернутися до нормального функціонування після стресу. Ця шкала призначена для оцінки «швидкості відновлення» після стресу.

Шкала містить 6 пунктів, які оцінюють резильєнтність із застосуванням 5-бальної шкали Лікерта, від «категорично не згоден» до «рішуче згоден». Питання формулюються як позитивно, так і негативно, щоб забезпечити збалансованість оцінки.

Методика «*Brief resilient coping scale (BRCS)*» (Sinclair & Wallston, 2004) оцінює рівень того, як особа використовує адаптивні стратегії для подолання стресу, які сприяють позитивному пристосуванню в стресових умовах.

BRCS складається з 4 пунктів, які оцінюються з допомогою 5-бальної шкали Лікерта. Кожен пункт вимірює різні аспекти резильєнтного порядкування, включаючи позитивне ставлення до проблем, пошук творчих рішень та здатність перетворити стресові ситуації на можливості для розвитку.

Обидві шкали, BRC і BRCS, забезпечують важливу інформацію щодо специфічних аспектів резильєнтності, яка може бути корисною у різних дослідницьких та практичних контекстах. Вони можуть використовуватися для розробки інтервенцій, спрямованих на зміцнення здатності до відновлення після стресу, а також для оцінки ефективності психотерапевтичних та освітніх програм.

Методики знаходяться в процесі адаптації на українській вибірці. На момент проведення цього емпіричного дослідження була пройдена низка етапів, на яких встановлено такі психометричні показники:

1) Прямий та зворотний переклад фахівцями-експертами.
 2) Перевірка на дискримінативність запитань. Результати обчислення критерію Фергюсона для запитань шкал BRS (від 0,7 до 0,78) та BRCS (0,64 до 0,84) показали високий рівень дискримінативності, що свідчить про ефективність кожного запитання у розрізненні рівнів резильєнтності та копінгу серед респондентів.

3) Перевірка внутрішньої структури методик. Експлораторний факторний аналіз показав, що методики мають задовільний відсоток сумарної дисперсії (BRS: 57%, BRCS: 72.3%) та прийнятні значення компонентів.

4) Перевірка надійності – узгодженості методики (Кронбаха (BRS: 0,834; BRCS: 0,852) свідчить про достатню надійність методик.

5) Перевірка конвергентної валідності. Коефіцієнт кореляції між BRS та CD-RISK-10: 0.594 ($p < 0,01$), між CD-RISK та BRCS: 0.735 ($p < 0,01$), що свідчить про достатню конвергентну валідність.

6) Перевірка критеріальної валідності. Рівень резильєнтності не є чутливим до віку, що підтверджується відсутністю значущих розбіжностей між віковими групами (21–29 років і 30 – 47 років).

7) Стандартизація шкал методик. Обчислення показників описової статистики показало відповідність стандартному розподілу, що дозволяє використовувати процедуру стандартизації з використанням середнього значення та стандартного відхилення для визначення тестових норм.

У дослідженні використано методи математичної статистики й аналізу даних із застосуванням програми SPSS (версія 22.0): описові статистики, порівняння середніх за допомогою t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок, кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції Пірсона).

Вибірка емпіричного дослідження складалась з 210 осіб. З них 106 – психологів, віком від 20 до 52 років (середній вік – 28 років), серед них є як досвідчені спеціалісти, так і психологи-початківці. За статтю респонденти розподілились на 86 % жінок та 14 % чоловіків.

Окрім того, у вибірку увійшли 84 особи, що не пов'язані зі сферою психології, а працюють у комерційних організаціях (програмісти, економісти, менеджери і маркетингологи), віком від 18 до 50 років.

Дослідження проводилось у 2023 році, в онлайн-форматі, за добровільною згодою учасників.

Результати дослідження та їх обговорення.

1) Рівень резильєнтності психологів та працівників комерційних організацій.

Для виконання *першого завдання* нашого емпіричного дослідження нами було проаналізовано рівень резильєнтності за трьома методиками у психологів та працівників комерційних організацій (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень резильєнтності психологів та працівників комерційних організацій

Показник резильєнтності за відповідними методиками дослідження	Психологи		Працівники комерційних організацій		t
	Mean	Std	Mean	Std	
CD-RISC-10	30,87*	4,15	27,35*	5,25	7,53
BRS	23,09**	4,16	19,3**	3,25	6,49
BRCS	16,27**	3,6	14,55**	3,23	3,78

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Як бачимо із таблиці 1, середній рівень резильєнтності за методикою CD-RISC-10 становить у психологів 30,87, а у працівників комерційних організацій 27,35. За методикою BRS середній рівень резильєнтності у психологів та у працівників комерційних організацій становить 23,09 та 19,3 відповідно. Методика BRCS показала, що середній рівень резильєнтності у психологів спостерігається на рівні 16,27, а у працівників комерційних організацій – 14,55.

Отже, як свідчать отримані дані за всіма трьома методиками, спостерігається середній рівень розвитку резильєнтності як у психологів, так і у працівників комерційних організацій.

Водночас на рівні статистично значущих відмінностей ($p < 0,05$; $p < 0,01$) дослідження виявило, що рівень резильєнтності психологів вищий за рівень резильєнтності працівників комерційних організацій за всіма методиками. Тобто ми можемо стверджувати, що наявність психологічної освіти та досвід психологічної роботи є сприяє розвитку резильєнтності.

Співставляючи отримані дані з результатами дослідження С.Б. Кузікової (2023), наведемо цікавий, на наш погляд, факт, встановлений дослідницею, що найвищий рівень резильєнтності виявлено у студентів третіх курсів, а найнижчий – у студентів перших курсів. Статистичний аналіз за параметричним t-критерієм Стьюдента показав наявність статистично значущих відмінностей у проявах резильєнтності студентів перших і третіх курсів ($t=4,548$, $p=0,001$). На нашу думку, це може бути також свідченням того, що наявність психологічних знань певним чином підвищує резильєнтність особистості.

2) Особливості розвитку резильєнтності серед психологів та працівників комерційних організацій, що мають досвід власної психотерапії та не мають такого.

На наступному етапі дослідження (*друге завдання*) нами було досліджено особливості розвитку резильєнтності серед психологів, що мають досвід власної психотерапії та не мають такого.

Результати дослідження, отримані за методикою CD-RISC-10, демонструють наявність відмінностей (на рівні статистичної значущості $p < 0,001$), що середній рівень резильєнтності у психологів, котрі проходили власну психотерапію, значно переважає середній рівень резильєнтності у психологів, що не мали власної психотерапії (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень резильєнтності психологів, що проходили психотерапію та не проходили (за методикою CD-RISC-10)

Групи досліджуваних	Mean	Std	t
Проходили психотерапію	32,9***	3,26	6,35
Не проходили психотерапію	28,63***	2,25	

*** p < 0,001

Далі нами було проаналізовано особливості розвитку резильєнтності серед психологів та працівників комерційних організацій, що мають досвід власної психотерапії та не мають за методиками BRS та BRCS.

Що стосується рівня резильєнтності за методикою BRS, то дані таблиці 3 показують, що значущі статистичні різниці (p<0,05) між групами психологів, які проходили психотерапію, та тими, хто не проходив, існують у двох площинах: час, необхідний для відновлення після стресу, та важкість відновлення після негативних подій. Слід зауважити, що на запитання щодо необхідного часу для відновлення після стресу, психологи, що мають досвід постійної психотерапії, надали нижчі оцінки, ніж ті, хто її не мають. Це, на нашу думку, можна пояснити тим, що терапія потребує більше часу та більшої рефлексії.

Таблиця 3

Рівень резильєнтності психологів та працівників комерційних організацій, що мають досвід власної терапії та не мають такого (за методикою BRS)

Питання методики	Психологи		Працівники комерційних організацій	
	проходили психотерапію	не проходили психотерапію	проходили психотерапію	не проходили психотерапію
Швидкість відновлення після стресу	2,83	2,60	3,77	3,53
Складність переживання стресових подій	4,12	3,87	2,62	2,95
Час, необхідний для відновлення після стресу	3,71*	4,07*	3,35	3,14
Важкість відновлення після негативних подій	4,29*	3,93*	3,04	3,36
Час, необхідний для подолання невдач	4,31	4,23	3,15	3,12
Час для впорядкування особистих невдач	4,25	4,13	3,27	3,29
Загальний показник резильєнтності	3,91	3,8	3,2	3,21

*p<0,05

Встановлено, що психологи, які мають досвід постійної психотерапії, оцінили питання щодо важкості відновлення після негативних подій вище, ніж ті психологи, що не мають такого досвіду. Це, на наш погляд, може вказувати на позитивний вплив психотерапії на покращення здатності психологів швидше відновлюватися після стресових ситуацій.

Щодо загального показника, то тут статистично значущих відмінностей не виявлено.

Серед представників інших професій жодна з вимірних позицій не продемонструвала статистично значущих відмінностей, що може вказувати на відсутність явного впливу психотерапії на оцінені аспекти резильєнтності в цій групі.

Подібний аналіз був проведений і за методикою BRCS. За результатами, представленими в таблиці 4, психологи, які проходили психотерапію, показують кращі показники у творчому подоланні труднощів та активному відновленні після втрат ($p < 0,01$), що може вказувати на більш ефективні стратегії подолання стресу та особистісного зростання порівняно з тими, хто психотерапію не проходив.

Таблиця 4

Рівень резильєнтності психологів та працівників комерційних організацій, що мають досвід власної терапії та не мають такого (за методикою BRCS)

Питання методики	Психологи		Працівники комерційних організацій	
	<i>проходили психотерапію</i>	<i>не проходили психотерапію</i>	<i>проходили психотерапію</i>	<i>не проходили психотерапію</i>
Творче подолання труднощів	3,83**	3,27**	3,69	3,29
Контроль реакції на події	4,07	4,00	3,35	3,57
Активне відновлення після втрат	4,32**	3,87**	3,85	3,48
Особистісне зростання при вирішенні ситуацій	4,57	4,40	4,23	3,95
<i>Загальний показник резильєнтності</i>	4,19	3,88	3,78	3,57

** $p < 0,01$

Щодо загального показника, то тут статистично значущих відмінностей не виявлено.

У представників інших професій, які проходили психотерапію, також спостерігається тенденція до кращих показників у всіх категоріях, однак жодна з відмінностей не є статистично значущою. Це може вказувати на те, що психотерапія не мала значного впливу на вимірювані параметри резильєнтності в цій групі.

На основі даних, отриманих під час аналізу за методиками BRS та BRCS, ми виявили кілька ключових тенденцій. Статистичний аналіз показав, що психологи, які проходили психотерапію, мають тенденцію до вищих показників резильєнтності у декількох категоріях порівняно з психологами, які психотерапію не проходили. На відміну від цього, серед представників інших професій значущі статистичні відмінності у відповідях були менш виражені.

Психологи як професіонали у сфері психічного здоров'я можуть бути більш схильними до застосування вивчених технік подолання стресу і саморефлексії, що підвищує їхню резильєнтність. Це може бути однією з причин, чому психотерапія має виразний позитивний вплив на психологів.

Психологи, які проходять психотерапію, можуть краще розуміти і практикувати механізми подолання стресу, що дозволяє їм ефективніше використовувати особисті ресурси. Це знаходить відображення у вищих показниках активного відновлення після втрат та творчого подолання труднощів, особливо серед психологів.

Здатність до особистісного зростання під час вирішення складних ситуацій, яка була вищою у групи психологів, що проходили психотерапію, підкреслює важливість саморозвитку у професійній ідентичності психологів.

Отримані дані співзвучні з раніше проведеними дослідженнями (Лазос, 2018; Lazos, Kredentser, 2021), в яких показано, що існує статистично значущий зв'язок між резильєнтністю психотерапевтів та такими показниками їх професійного досвіду, як: власний психотерапевтичний досвід, постійна супервізійна підтримка та наявність спеціальної підготовки для роботи з травмою.

3) Зв'язок між резильєнтністю, суб'єктивним благополуччям та позитивним психічним здоров'ям психологів.

Для виконання *третього завдання* нашого дослідження нами був проаналізований взаємозв'язок між резильєнтністю, суб'єктивним благополуччям та позитивним психічним здоров'ям психологів.

Так, дослідження встановило, що існує позитивний досить потужний статистично значущий зв'язок між резильєнтністю, суб'єктивним благополуччям та позитивним психічним здоров'ям психологів (табл. 5).

Таблиця 5

Зв'язок між резильєнтністю, суб'єктивним благополуччям та позитивним психічним здоров'ям психологів

	Резильєнтність	Суб'єктивне благополуччя	Позитивне психічне здоров'я
Резильєнтність	1	0,564646	0,361202
Суб'єктивне благополуччя	0,564646	1	0,843201
Позитивне психічне здоров'я	0,361202	0,843201	1

*** $p < 0,001$

Тобто ми можемо стверджувати, що при збільшенні рівня розвитку резильєнтності збільшується рівень суб'єктивного благополуччя та позитивного психічного здоров'я психологів.

Висновки:

1) Встановлено, що показник резильєнтності психологів та працівників комерційних організацій знаходиться на середньому рівні. Водночас дослідження виявило, що рівень резильєнтності психологів переважає рівень резильєнтності працівників комерційних організацій за всіма методиками.

2) Статистичний аналіз показав, що психологи, які проходили психотерапію, мають тенденцію до вищих показників резильєнтності у декількох категоріях порівняно з психологами, які психотерапію не проходили. На відміну від цього, серед представників інших професій значущі статистичні різниці у відповідях були менш виражені.

3) Встановлено наявність статистично значущого взаємозв'язку між резильєнтністю, суб'єктивним благополуччям та позитивним психічним здоров'ям психологів.

4) Отримані дані можуть бути використані практичними психологами та викладачами закладів вищої освіти для розробки психологічних інтервенцій для розвитку резильєнтності.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в дослідженні особистісних чинників розвитку резильєнтності психологів та інших професійних груп.

Література

1. Адаменко, Л.С. (2020). Актуальні підходи до проблеми дослідження резильєнтності. *Вісник Національного університету оборони України. Питання психології*, 5 (58), 5–13.
2. Асонов, Д., & Хаустова, О. (2019). Розвиток концепції резильєнсу в науковій літературі протягом останніх років. *Психосоматична медицина та загальна практика*, 4 (4), e0404219.
3. Бердник, Г.Б. (2009). Дослідження стресостійкості особистості майбутнього практичного психолога в процесі професійної підготовки у ВНЗ. *Вісник післядипломної освіти*, 11 (2), 19–28.
4. Засєкіна, Л., & Бурцан, В. (2023). Спільна резильєнтність у спільній травматичній реальності практичних психологів: досвід України та найкращі практики Європейського союзу. *Психологічні перспективи*, 42, 55-67. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-zas>
5. Каліщук, С.М. (2023). *Ресурсна матриця психолога-консультанта у подіях війни*. Майстер книг.
6. Карамушка, Л., Терещенко, К., & Креденцер, О. (2022). Адаптація на українській вибірці методик «The Modified BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB)» та «Positive Mental Health Scale (PMH-scale)». *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 85-94. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.8>
7. Кокун, О.М., & Мельничук, Т.І. (2023). Резильєнс-довідник: практичний посібник. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
8. Колесніченко, Л., & Береженна, О. (2023). Адаптація на українській вибірці методики «Physical Resilience Instrument for Older Adults (PRIFOR)». *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 30(4), 34-46. <https://doi.org/10.31108/2.2023.4.30.4>
9. Кузікова С. Б. (2023). Резильєнтність як чинник посттравматичного зростання особистості <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-444-3-3>
10. Кузікова, С., & Щербак, Т. (2022). Теоретико-емпіричний аналіз проблеми резильєнтності та стресостійкості в педагогічній діяльності. *Психологічний журнал*, 8, 39–46. <https://doi.org/10.31499/2617-2100.8.2022.258313>
11. Лазос, Г.П. (2018). Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології. Т. 3, 14*, 26–64.
12. Лазос, Г.П. (2020). Модель психотехнології з розвитку резильєнтності у психологів/психотерапевтів, які працюють з постраждалими. *Актуальні проблеми психології. Т. 3, 16*, 26-43
13. Лазос, Г. (2022). Психологи і війна: зміна парадигми надання психологічної/психотерапевтичної допомоги та резильєнтність фахівця. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 37-47. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.3>
14. Лящ, О., Хуртенко, О., & Марчук, С. (2023). Емоційний інтелект як засіб розвитку резильєнтності особистості. *Вісник Національного університету оборони України*, 74(4), 79–86. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-74-4-79-86>
15. Селіванова, О.А., Бистрова, Н.В., Дерєга, Н.Н., Мамонтова, Т.С., & Панфілова, О.В. (2020). Вивчення феномену резильєнтності: проблеми та перспективи. *Світ науки. Педагогіка і психологія*, 3, 78-86.
16. Чиханцова, О.А., & Гуцол, К.В. (2022). *Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в період пандемії Covid-19*. Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г. С. Костюка.
17. Школїна, Н. В., & Шаповал, І. І. (2019). Адаптація та психометрична перевірка скороченої версії шкали резильєнтності Коннора – Девідсона (CD-RISC-10) для використання в Україні. *Український журнал психології та медицини*, 8(2), 20-27.
18. APA dictionary of psychology. APA Dictionary of Psychology. <https://dictionary.apa.org/resilience>.
19. Connor, K. M., & Davidson, J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC). *Depression and anxiety*, 18(2), 76-82.
20. Lazos, G., & Kredentser, O. (2021). Resilience of Psychotherapists and the Relationship Between Their Personal and Professional Characteristics. *American Journal of Applied Psychology*, 6(10), 162-172. <https://doi.org/10.11648/j.ajap.20211006.15>
21. Rutter, M. (1990). Psychosocial resilience and protective mechanisms. In J. Rolf, A.S. Masten, D. Cicchetti, K. H. Neuchterlein, & S. Weintraub (Eds.), *Risk and protective factors in the development of psychopathology* (P. 181–214). Cambridge University Press.
22. Schure, M. B., Odden, M., & Goins, R. T. (2013). The association of resilience with mental and physical health among older American Indians: The native elder care study. *American Indian and Alaska native mental health research (Online)*, 20(2), 27.
23. Sinclair, V. G., & Wallston, K. A. (2004). The Development and Psychometric Evaluation of the Brief Resilient Coping Scale. *Assessment*, 11(1), 94–101. <https://doi.org/10.1177/1073191103258144>
24. Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back. *International journal of behavioral medicine*, 15(3), 194-200.
25. Southwick, S.M. & Bonanno, George & Masten, A.S. & Panter-Brick, Catherine & Yehuda, Rachel. (2014). Resilience definition, theory and challenges. *European Journal of Psychotraumatology*, 5, 1-14.
26. Windle, G., Bennett, K. M., & Noyes, J. (2011). A Methodological Review of Resilience Measurement Scales. *Health and Quality of Life Outcomes*, 9(8), 1–18. <https://doi.org/10.1186/1477-7525-9-8>.

References

1. Adamenko, L. S. (2020). Aktualni pidkhody do problemy doslidzhennya rezylyentnosti [Current approaches to researching the problem of resilience]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy. Pytannya psykholohiyi*, 5(58), 5-13. [In Ukrainian]
2. Assonov, D., & Khaustova, O. (2019). Rozvytok kontseptsii rezylyensu v naukovii literaturi protyagom ostannikh rokiv [Development of the concept of resilience in scientific literature in recent years]. *Psykhosomatychna medytsyna ta zagalna praktyka*, 4(4), e0404219. [In Ukrainian]
3. Berdnyk, G. B. (2009). Doslidzhennya stresostiikosti osobystosti maibutnogo praktychnogo psykhologa v protsesi profesiinoyi pidgotovky u VNZ [Research into stress resistance of future psychologists during their studies at university]. *Visnyk pishlyadyplomnoyi osvity*, 11(2), 19–28. [In Ukrainian]
4. Zasyekina, L., & Burtsan, V. (2023). Spilna rezylyentnist u spilnii travmatychnii realnosti praktychnykh psykholohiv: dosvid Ukrainy ta naikraschi praktyky Yevropeiskogo soyuzu [Joint resilience in common traumatic reality of psychologists: the experience of Ukraine and the best practices of the European Union]. *Psykholohichni perspektyvy*, 42, 55-67. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-zas> [In Ukrainian]
5. Kalischuk, S. M. (2023). *Resursna matrytsya psykhologa-konsultanta u podiakh viiny [Resource matrix of a psychologist-counselor in war events]*. Maister knygy. [In Ukrainian]
6. Karamushka, L., Tereschenko, K., & Kredentser, O. (2022). Adaptatsia na ukraïnskii vybirtsi metodyk «The Modified BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB)» ta «Positive Mental Health Scale (PMH-scale)» [Adaptation on the Ukrainian sample of "The Modified BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB)" and "Positive Mental Health Scale (PMH-scale)"]. *Organizatsiina psykholohia. Ekonomichna psykholohia*, 3-4(27), 85-94. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.8> [In Ukrainian]
7. Kokun, O. M., & Melnychuk, T. I. (2023). Rezylyens-dovidnyk: praktychnyi posibnyk [Resilience handbook: a practical guide]. Instytut psykholohiyi imeni G. S. Kostyuka NAPN Ukrainy. [In Ukrainian]
8. Kolesnichenko, L., & Berezhenna, O. (2023). Adaptatsia na ukraïnskii vybirtsi metodyky «Physical Resilience Instrument for Older Adults (PRIFOR)» [Adaptation of the Physical Resilience Instrument for Older Adults (PRIFOR) on the Ukrainian sample]. *Organizatsiina psykholohia. Ekonomichna psykholohia*, 30(4), 34-46. <https://doi.org/10.31108/2.2023.4.30.4> [In Ukrainian]
9. Kuzikova S. B. (2023). Rezylyentnist yak chynnyk posttravmatychnogo zrostantnya osobystosti [Resilience as a factor in post-traumatic personality growth]. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-444-3-3> [In Ukrainian]
10. Kuzikova, S., & Scherbak, T. (2022). Teoretyko-empyrychnyi analiz problemy rezylyentnosti ta stresostiikosti v pedagogichnii dialnosti [Theoretical and empirical analysis of the problem of resilience and stress resistance in educational activity]. *Psykholohichni zhurnal*, 8, 39-46. <https://doi.org/10.31499/2617-2100.8.2022.258313> [In Ukrainian]
11. Lazos, G. P. (2018). Rezilyentnist: kontseptualizatsia ponyat, ogyad suchasnykh doslidzhen [Resilience: concepts, review of latest research]. *Aktualni problemy psykholohiyi*. V. 3, 14, 26–64. [In Ukrainian]
12. Lazos, G. P. (2020). Model psykhotekhnologii z rozvytku rezilyentnosti u psykholohiv/psykhoterapevtiv, yaki pratsyuyut z postrazhdalymy [Model of psychotechnology for the development of resilience in psychologists/psychotherapists who work with victims]. *Aktualni problemy psykholohii*. V. 3, 16, 26-43 [In Ukrainian]
13. Lazos, G. (2022). Psykholohy i viina: zmina paradygmy nadannya psykholohichnoi/psykhoterapevtichnoi dopomogy ta rezilyentnist fakhivtsya [Psychologists and war: a paradigm shift in psychological/psychotherapeutic help and specialist resilience]. *Organizatsiina psykholohia. Ekonomichna psykholohia*, 3(27), 37-47. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.3> [In Ukrainian]
14. Lyasch, O., Khurtenko, O., & Marchuk, S. (2023). Emotsiyni intelekt yak zasib rozvytku rezylyentnosti osobystosti [Emotional intelligence as a means of developing individual resilience]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy*, 74(4), 79-86. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-74-4-79-86> [In Ukrainian]
15. Selivanova, O. A., Bystrova, N. V., Derega, N. N., Mamontova, T. S., & Panfilova, O. V. (2020). Vyvchennya fenomenu rezilyentnosti: problemy ta perspektyvy [Studying the phenomenon of resilience: problems and prospects]. *Svit nauky. Pedagogika i psykholohia*, 3, 78-86. [In Ukrainian]
16. Chykhantsova, O. A., & Gutsol, K. V. (2022). *Psykholohichni osnovy rozvytku rezylyentnosti osobystosti v period pandemiyi Covid-19 [Psychological foundations of the development of personal resilience during the Covid-19 pandemic]*. Natsionalna akademiya pedagogichnykh nauk Ukrainy, G.S. Kostyuk Institute of Psychology. [In Ukrainian]
17. Shkolina, N. V., & Shapoval, I. I. (2019). Adaptatsia ta psykhotetrychna perevirka skorochenoï versii shkaly rezylyentnosti Konnora – Devidsona (CD-RISC-10) dlya vykorystannya v Ukraini [Adaptation and psychometric testing of the shortened version of the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC-10) for use in Ukraine]. *Ukrainskyi zhurnal psykholohii ta medytsyny*, 8(2), 20-27. [In Ukrainian]
18. *APA dictionary of psychology*. <https://dictionary.apa.org/resilience>.
19. Connor, K. M., & Davidson, J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC). *Depression and anxiety*, 18(2), 76-82.
20. Lazos, G., & Kredentser, O. (2021). Resilience of Psychotherapists and the Relationship Between Their Personal and Professional Characteristics. *American Journal of Applied Psychology*, 6(10), 162-172. <https://doi.org/10.11648/j.ajap.20211006.15>

21. Rutter, M. (1990). Psychosocial resilience and protective mechanisms. In *J. Rolf, A.S. Masten, D. Cicchetti, K. H. Neuchterlein, & S. Weintraub (Eds.), Risk and protective factors in the development of psychopathology* (P. 181-214). Cambridge University Press.
22. Schure, M. B., Odden, M., & Goins, R. T. (2013). The association of resilience with mental and physical health among older American Indians: The native elder care study. *American Indian and Alaska native mental health research (Online)*, 20(2), 27.
23. Sinclair, V. G., & Wallston, K. A. (2004). The Development and Psychometric Evaluation of the Brief Resilient Coping Scale. *Assessment*, 11(1), 94–101. <https://doi.org/10.1177/1073191103258144>
24. Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back. *International journal of behavioral medicine*, 15(3), 194-200.
25. Southwick, S. M., Bonanno, G., Masten, A. S., Panter-Brick, C., & Yehuda, R. (2014). Resilience definition, theory and challenges. *European Journal of Psychotraumatology*, 5. 1-14.
26. Windle, G., Bennett, K. M., & Noyes, J. (2011). A Methodological Review of Resilience Measurement Scales. *Health and Quality of Life Outcomes*, 9(8), 1-18. <https://doi.org/10.1186/1477-7525-9-8>.

Відомості про авторів

Креденцер Оксана Валеріївна, докторка психологічних наук, професорка, провідна наукова співробітниця лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Kredentser, Oksana, Dr., Prof., leading researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostiuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4119-190X>

E-mail: okred278@gmail.com

Сергієнко Данило Сергійович, магістр психології, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна.

Serhienko, Danylo, master degree, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-1522-4772>

E-mail: daniiserhienko@gmail.com

Отримано 8 травня 2024 р.
Рецензовано 18 травня 2024 р.
Прийнято 19 травня 2024 р.

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.8>
УДК 159.95:373

Кіра Терещенко

ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ТА БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСВІТНЬОГО ПЕРСОНАЛУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Терещенко Кіра. Тренінг розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни.

Вступ. В умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України особливого значення набувають питання збереження психологічного здоров'я персоналу організацій різного типу. Впровадження нових форм та методів роботи у закладах загальної середньої освіти вимагає розвитку відповідних компетенцій педагогічних працівників, серед яких значне місце посідає комунікативна компетентність. Отже, аналіз комунікативного потенціалу як чинника забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу та розробка відповідних технологій в сучасних умовах є достатньо актуальним питанням.

Мета: розробити тренінгову програму з розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни.

Методи. Для проведення дослідження використовувались методи психоедукації та організаційно-спрямовуючі й змістовно-сміслові інтерактивні техніки, які базуються на використанні технологічного підходу до розробки та впровадження організаційно-психологічних технологій (Карамушка, 2022).

Результати. Розроблено тренінгову програму «Тренінг розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни». У структуру тренінгу входять чотири тренінгові сесії: 1) «Сутність комунікативного потенціалу освітнього персоналу»; 2) «Складові комунікативного потенціалу освітнього персоналу»; 3) «Комунікативний потенціал та його роль у забезпеченні психологічного здоров'я й благополуччя освітнього персоналу в умовах війни»; 4) «Чинники та умови розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу в умовах війни». Кожна тренінгова сесія включає інформаційно-смісловий, діагностичний та корекційно-розвивальний компоненти.

Висновки. Розроблений тренінг розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни призначений для сприяння: а) засвоєнню освітнім персоналом знань про зміст та структуру комунікативного потенціалу та його роль у забезпеченні психологічного здоров'я й благополуччя освітнього персоналу в умовах війни; б) оволодінню освітнім персоналом методами діагностики комунікативного потенціалу та чинників його розвитку в контексті забезпечення психологічного здоров'я й благополуччя в умовах війни; в) формуванню умінь та навичок, необхідних для розвитку комунікативного потенціалу в освітнього персоналу для забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни.

Ключові слова: тренінг, комунікативний потенціал, психологічне здоров'я, благополуччя, освітній персонал, війна.

Tereshchenko, Kira. A training program for the development of educational staff's communicative potential to promote their psychological health and well-being in war conditions.

Introduction. Since the full-scale Russian invasion of Ukraine, the issue of preserving employees' psychological health has taken on an added importance. The introduction of new forms and methods of work in the system of general secondary education requires the development of appropriate competencies of teaching staff with communicative competence playing a special significance. Therefore, the analysis of communicative potential as a factor in promoting the psychological health of educational staff and the development of appropriate technologies in modern conditions are quite relevant issues.

Aim: to develop a training program for the development of educational staff's communicative potential as a way of promoting their psychological health and well-being in wartime conditions.

Methods. Psychoeducational methods and organizational-directive and meaningful interactive techniques were used, which were based on a technological approach to the development and implementation of organizational-psychological technologies (Karamushka, 2022).

Results. *The training program "Communicative potential development training in the context of promoting educational staff's psychological health and well-being in war conditions" was developed. The training program included four training sessions: 1) "Essence of communicative potential of educational staff"; 2) "Components of the communicative potential of educational staff"; 3) "Communicative potential and its role in promoting educational staff's psychological health and well-being in wartime"; 4) "Factors in and conditions for the development of communicative potential in the context of promoting educational staff's psychological health and well-being in war conditions." Each training session included informational, diagnostic and developmental components.*

Conclusions. *The proposed training program is intended: a) to develop educational staff's knowledge about the content and structure of their communicative potential and its role in their psychological health and well-being in war conditions; b) to teach educational staff the methods to diagnose communicative potential and its factors to promote their psychological health and well-being in war conditions; c) to develop educational staff's abilities and skills needed for the development of their communicative potential to promote their psychological health and well-being in war conditions.*

Key-words: *training program, communicative potential, psychological health, well-being, educational staff's, war.*

Вступ. В умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України особливого значення набувають питання збереження психологічного здоров'я персоналу організацій різного типу. Сучасні виклики спричиняють фундаментальні зміни в діяльності організацій, зокрема закладів освіти, висуваючи нові вимоги до освітнього персоналу. Впровадження нових форм та методів роботи, відповідно до Концепції Нової української школи, вимагає розвитку відповідних компетенцій педагогічних працівників, серед яких значне місце посідає комунікативна компетентність. Отже, аналіз комунікативного потенціалу як чинника забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу та розробка відповідних технологій в сучасних умовах є достатньо актуальним питанням.

Комунікативний потенціал слід розглядати як важливу умову комунікативної компетентності освітнього персоналу в умовах реалізації концепції Нової української школи. На значущості комунікативного потенціалу та його складових у професійній діяльності освітнього персоналу особливо наголошують О.В. Боровець (2016), В.Л. Зливков & С.О. Лукомська (2018), О.О. Максимова (2016), К. Andersson et al. (2022), S. Güleç & B.Ş. Leylek (2018), Н. Marynchenko, L. Viriuk, K. Korsikova, O. Polozova & M. Vergolyas (2022) та ін. Комунікативний потенціал освітнього персоналу трактується нами як складний багатомірний психологічний конструкт, що поєднує комунікативні знання, комунікативні характеристики, мотиви, комунікативні вміння та навички, які виявляються у процесі взаємодії з учасниками освітнього процесу та визначають індивідуальний стиль комунікативної поведінки педагогічних працівників.

В освітніх організаціях під час війни особливо актуальним постає питання формування безпечного психологічного освітнього простору. Серед критеріїв психологічної безпеки освітнього простору виокремлюють задоволеність міжособистісними стосунками, захищеність від психологічного насильства (Дегтярєва, 2013; Карамушка & Шевченко, 2019). Отже, комунікативна сфера відіграє провідну роль у створенні безпечного психологічного освітнього простору та впливає на психічне здоров'я учасників освітнього процесу.

У науковій літературі наведено дані про наявність зв'язку між комунікативними характеристиками особистості та аспектами психологічного здоров'я (Кондратюк, 2017; Сергєєва, 2019 та ін.). Дослідниці О.І. Бондарчук & Н.І. Пінчук (2023) серед індикаторів психічного здоров'я особистості в умовах війни і в повоєнний час вказують відкритість зовнішньому світу, реалістичне, вільне від забобонів та упереджень сприйняття дійсності та здатність на цій основі установлювати гармонійні міжособистісні стосунки. Водночас роботи, присвячені зв'язку комунікативного потенціалу з психологічним здоров'ям та благополуччям освітнього персоналу в умовах війни у науковій літературі дуже обмежені, що зумовило вибір теми нашого дослідження та необхідність розробки технології розвитку комунікативного потенціалу як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни й повоєнного відновлення.

Мета дослідження: розробити тренінгову програму з розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни.

Методика та організація дослідження. Для проведення дослідження використовувались методи психоедукації та організаційно-спрямовуючі й змістовно-сміслові інтерактивні техніки, які базуються на використанні технологічного підходу до розробки та впровадження організаційно-психологічних технологій (Карамушка, 2022).

Дослідження проведено в рамках виконання науково-дослідної теми лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Технології забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах соціальної напруженості» (2022-2024 рр., номер державної реєстрації 0122U000303; науковий керівник – дійсна членкиня НАПН України, докторка психологічних наук, професорка Л. Карамушка).

Результати дослідження та їх обговорення.

Розглянемо зміст та структуру тренінгу розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни.

Мета тренінгу: розвиток комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни.

Завдання тренінгу:

1) Засвоєння освітнім персоналом знань про зміст і структуру комунікативного потенціалу та його роль у забезпеченні психологічного здоров'я й благополуччя освітнього персоналу в умовах війни.

2) Оволодіння освітнім персоналом методами діагностики комунікативного потенціалу та чинників його розвитку в контексті забезпечення психологічного здоров'я й благополуччя в умовах війни.

3) Формування умінь та навичок, необхідних для розвитку комунікативного потенціалу в освітнього персоналу для забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни.

Загальний дизайн тренінгу. Тренінг складається зі вступу, основної частини та завершальної частини. У структуру тренінгу входять чотири тренінгові сесії (табл. 1). У рамках технологічного підходу (Карамушка, 2022) кожна тренінгова сесія включає інформаційно-смісловий, діагностичний та корекційно-розвивальний компоненти.

У ході проведення тренінгової сесії використовуються такі *інтерактивні техніки*: «криголами», робота в малих групах, робота в парах, міні-лекції, групові дискусії, «мозкові штурми», метод незавершених речень, творчі завдання, проекти тощо.

Тренінг розрахований на 20 годин, з яких 2 години відведено на вступ, по 4 годин – на кожну тематичну сесію та 2 години – на підведення підсумків.

Зміст тренінгової програми

Далі розглянемо зміст тренінгу (тренінгові сесії, основні компоненти тренінгових сесій та інтерактивні техніки, які було реалізовано в кожному з компонентів).

Вступ

- *Криголам:* «Знайомство»

Учасникам пропонується по черзі назвати своє ім'я, сказати кілька слів про себе та вказати одну свою якість, яка найбільше проявляється у процесі спілкування, наприклад: «уважний», «слухаючий», «говіркий» тощо.

- *Вивчення очікувань учасників тренінгу:* Ведучий запрошує учасників групи сказати кілька слів про свої сподівання чи побажання стосовно тренінгу.

- *Ознайомлення зі змістом тренінгу, визначення його цілей і завдань:* Тренер знайомить учасників зі змістом тренінгу, його цілями та завданнями, представленими на фліпчарті.

- *Групове обговорення:* «Правила та принципи тренінгу». Тренер пропонує правила тренінгу, учасники за бажанням модифікують їх або додають власні правила, результати виконання фіксуються на фліпчарті.

Таблиця 1

Структура тренінгу розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни

Структура тренінгу	Години
Вступ	2
<i>Тренінгова сесія 1.</i> Сутність комунікативного потенціалу освітнього персоналу	4
<i>Тренінгова сесія 2.</i> Складові комунікативного потенціалу освітнього персоналу	4
<i>Тренінгова сесія 3.</i> Комунікативний потенціал та його роль у забезпеченні психологічного здоров'я й благополуччя освітнього персоналу в умовах війни	4
<i>Тренінгова сесія 4.</i> Чинники та умови розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу в умовах війни	4
Підведення підсумків тренінгу	2
Всього	20

Тренінгова сесія 1. Сутність комунікативного потенціалу освітнього персоналу Інформаційно-смісловий компонент тренінгу:

- *Метод незавершених речень:* Учасникам пропонується завершити речення: «Комунікація – це...», «Комунікативний потенціал – це...», «Комунікативний компетентність вчителя полягає у...».

- *Міні-лекція:* «Розвиток комунікативного потенціалу освітнього персоналу у світлі реалізації концепції Нової української школи в умовах війни» (Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи, 2016).

Діагностичний компонент тренінгу:

- *Психологічний практикум:* учасники тренінгу заповнюють опитувальник «Визначення рівня комунікативності» (Дербеньова & Кунцевська, 2009), який дає можливість оцінити комунікативність учасників як здатність встановлювати і підтримувати контакти з людьми.

- *Діагностична вправа «Хмарочос комунікативного потенціалу»*

Учасникам пропонується по черзі на дошці, на якій намальовано хмарочос, розташувати стікер зі своїм іменем ближче до останніх поверхів, якщо вони вважають свій комунікативний потенціал високим, або ближче до перших поверхів, якщо вони вважають його низьким. Вони розташовують стікер щонайближче до вікон, якщо відчують спрямованість до встановлення контактів, ближче до стін будинку, якщо така спрямованість менш виражена.

Після того, як всі учасники розмістили стікери, ведучий пропонує їм роздивитися та висловити свою думку, відповівши на запитання: «Як ви оцінюєте своє розташування і розташування учасників?», «Що ви очікували і що було несподівано?».

Корекційно-розвивальний компонент тренінгу:

- *Вправа «Встановлення контакту» (модифікація)* (Дербеньова & Кунцевська, 2009)

Ведучий пропонує учасникам рухатися по кімнаті, обираючи найбільш незнайомих людей, і вступати з ними у розмову. Учасники в парах по черзі намагаються дізнатися один про одного якнайбільше інформації. Після розмови учасники шукають нового партнера по спілкуванню.

Після вправи відбувається обговорення на тему: «Які ваші якості проявлялися, коли ви вступали в розмову? Яка поведінка партнера найбільш схилила вас до того, щоб більше розповісти про себе?»

- *Вправа «Крізь скло»* (Дербеньова & Кунцевська, 2009)

Один з учасників загадує певний текст на завчасно оголошену тему, записуючи його на папері, але передає його немовби крізь скло, тобто за допомогою міміки та жестів. Решта гравців розповідають про те, що вони зрозуміли.

Ступінь збігання тексту, який було відтворено більшістю гравців, і тексту, записаного одним із учасників, свідчить про вміння встановлювати контакт. Вправа сприяє формуванню взаєморозуміння партнерів та спілкуванню на невербальному рівні.

- *Робота в парах: «Діалог на професійну тему»*

Група поділяється на пари. Один з учасників починає діалог на професійну тему (наприклад, теми для дискусії: «Учні запізнюються на урок», «Як налагодити самоуправління в школі», «Учні займаються власними справами під час заняття» тощо). Завдання іншого учасника – підтримати діалог і обговорити тему. Вони підмічають, як партнер по спілкуванню поводить себе в дискусії, які комунікативні засоби використовує, чи допомагає своєму партнеру по спілкуванню, чи є активним, чи пасивним, чи є він лідером тощо. Після завершення вправи учасники у спільній групі надають зворотний зв'язок та діляться враженнями від виконання вправи.

- *Групова дискусія: «Роль вербальних і невербальних засобів комунікації у діяльності вчителя»*

Ведучий пропонує обговорити в групі, як співвідносяться вербальні та невербальні засоби комунікації у роботі вчителя.

- *Підведення підсумків тренінгової сесії*

Тренінгова сесія 2. Складові комунікативного потенціалу освітнього персоналу Інформаційно-смісловий компонент тренінгу:

- *Індивідуальна робота з літературою:* Учасникам пропонується протягом 10-15 хвилин ознайомитись з сутністю понять, представлених на інформаційних картках і розданих учасникам: емпатія, активне слухання, комунікативний самоконтроль, комунікативна толерантність, стилі комунікативної поведінки тощо (Злишков & Лукомська, 2018; Максимова, 2016; Терещенко, 2022; Andersson et al., 2022; Chuyko, Chaplak & Komisaryk, 2022).

- *Міні-лекція: «Складові комунікативного потенціалу освітнього персоналу».* У ході міні-лекції розкриваються компоненти комунікативного потенціалу освітнього персоналу: мотиваційний, когнітивний, афективний, конативний (Боровець, 2016; Єрмакова, 2012; Заїка, Гета & Вишар, 2021).

Діагностичний компонент тренінгу:

- *Психологічний практикум: Опитувальник «Чи вмієте ви слухати»* (Дербеньова & Кунцевська, 2009) використовується для визначення вміння учасників тренінгу повністю приділяти увагу співрозмовнику і вміння слухати.

- *Психологічний практикум: Опитувальник «Тест на оцінку самоконтролю в спілкуванні»* (Розов, 2015) використовується для дослідження рівня комунікативного самоконтролю учасників тренінгу.

Корекційно-розвивальний компонент тренінгу:

- *Вправа «Мої сфери професійної комунікації в умовах війни»*

Учасникам пропонується визначити свої сфери професійної комунікації за останні півроку (наприклад, комунікація з учнями, з батьками, з колегами, з адміністрацією закладу тощо).

Потім учасникам пропонується оцінити від (0 до 9 балів) ступінь задоволеності кожною зі сфер. Після цього учасники визначають у кожній зі сфер: а) стосунки, якими вони задоволені; б) стосунки, якими вони не задоволені; в) стосунки, які вони б хотіли змінити.

Після завершення обговорення учасники за бажанням діляться враженнями від виконання вправи.

- *Вправа* «Індивідуальні стилі комунікативної поведінки»

Ведучий пропонує створити робочу групу з кількох учасників, у якій спільно обговорити і визначити тему групової дискусії. Ведучий повідомляє, що кожний член обраної групи шляхом жеребкування отримує завдання, яке має виконати протягом дискусії. Приклади завдань для учасників дискусії: «мовчати»; «активно слухати»; «демонструвати зацікавленість»; «погоджуватися з усім»; «застосувати парафраз»; «активно відстоювати власну, відмінну від інших, позицію»; «переривати інших, намагатися змінити тему»; «намагатися досягти взаєморозуміння» тощо.

Інші учасники, що не входять в робочу групу, спостерігають за обговоренням. Після завершення дискусії кожний учасник робочої групи зачитує завдання та зазначає, як він сприйняв та виконав свою роль. Група оцінює, наскільки це вийшло. На завершення вправи усі учасники тренінгу визначають найбільш ефективні стилі комунікації та фіксують, які конструктивні стилі спілкування були використані? Чи було використано активне слухання? Який рівень комунікативного самоконтролю демонстрували учасники?

- *Вправа* «Ваші переважаючі стилі комунікативної поведінки в умовах війни»

Учасників просять зробити список найбільш значущих ситуацій професійного спілкування за останній місяць і відповісти на запитання: «Які ваші переважаючі стилі комунікативної поведінки?», «Які з них були успішними, які не дуже?», «На які свої якості ви спиралися під час комунікації?», «Що вам допомагало і що заважало в процесі комунікації?»

- *Робота в малих групах:* «Ринок комунікативних навичок» (модифікація) (Ткалич, 2015)

Учасникам пропонується сформувати дві команди. У командах вони протягом десяти хвилин обговорюють, які цінні навички та вміння педагога у сфері спілкування вони можуть представити на ринку. Кожен учасник малої групи записує одну або кілька навичок на спеціальних картках, по одному на кожне вміння. Картки для кожної малої групи розташовують на фліпчарті.

Після завершення підготовчої роботи відбувається відкриття ринку. Кожна група презентує свій стенд. Кожний учасник малої групи по черзі презентує своє вміння або навичку, після чого він вказує, які з навичок, представлених в іншій групі, він би хотів додати, щоб доповнити власні.

- *Робота в малих групах:* «Створення профілю комунікативно компетентного вчителя в умовах війни»

Учасникам пропонується сформувати три-чотири малі групи. Завдання для малих груп полягає в тому, щоб описати основні риси вчителя з високою комунікативною компетентністю, його найважливіші вміння та навички в умовах навчальної діяльності під час війни. Ведучий запрошує учасників кожної малої групи на ватмані (А2) відтворити схематично портрет комунікативно компетентного вчителя, вказує основні складові комунікативної компетентності (емпатія, активне слухання, комунікативний самоконтроль, комунікативна толерантність тощо).

- *Підведення підсумків тренінгової сесії*

Тренінгова сесія 3. Комунікативний потенціал та його роль у забезпеченні психологічного здоров'я й благополуччя освітнього персоналу в умовах війни

Інформаційно-смісловий компонент тренінгу:

- *Метод незавершених речень:* Учасникам пропонується завершити речення: «Здоров'я – це...», «Психологічне здоров'я – це...».

- *Індивідуальна робота з літературою.* Учасникам пропонується протягом 10-15 хвилин ознайомитись з сутністю понять психологічне здоров'я, суб'єктивне благополуччя, представлених на інформаційних картках (Карамушка, Креденцер, Терещенко, Лагодзінська, Івкін & Ковальчук, 2022; Харитинський, 2022; Lukat, Margraf, Lutz, Van der Veld & Becker, 2016).

- *Міні-лекція:* «Зв'язок складових комунікативного потенціалу з рівнем психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу». Підготовка міні-лекції

здійснюється на основі наявних публікацій з проблеми (Карамушка, Креденцер, Терещенко, Лагодзінська, Івкін & Ковальчук, 2021; Сергєєва, 2019).

Діагностичний компонент тренінгу:

- *Психологічний практикум:* Учасники заповнюють опитувальник «Шкала позитивного психічного здоров'я» (Positive Mental Health Scale) в адаптації Л.М. Карамушки, О.В. Креденцер, К.В. Терещенко (Lukat, Margraf, Lutz, Van der Veld & Becker, 2016; Карамушка, Креденцер, Терещенко, Лагодзінська, Івкін & Ковальчук, 2023). Методика дає можливість визначити позитивне психічне здоров'я, що в умовах війни є дуже суттєвим, оскільки воно позитивно «забарвлює» життєву активність людини і дає можливість зберігати стресостійкість та встановлювати соціальні контакти з людьми.

- *Психологічний практикум:* Учасники заповнюють опитувальник «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі» Pontin, Schwannauer, Tai & Kinderman в адаптації Л. Карамушки, К. Терещенко, О. Креденцер (Карамушка, Креденцер, Терещенко, Лагодзінська, Івкін & Ковальчук, 2023) та визначають загальний показник суб'єктивного благополуччя особистості з урахуванням показників фізичного здоров'я та благополуччя, психологічного благополуччя й стосунків.

Корекційно-розвивальний компонент тренінгу:

- *Вправа* «Проблемні ситуації в професійній комунікації та їх вплив на психологічне й фізичне здоров'я в умовах війни»

Учасники визначають проблемні ситуації професійної комунікації, з якими вони стикалися за останній квартал (розглядаються сфери комунікації: комунікація з учнями, з батьками, з колегами, з адміністрацією тощо). Потім учасники відносять ці проблеми до двох груп: психологічні та організаційні. Наприклад, психологічні проблеми – проблеми сприйняття партнера, інтеракції з партнером, емоційних станів партнерів по спілкуванню тощо. Організаційні проблеми – проблеми простору, часу для спілкування, зовнішні втручання тощо.

Далі учасники обговорюють, що вони відчували під час цих ситуацій та як ці ситуації вплинули на їхнє психологічне та фізичне здоров'я. Учасникам пропонується заповнити відповідну таблицю:

Сфери професійної комунікації	Проблемні ситуації професійної комунікації	Види проблем (психологічні або організаційні)	Психологічне та фізичне самопочуття під час вирішення проблемних ситуацій

Після завершення індивідуальної роботи відбувається обговорення її результатів у спільній групі.

- *Індивідуальна робота:* «Які вміння та навички комунікації ви використовували для вирішення емоційно напружених ситуацій професійного спілкування під час війни?»

Учасників просять пригадати емоційно напружені ситуації професійного спілкування за останній квартал (можна використати перелік ситуацій, зроблений під час виконання попередньої вправи) й відповісти на запитання: «Які вміння та навички комунікації ви використовували для вирішення емоційно напружених ситуацій професійного спілкування?», «Використання яких вмінь та навичок було успішним, а яких не дуже?», «Що вам допомагало і що заважало в процесі вирішення цих ситуацій?», «Що ви відчували після вирішення цих проблемних ситуацій?».

Після завершення індивідуальної роботи відбувається обговорення її результатів у спільній групі.

- *Робота в парах:* «Зниження напруженості в процесі комунікації»

Ведучий пропонує учасникам розбитися на пари. Учасники в парах по черзі звертаються один до одного з емоційно напруженою професійною ситуацією, що не носить особистісного характеру. Завдання іншого учасника – тим чи іншим чином зняти емоційну

напруженість у партнера, який до нього звертається. Потім учасники міняються парами і повторюють вправу з новим партнером.

Далі у спільній групі відбувається обговорення того, які прийоми були використані для зняття напруженості, наприклад: надання можливості партнеру виговоритися, активне слухання, парафраз, вияв підтримки тощо.

- *Вправа «Як впливає вирішення напружених ситуацій професійної комунікації на суб'єктивне благополуччя в умовах війни?»*

Ведучий запрошує учасників: «Пригадайте напружені ситуації професійного спілкування за останній місяць, з якими, на вашу думку, ви успішно впоралися та проявили самоконтроль».

Учасники відповідають на такі запитання: «Як ви відчували себе після того, як впоралися з ними?», «Як це вплинуло на ваше: а) психологічне благополуччя; б) фізичне благополуччя; в) соціальне благополуччя і стосунки?».

- *Робота в малих групах: «Основні принципи комунікативної поведінки освітнього персоналу у контексті створення психологічно безпечного простору в закладах освіти в умовах війни»*

Учасники формують кілька малих груп. Ведучий пропонує кожній групі розробити принципи комунікативної поведінки освітнього персоналу у контексті створення психологічно безпечного простору в закладах освіти в умовах війни, наприклад: «Дотримання етичних норм взаємодії», «Недопущення проявів будь-якого насильства (психологічного, фізичного тощо)». Після завершення роботи кожна мала група презентує свої знахідки, які фіксуються на фліпчарті, і формується загальний перелік принципів.

- *Підведення підсумків тренінгової сесії*

Тренінгова сесія 4. Чинники та умови розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу в умовах війни
Інформаційно-смысловий компонент тренінгу:

- *Метод незавершених речень:* Учасникам пропонується завершити речення: «До особистісних характеристик, що впливають на комунікативний потенціал освітнього персоналу, можна віднести...»

- *Міні-лекція:* «Чинники розвитку комунікативного потенціалу освітнього персоналу» (Єрмакова, 2012; Заїка, Гета & Вишар, 2021; Максимова, 2016; Сергеева, 2019; Güleç & Leylek, 2018).

Діагностичний компонент тренінгу:

- *Психологічний практикум:* За допомогою шкали стресостійкості Коннора-Девідсона (CD-RISC) (Школіна, Шаповал, Орлова, Кедик & Станіславчук, 2020) учасники оцінюють власний рівень стресостійкості (резильєнтності).

Корекційно-розвивальний компонент тренінгу:

- *Вправа «Як впливає стресостійкість вчителя на поведінку у напружених ситуаціях професійної комунікації в умовах війни?»*

Учасників просять протягом 10 хвилин пригадати емоційно напружені ситуації професійного спілкування за останній місяць і визначити, чи впливала їх стресостійкість на їхню поведінку у напружених ситуаціях професійної комунікації. Якщо так, то яким чином впливала?

Після завершення роботи відбувається обговорення її результатів у спільній групі.

- *Вправа «Мої особистісні ресурси»*

Учасників тренінгу просять сконцентруватися на особистісних ресурсах, які вони у себе виявили, і на які вони можуть спиратися у ході професійної комунікації. Учасникам пропонується у першій колонці перелічити свої сильні сторони, якості, які є ресурсом у конфліктних, напружених ситуаціях. У другій колонці учасників запрошують позначити якості, які вони хотіли би у себе розвивати, свій потенціал.

Після завершення роботи відбувається обмін досвідом у спільній групі.

- *Мозковий штурм:* «Які умови сприяють розвитку комунікативного потенціалу освітнього персоналу у контексті створення безпечного психологічного простору у вашій організації?»

- *Вправа «Сприйняття особистих меж як умова створення безпечного психологічного простору»*

Учасники поділяються на дві групи. Кожний з членів першої групи за допомогою підручних засобів (паперові або тканинні стрічки, нитки, крейда, прапорці тощо) знаходять і окреслюють свої особисті межі у кімнаті як вираз внутрішнього відчуття особистого простору. Після цього учасники презентують свій простір, яким вони його бачать: великим чи малим, посередині кімнати чи в кутку, різнокольоровим чи однотонним тощо. Потім членам другої групи пропонується пройти через кімнату від однієї стіни до іншої, не порушуючи особистих меж учасників іншої групи. Вони можуть порушити особистий простір іншого учасника, тільки запитавши в нього дозволу або домовившись з ним. Потім члени двох груп міняються ролями. Наприкінці вправи відбувається обговорення почуттів учасників у обох ролях у спільній групі.

- *Підведення підсумків тренінгової сесії*

Підведення підсумків тренінгу

- *Заключний творчий проєкт: «Квітка комунікативного потенціалу освітнього персоналу в умовах війни» (модифікація) (Арефнія, 2024)*

Учасникам тренінгу пропонується у спільній групі зобразити на великому плакаті комунікативний потенціал вчителя у вигляді квітки, де серцевина – комунікативний потенціал, пелюстки – його складові, стовбур – комунікативна поведінка, листя – особистісні чинники, що впливають на комунікативний потенціал вчителя. Потім учасники зображають оточення квітки – особистісні та професійні умови, що сприяють або заважають розвитку комунікативного потенціалу освітнього персоналу в умовах війни. У процесі виконання вправи кожний з учасників тренінгу додає свою деталь у спільний проєкт. На завершення роботи відбувається обговорення результату виконання завдання у спільній групі, учасники вказують та інтерпретують деталі, які вони додали.

- *Рефлексія заняття (групове обговорення): «Що дав мені цей тренінг?»*
- *Заповнення анкети: Учасникам пропонується заповнити анкети і надати зворотний зв'язок стосовно тренінгу, відповівши на запитання: «Наскільки ефективні були для мене методи та форми роботи, запропоновані під час тренінгу?», «Наскільки корисні для мене були знання, отримані під час тренінгу?», «Наскільки корисні для мене були вміння та навички, надбані під час тренінгу?», «Наскільки ефективним був для мене тренінг в цілому?»*

- *Завершальна вправа: «Мої побажання учасникам тренінгу»*

Ведучий пропонує кожному учаснику по черзі висловити свої побажання іншим учасникам тренінгу.

Висновки:

1. Розроблено *тренінгову програму* «Тренінг розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни». У структуру тренінгу входять чотири тренінгові сесії: 1) «Сутність комунікативного потенціалу освітнього персоналу»; 2) «Складові комунікативного потенціалу освітнього персоналу»; 3) «Комунікативний потенціал та його роль у забезпеченні психологічного здоров'я й благополуччя освітнього персоналу в умовах війни»; 4) «Чинники та умови розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу в умовах війни». Кожна тренінгова сесія включає інформаційно-смісловий, діагностичний та корекційно-розвивальний компоненти.

Тренінг розвитку комунікативного потенціалу в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни, який розроблений у рамках технологічного підходу, виконує завдання сприяння: а) засвоєнню освітнім персоналом знань про зміст та структуру комунікативного потенціалу та його роль у забезпеченні психологічного здоров'я й благополуччя освітнього персоналу в умовах війни; б) оволодінню освітнім персоналом методами діагностики комунікативного потенціалу та чинників його розвитку в контексті забезпечення психологічного здоров'я й благополуччя в умовах війни; в) формуванню умінь та навичок, необхідних для розвитку

комунікативного потенціалу в освітнього персоналу для забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці критеріїв оцінки ефективності тренінгової програми.

Література

1. Арефнія, С. (2024). Психологічні засоби підтримки та підвищення рівня адаптації жінок-біженок за кордоном на прикладі експериментальної групи. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 31(1), 62–74.
2. Бондарчук, О.І., & Пінчук, Н.І. (2023). Психологічне здоров'я особистості: сутність, індикатори, умови підтримки та відновлення під час війни і в повоєнний час. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, 25(54), 28-43.
3. Боровець, О.В. (2016). Формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки. *Іноватика у вихованні*, 4, 82-89.
4. Дегтярьова, Т.В. (2013). Постановка проблеми психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів. *Практична психологія XXI століття: проблеми та перспективи* (с. 38-41). Центр планування кар'єри.
5. Дербеньова, А. Г., & Кунцевська, А. В. (2009). *Адміністратору школи. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів*. Основа.
6. Єрмакова, З.І. (2012). Місце комунікативного потенціалу індивіда в розвитку моральних норм і відносин між людьми. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*, 2(18), 58-61.
7. Заїка, В.М., Гета, А. В., & Вишар, Є. В. (2021). Комунікативний потенціал майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*, 1(48), 148-152. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.48.148-152>
8. Зливков, В.Л., & Лукомська, С. О. (2018). *Психологія спілкування педагога: інтегративний підхід*. 2-е вид. П.П. Лисенко М.М.
9. Карамушка, Л. М. (2003). *Психологія управління*. Міленіум.
10. Карамушка, Л.М. (2022). *Психологічні тренінги для підготовки менеджерів та персоналу освітніх організацій (реалізація технологічного підходу)*. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
11. Карамушка, Л., Креденцер, О., Терещенко, К., Лагодзінська, В., Івкін, В., & Ковальчук, О. (2021). *Психолого-організаційні детермінанти забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій в умовах соціальної напруженості*. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
12. Карамушка, Л., Креденцер, О., Терещенко, К., Лагодзінська, В., Івкін, В., & Ковальчук, О. (2022). Особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(25), 62–74.
13. Карамушка, Л. М., Креденцер, О. В., Терещенко, К. В., Лагодзінська, В. І., Івкін, В. М., & Ковальчук, О. С. (2023). *Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій*. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. https://lib.iitta.gov.ua/733813/1/Karamushka_praktykum.pdf
14. Карамушка, Л.М., & Шевченко, А.М. (2019). *Вплив освітнього середовища на забезпечення психологічного здоров'я менеджерів та педагогічних працівників освітніх організацій*. КНЗ КОР «КОПОПК».
15. Кондратюк, І. Б. (2017). Актуалізація психологічного дисбалансу у комунікативній ситуації: теоретичний аспект. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*, 2(86), 83-88.
16. Максимова, О. О. (2016). Комунікативна компетентність вчителя початкової школи. *Молодь і ринок*, 5(136), 59–63.
17. *Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи*. (2016). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
18. Розов, В. І. (2015). *Комунікативна підготовка співробітників правоохоронних органів*. Центр учбової літератури.
19. Сергєєва, І. С. (2019). Конструктивне спілкування як засіб зниження стресу та збереження психічного здоров'я майбутніх педагогів. *Сучасні психологічні тенденції підтримки та відновлення психічного здоров'я особистості: теорія та практика: матеріали Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції 13-14 грудня 2019 року*. (с. 25-27). Українська інженерно-педагогічна академія.
20. Терещенко, К. (2022). Комунікативний самоконтроль як чинник забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 2(26), 115–120.
21. Ткалич, М. Г. (2015). *Психологія гендерної взаємодії персоналу організацій*. ЗНУ.
22. Харитинський, А. (2022). Психологічний зміст поняття суб'єктивного благополуччя особистості. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 149-159. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.15>
23. Школіна, Н.В., Шаповал, І.І., Орлова, І.В., Кедик, І. О., & Станіславчук, М.А. (2020). Адаптація та валідація україномовної версії шкали стресостійкості Коннора — Девідсона-10 (CD-RISC-10): апробація у хворих на анкілозивний спондиліт. *Український ревматологічний журнал*, 2(80), 66-72. [10.32471/rheumatology.2707-6970.80.15236](https://doi.org/10.32471/rheumatology.2707-6970.80.15236)
24. Andersson, K., Sandgren, O., Rosqvist, I., Lyberg Åhlander, V., Hansson, K., & Sahlén, B. (2022). Enhancing teachers' classroom communication skills – Measuring the effect of a continued professional development programme

- for mainstream school teachers. *Child Language Teaching and Therapy*, 38(2), 166-179. <https://doi.org/10.1177/02656590211070997>
25. Chuyko, H., Chaplak, Y. & Komisaryk, M. (2022). Peculiarities of manifestations of communicative tolerance of students in the conditions of quarantine insulation. *Psychological journal*, 8(3), 27-45. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.3.3>
26. Güleç, S., & Leyelek, B. Ş. (2018). Communication skills of classroom teachers according to various variables. *Universal Journal of Educational Research*, 6(5), 857–862.
27. Lukat, J, Margraf, J., Lutz, R., VanderVeld, W. M., & Becker E S. (2016). Psychometric properties of the Positive Mental Health Scale (PMH-scale). *BMC Psychology*, 4(8). <https://doi.org/10.1186/s40359-016-0111-x>
28. Marynchenko, H., Biriuk, L., Korsikova, K., Polozova, O., & Vergolyas, M. (2022). Ways to Improve the Communicative Skills of Pedagogical Specialties Students in the Higher Educational Institutions. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 22(6), 24 – 34.

References

- Arefnia, S. (2024). Psykhologichni zasoby pidtrymky ta pidvyschennya rivnya adaptatsii zhinok-bizhenok za kordonom na prykladi eksperymentalnoi grupy [Psychological means of supporting and promoting adaptation of refugee women abroad in an experimental group]. *Organizatsiina psykholgia. Ekonomichna psykholgia*, 31(1), 62-74. [In Ukrainian]
- Bondarchuk, O. I., & Pinchuk, N. I. (2023). Psykhologichne zdorovya osobystosti: sutnist, indykatory, umovy pidtrymky ta vidnovlennya pid chas viiny i v povoyenni chas [Psychological health of the individual: essence, indicators, support and recovery during the war and in the post-war period]. *Visnyk pislyadyplomnoi osvity. Seria «Sotsialni ta povedinkovi nauky»*, 25(54), 28-43. [In Ukrainian]
- Borovets, O. V. (2016). Formuvannya komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh pedagogiv u protsesi profesiinoi pidgotovky [Development of communicative competence of future teachers during their studies]. *Innovatyka u vykhovanni*, 4, 82-89. [In Ukrainian]
- Degtyarova, T. V. (2013). Postanovka problemy psykhologichnoi bezpeky osvitnogo seredovyscha vyschykh navchalnykh zakladiv [Statement of the problem of psychological safety of the educational environment of higher educational institutions]. *Praktychna psykholgia XXI stolittya: problemy ta perspektyvy* (s. 38-41). Tsentr planuvannya karyery. [In Ukrainian]
- Derbenova, A. G., & Kuntsevska, A. V. (2009). *Administratoru shkoly. Treningy z rozvytku komunikatyvnosti vchyteliv [For school administrators. Teacher communication skills training]*. Osnova. [In Ukrainian]
- Yermakova, Z. I. (2012). Mistse komunikatyvnogo potentsialu indyvida v rozvytku moralnykh norm i vidnosyn mizh lyudmy [The place of an individual's communicative potential in the development of moral norms and relations between people]. *Visnyk Zaporizkogo natsionalnogo universytetu. Pedagogichni nauky*, 2(18), 58-61. [In Ukrainian]
- Zaika, V. M., Geta, A. V., & Vyshar, Ye. V. (2021). Komunikatyvnyi potentsial maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [Communicative potential of future social workers]. *Naukovyi visnyk uzhgorodskogo universytetu. Seria «Pedagogika. Sotsialna robota»*, 1(48), 148-152. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.48.148-152> [In Ukrainian]
- Zlyvkov, V. L., & Lukomska, S. O. (2018). *Psykhologia spilkuvannya pedagoga: integratyvnyi pidkhid [Psychology of teacher communication: an integrative approach]*. P. P. Lysenko M. M. [In Ukrainian]
- Karamushka, L. M. (2003). *Psykhologia upravlinnya [Management psychology]*. Milenium. [In Ukrainian]
- Karamushka, L. M. (2022). *Psykhologichni treniny dlya pidgotovky menedzheriv ta personalu osvitnikh organizatsii (realizatsia tekhnologichnogo pidkhodu) [Educational organization managers and staff's psychological training programs (a technological approach)]*. G.S. Kostiuk Institute of Psychology. [In Ukrainian]
- Karamushka, L., Kredentser, O., Tereschenko, K., Lagodzinska, V., Ivkin, V., & Kovalchuk, O. (2021). *Psykhologo-organizatsiini determinanti zabezpechennya psykhologichnogo zdorovya personalu osvitnikh organizatsii v umovakh sotsialnoi napruzhenosti [Psychological and organizational determinants of promoting the psychological health of the staff of educational organizations in conditions of social tension]*. G.S. Kostiuk Institute of Psychology. [In Ukrainian]
- Karamushka, L., Kredentser, O., Tereschenko, K., Lagodzinska, V., Ivkin, V., & Kovalchuk, O. (2022). Osoblyvosti psykhichnogo zdorovya personalu osvitnikh ta naukovykh organizatsii v umovakh viiny [Peculiarities of the mental health of the staff of educational and scientific organizations in the conditions of war]. *Organizatsiina psykholgia. Ekonomichna psykholgia*, 1(25), 62-74. [In Ukrainian]
- Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Tereschenko, K. V., Lagodzinska, V. I., Ivkin, V. M., & Kovalchuk, O. S. (2023). *Metodyky doslidzhennya psykhichnogo zdorovya ta blagopoluchchya personalu organizatsii [Methods to research mental health and well-being of the personnel of organizations]*. G.S. Kostiuk Institute of Psychology. https://lib.iitta.gov.ua/733813/1/Karamushka_praktykum.pdf [In Ukrainian]
- Karamushka, L. M., & Shevchenko, A. M. (2019). *Vplyv osvitnogo seredovyscha na zabezpechennya psykhologichnogo zdorovya menedzheriv ta pedagogichnykh pratsivnykiv osvitnikh organizatsii [The impact of the educational environment on the psychological health of managers and teaching staff of educational organizations]*. KNZ KOR «KOIPOPК». [In Ukrainian]
- Kondratyuk, I. B. (2017). Aktualizatsia psykhologichnogo dysbalansu u komunikatyvni situatsii: teoretychnyi aspekt [A psychological imbalance in a communicative situation: theoretical aspect]. *Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filologichni nauky*, 2(86), 83-88. [In Ukrainian]

16. Maksymova, O. O. (2016). Komunikatyvna kompetentnist vchytelya pochatkovoї shkoly [Communicative competence of a primary school teacher]. *Molod i rynek*, 5(136), 59-63. [In Ukrainian]
17. Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannya serednoi shkoly [New Ukrainian school: the secondary school reform principles]. (2016). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [In Ukrainian]
18. Rozov, V. I. (2015). Komunikatyvna pidgotovka spivrobitynkiv pravoohoronnykh organiv [Communication training of law enforcement officers]. Tsentri uchbovoi literatury. [In Ukrainian]
19. Serhyeyeva, I. S. (2019). Konstruktyvne spilkuvannya yak zasib znyzhennya stresu ta zberezhennya psykhichnogo zdorovya maibutnykh pedagogiv [Constructive communication as a means of reducing stress and preserving the mental health of future teachers]. *Suchasni psykholoģichni tendentsii pidtrymky ta vidnovlennya psykhichnogo zdorovya osobystosti: teoria ta praktyka: materialy Mizhnarodnoi mizhdystsyplinarnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, December 13-14, 2019.* (pp. 25-27). Ukrainska inzhenerno-pedagogichna akademiya. [In Ukrainian]
20. Tereshchenko, K. (2022). Komunikatyvnyi samokontrol yak chynnyk zabezpechennya psykholoģichnogo zdorovya osvithnoho personalu [Communicative self-control as a factor in promoting the psychological health of educational personnel]. *Organizatsiina psykholoģia. Ekonomichna psykholoģia*, 2(26), 115-120. [In Ukrainian]
21. Tkalych, M. G. (2015). *Psykholoģia gendernoi vzayemodii personalu organizatsii* [Psychology of gender interaction of personnel of organizations]. ZNU. [In Ukrainian]
22. Kharitinskii, A. (2022). Psikhologichnyi zmist ponyattya subyektivnogo blagopoluchchya osobystosti [Psychological content of the concept of subjective well-being of the individual]. *Organizatsiina psykholoģia. Ekonomichna psykholoģia*, 3(27), 149-159. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.15> [In Ukrainian]
23. Shkolina, N. V., Shapoval, I. I., Orlova, I. V., Kedyk, I. O., & Stanislavchuk, M. A. (2020). Adaptatsia ta validyzatsia ukrainomovnoi versii shkaly stresostiikosti Konnora-Devidsona-10 (CD-RISC-10): aprobatsia u khvorykh na ankilozyvnyi spondylit [Adaptation and validation of the Ukrainian version of the Connor-Davidson Resilience Scale-10 (CD RISC-10): testing in patients with ankylosing spondylitis]. *Ukrainskyi revmatologichnyi zhurnal*, 2(80), 66-72. <https://10.32471/rheumatology.2707-6970.80.15236> [In Ukrainian]
24. Andersson, K., Sandgren, O., Rosqvist, I., Lyberg, Åhlander, V., Hansson, K., & Sahlén, B. (2022). Enhancing teachers' classroom communication skills – Measuring the effect of a continued professional development programme for mainstream school teachers. *Child Language Teaching and Therapy*, 38(2), 166-179. <https://doi.org/10.1177/02656590211070997>
25. Chuyko, H., Chaplak, Y. & Komisaryk, M. (2022). Peculiarities of manifestations of communicative tolerance of students in the conditions of quarantine insulation. *Psychological journal*, 8(3), 27-45. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.3.3>
26. Güleç, S., & Leylek, B. Ş. (2018). Communication skills of classroom teachers according to various variables. *Universal Journal of Educational Research*, 6(5), 857-862.
27. Lukat, J., Margraf, J., Lutz, R., VanderVeld, W. M., & Becker, E S. (2016). Psychometric properties of the Positive Mental Health Scale (PMH-scale). *BMC Psychology*, 4(8). <https://doi.org/10.1186/s40359-016-0111-x>
28. Marynchenko, H., Biriuk, L., Korsikova, K., Polozova, O., & Vergolyas, M. (2022). Ways to Improve the Communicative Skills of Pedagogical Specialties Students in the Higher Educational Institutions. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 22(6), 24-34.

Відомості про автора

Терещенко Кіра Володимирівна, докторка психологічних наук, провідна наукова співробітниця лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Tereshchenko, Kira, Dr., Leading researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostyuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1149-2704>

E-mail: kteresh75@gmail.com

Отримано 22 квітня 2024 р.
Рецензовано 10 травня 2024 р.
Прийнято 14 травня 2024 р.

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.9>
УДК 159.92:373

Кіра Терещенко
Володимир Івкін

ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ТА БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСВІТНЬОГО ПЕРСОНАЛУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Терещенко Кіра, Івкін Володимир. Тренінг розвитку толерантності до невизначеності як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни.

Вступ. Ситуації невизначеності, в яких перебувають працівники організацій під час війни рф проти України, нерідко зумовлюють виникнення негативних психічних станів та негативно позначаються на психічному здоров'ї та благополуччі персоналу. Отже, достатньо актуальним є аналіз толерантності до невизначеності як детермінанти психічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу.

Мета дослідження: розробити тренінг розвитку толерантності до невизначеності як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни.

Методи. Для проведення дослідження використовувались методи психоедукації та організаційно-спрямовуючі й змістовно-сміслові інтерактивні техніки (Карамушка, 2022).

Результати. Розроблено тренінг розвитку толерантності до невизначеності як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни. Тренінг, що розрахований на 16 годин, складається зі вступу, основної частини та завершальної частини. У структуру тренінгу входять три тренінгові сесії: «Сутність феномену толерантності до невизначеності освітнього персоналу», «Толерантність до невизначеності та її роль у забезпеченні психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни», «Чинники та умови розвитку толерантності до невизначеності в контексті забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу в умовах війни».

Висновки. Тренінг розвитку толерантності до невизначеності як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни сприяє: а) засвоєнню освітнім персоналом знань про сутність толерантності до невизначеності та її роль у забезпеченні психологічного здоров'я й благополуччя освітнього персоналу в умовах війни; б) оволодінню освітнім персоналом методами діагностики толерантності до невизначеності та чинників її розвитку; в) формуванню умінь та навичок, необхідних для розвитку толерантності до невизначеності в освітнього персоналу для забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни.

Ключові слова: тренінг, толерантність до невизначеності, психологічне здоров'я, благополуччя, освітній персонал, війна.

Kira Tereshchenko, Volodymyr Ivkin. A training program for the development of educational staff's tolerance to uncertainty as a determinant of their psychological health and well-being in war conditions.

Introduction. Situations of uncertainty in which employees find themselves during the war of the Russian Federation against Ukraine often cause their negative mental states and worsen their mental health and well-being. Therefore, the analysis of tolerance to uncertainty as a determinant of educational staff's mental health and well-being is quite relevant.

Aim: to design a training program to develop educational staff's tolerance to uncertainty as a determinant of their psychological health and well-being in war conditions.

Methods. Psycho-educational methods and organizational, developing, and informational interactive techniques (Karamushka, 2022).

Results. The tolerance to uncertainty training program to promote educational staff's psychological health and well-being in war conditions was developed. It was designed for 16 hours,

consisted of an introduction, the main part and the final part and included three training sessions: "The essence of educational staff's tolerance to uncertainty", "Tolerance to uncertainty and its role in promoting the psychological health and well-being of educational staff in war conditions", "Tolerance to uncertainty factors and conditions for its development in the context of promoting the psychological health of educational staff in war conditions".

Conclusions. The training program to develop educational staff's tolerance to uncertainty as a determinant of their psychological health and well-being in war conditions is helpful in: a) developing educational staff's knowledge about the content of tolerance to uncertainty and its role in their psychological health and well-being in war conditions; b) teaching educational staff how to use different instruments to measure tolerance to uncertainty and its factors; c) developing educational staff's tolerance to uncertainty to promote their psychological health and well-being in war conditions.

Key words: training, tolerance to uncertainty, psychological health, well-being, educational staff, war.

Вступ. Ситуації невизначеності, в яких перебувають працівники організацій під час війни РФ проти України, нерідко зумовлюють виникнення негативних психічних станів та негативно позначаються на психічному здоров'ї та благополуччі персоналу. У воєнний час керівники та працівники освітніх організацій стикаються з проблемами перевантаження, стресу, скорочення персоналу, перепрофілювання або перенесення організацій у більш безпечну зону, що так само відображається на психічному здоров'ї персоналу. Отже, достатньо актуальним є аналіз рівня психічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах невизначеності й толерантності до невизначеності як детермінанти його психічного здоров'я та благополуччя.

Феномен *толерантності до невизначеності* особистості у зарубіжному та вітчизняному науковому просторі досліджували А. Гусев (2009), С. Литвин (2019), В. Предко (2023), О. Саннікова & О. Санніков (2020), І. Томаржевська (2018), М. Endres, R. Camp & M. Milner (2015), А. Furnham & J. Marks (2013), та ін. На основі теоретичного аналізу проблеми (Томаржевська 2018; Хілько, 2018 та ін.) можна констатувати, що толерантність до невизначеності розглядається як здатність осмислювати, приймати ситуації невизначеності та ефективно діяти в умовах невизначеності.

Толерантність до невизначеності в освітньому середовищі вивчали О. Брюховецька (2015), О. Милославська, О. Гуляєва, Є. Сап'ян (2020), Г. Павленко (2019), В. Семиченко & К. Артюшина (2019), С. Хілько (2018) та ін. На основі аналізу наукової літератури (Брюховецька, 2015; Семиченко & Артюшина, 2019), *толерантність до невизначеності освітнього персоналу* розглядаємо як інтегральну характеристику особистості, яка полягає у здатності приймати ситуації невизначеності та ефективно діяти в умовах невизначеності у процесі освітньої діяльності.

На можливості розвитку та формування толерантності до невизначеності в освітнього персоналу та студентів вказують дослідження С. Хілько (2018). Варто зазначити, що *формування толерантності до невизначеності* представляє собою процес змін особистості на когнітивному, емоційному і поведінковому рівнях, внаслідок впливу зовнішніх і внутрішніх факторів невизначеності, в результаті чого формується здатність не тільки витримувати напругу в ситуаціях невизначеності, а й продуктивно діяти і знаходити варіанти вирішення таких ситуацій (Хілько, 2018).

У наукових працях вказано на зв'язок толерантності/інтолерантності до невизначеності з виявами психічного здоров'я (Strout et al., 2018; Regnoli, Tiano & De Rosa, 2024) та психологічним благополуччям (Павленко, 2019; Hancock & Mattick, 2019). Толерантність до невизначеності в освітньому середовищі в умовах війни аналізувалась як чинник психологічного благополуччя студентів (Чуйко, Чаплак & Колтунович, 2024), а також у наших попередніх дослідженнях як чинник психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу (Терещенко & Івкін, 2023). Водночас недостатність вивчення проблеми розвитку толерантності до невизначеності в контексті забезпечення

психічного здоров'я та благополуччя персоналу освітніх організацій в умовах воєнного часу зумовила вибір теми нашого дослідження.

Мета дослідження: розробити тренінг розвитку толерантності до невизначеності як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни.

Методика та організація дослідження. Для проведення дослідження використовувались методи психоедукації та організаційно-спрямовуючі й змістовно-сміслові інтерактивні техніки, які базуються на використанні технологічного підходу до розробки та впровадження організаційно-психологічних технологій (Карамушка, 2022).

Дослідження проведено в рамках виконання науково-дослідної теми лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Технології забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах соціальної напруженості» (2022-2024 рр., номер державної реєстрації 0122U000303; науковий керівник – дійсна членкиня НАПН України, докторка психологічних наук, професорка Л. Карамушка).

Результати дослідження та їх обговорення. Розглянемо зміст та структуру тренінгу розвитку толерантності до невизначеності як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни.

Мета тренінгу: розвиток толерантності до невизначеності в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни.

Завдання тренінгу:

1) Засвоєння освітнім персоналом знань про зміст та структуру толерантності до невизначеності та її роль у забезпеченні психологічного здоров'я й благополуччя освітнього персоналу в умовах війни.

2) Оволодіння освітнім персоналом методами діагностики толерантності до невизначеності в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни.

3) Формування умінь та навичок, необхідних для розвитку толерантності до невизначеності в освітнього персоналу для забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни.

Загальний дизайн тренінгу. Тренінг складається зі вступу, основної частини та завершальної частини. У структуру тренінгу входять три тренінгові сесії (табл.1).

У рамках технологічного підходу (Карамушка, 2022) кожна тренінгова сесія включає такі *компоненти*: інформаційно-смісловий, діагностичний та корекційно-розвивальний. У ході проведення тренінгової сесії використовуються такі організаційно-спрямовуючі та змістовно-сміслові інтерактивні техніки (Карамушка, 2022): «криголами», робота в малих групах, робота в парах, міні-лекції, групові дискусії, «мозкові штурми», метод незавершених речень, творчі завдання, проекти та ін. У структурі тренінгу авторські інтерактивні техніки наведено без посилань, запозичені техніки – з відповідними посиланнями.

Тривалість тренінгу. Тренінг розрахований на 16 годин, з яких 2 години відведено на вступ, по 4 години – на кожен тематичну сесію та 2 години – на підведення підсумків.

Таблиця 1

Структура тренінгу розвитку толерантності до невизначеності як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни

Структура тренінгу	Кількість годин
Вступ	2
Тренінгова сесія 1. Сутність феномену толерантності до невизначеності освітнього персоналу	4
Тренінгова сесія 2. Толерантність до невизначеності та її роль у забезпеченні психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни	4
Тренінгова сесія 3. Чинники та умови розвитку толерантності до невизначеності в контексті забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу в умовах війни	4
Підведення підсумків тренінгу	2
Всього	16

Варто зазначити, що розробки, що лягли в основу тренінгу розвитку толерантності до невизначеності в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни, будуть актуальні також в умовах повоєнного відродження, що відкриває перспективи його використання після війни.

Зміст тренінгової програми

Далі розглянемо зміст тренінгу (тренінгові сесії, основні компоненти тренінгових сесій та інтерактивні техніки, які було реалізовано в кожному з компонентів).

Вступ

Криголам «Знайомство»

Учасникам пропонується по черзі назвати своє ім'я, сказати кілька слів про себе та вказати своє почуття на цей момент, на початку тренінгу.

Криголам «Невизначеність»

Ведучий пропонує учасникам пригадати ситуації невизначеності, які виникали у них за останній тиждень, і по черзі поділитися такою ситуацією у групі.

Вивчення очікувань учасників тренінгу. Тренер запрошує учасників групи сказати кілька слів про свої сподівання чи побажання стосовно тренінгу.

Ознайомлення зі змістом тренінгу, визначення його цілей і завдань. Тренер знайомить учасників зі змістом тренінгу, його цілями та завданнями, наведеними на фліпчарті.

Групове обговорення: «Правила та принципи тренінгу». Тренер пропонує правила тренінгу, учасники за бажанням модифікують їх або додають власні правила, результати фіксуються на фліпчарті.

Вправа «Броунівський рух» (модифікація) (Главник & Бевз, 2005)

Учасники хаотично рухаються в просторі приміщення, уникаючи розмов. Це нагадує броунівський рух вільних частинок, які можуть стикатися і знову розходитися. По сплеску долонь потрібно з'єднатися з ким-небудь в «молекулу», що складається з певної кількості атомів (залежно від провідної мети). Далі учасники в колі розповідають, орієнтуючись на такі запитання: Чи був у вас певний план, задумана траєкторія руху? Чи вдалося вам виконати цей план? Ви прагнули в гушавину подій або вважали за краще триматися осторонь? Чи побоювалися ви, що вас хтось штовхне або, навпаки, ви самі когось знесете? Що ви відчували, коли стикалися з іншими частинками? Чи побоювалися ви, що вам не вдасться з'єднатися?

Ведучий звертає увагу на те, що метою вправи було відчуття непередбачуваність та невизначеність подій, разом з тим здійснення контролю своєї поведінки у дозволеніх межах. Учасники діляться досвідом, отриманим під час виконання вправи.

Тренінгова сесія 1. Сутність феномену толерантності до невизначеності освітнього персоналу

Інформаційно-смісловий компонент:

Метод незавершених речень. Учасникам пропонується завершити речення: «Невизначеність – це...» «Толерантність до невизначеності – це...»,

Міні-лекція: «Компоненти толерантності до невизначеності освітнього персоналу». Підготовка міні-лекції здійснюється на основі наявних публікацій з проблеми (Павленко, 2019; Хілько, 2018). Розглянуто компоненти толерантності до невизначеності освітнього персоналу: когнітивний, емоційний, конативний.

Діагностичний компонент тренінгу:

Психологічний практикум: За допомогою «Опитувальника толерантності до невизначеності» Д. Маклейна (McLain, 1993) учасники діагностують показник толерантності до невизначеності та за бажанням діляться результатами діагностики у групі.

Діагностична вправа «Невизначеності у різних сферах життя» (робота в малих групах)

Учасникам пропонується визначити, яким чином невизначеність проявляється у їхніх шести сферах життя: 1) робота, 2) сім'я, 3) стосунки, 4) фінансове благополуччя, 5) здоров'я, 6) саморозвиток та захоплення. Ведучий запрошує кожного учасника намалювати на аркуші А4 велике коло і дає завдання поділити коло на сектори таким чином, щоб розмір сектору відповідав ступеню невизначеності, які вони відчувають у кожній з шести сфер життя та оцінити ступінь невизначеності у кожній сфері у відсотках. Далі учасники обмінюються досвідом виконання вправи у малих групах.

Корекційно-розвивальний компонент тренінгу:

Корекційно-розвивальна вправа «Мозаїка»

Ведучий запрошує учасників тренінгу роздивитися розкладені на столі фігури різного кольору (квадрати, кола, трикутники розміром 2-3 см у кількості 50-100 штук), оцінити кількість, розмір та колір фігур. Ведучий зазначає, що життя подібно мозаїці, нам надається певний набір можливостей, тільки від нас залежить, як ми ними скористаємось і яким буде унікальний візерунок нашого життя. Далі він пропонує учасникам скласти з цих фігур довільне зображення, задіявши усі фрагменти мозаїки, та закликає звернути увагу на почуття, які виникатимуть під час виконання вправи. Потім ведучий запрошує учасників створити за допомогою фігур конкретне зображення (наприклад, кита, оленя, автомобіль).

Після закінчення роботи учасники описують те, що вони відчували на початку вправи, розглядаючи фігури; що для них означає початкова невпорядкованість фігур на столі; яке зображення вони створили й які почуття вони переживали під час роботи над зображенням і після її закінчення; як відрізнялися їхні почуття і поведінка, коли вони створювали довільне зображення, і зображення, яке було їм «нав'язане» без можливості вибору.

Корекційно-розвивальна вправа «Сюжет» (Робота в парах)

Учасникам тренінгу пропонується пригадати сюжет книги або фільму, у якому герой (героїня) опиняється у ситуації невизначеності, коли порушилися його/її звичні способи життя.

Ведучий просить учасників обміркувати відповіді на запитання: «Як герой впорався з цією невизначеністю? Якими засобами він скористався? На які свої якості він спирався у подоланні труднощів? Який він обрав сценарій поведінки (втеча, боротьба, пошук ресурсів або підтримки, зміна пріоритетів тощо?)». Учасники у парах по черзі розповідають свій сюжет та відповідають на зазначені запитання. Після закінчення виконання завдання учасники за бажанням обмінюються досвідом роботи у спільній групі.

Творче завдання «Комп'ютерна гра»

Учасникам пропонується кожному індивідуально протягом 20 хвилин розробити комп'ютерну гру, в якій герой переслідує певну мету, долає перешкоди та переходить на нові рівні складності. Учасники схематично зображають розроблену гру на аркушах формату А4.

Після закінчення виконання завдання учасники обмінюються у спільній групі досвідом своєї роботи: Яка була мета героя? Які перешкоди були на його шляху? Скільки

рівнів складності включає ця гра? Які можливості використовував герой, що допомагали йому перейти на інший рівень складності? Які стратегії застосовував герой, щоб впоратися зі складними ситуаціями та перешкодами? Що може ця гра розповісти про вас?

Групово дискусія: «Яку роль відіграє толерантність до невизначеності у професійній діяльності освітнього персоналу?»

Ведучий запрошує учасників до дискусії у спільній групі стосовно того, яку роль відіграє толерантність до невизначеності у професійній діяльності освітнього персоналу.

Підведення підсумків тренінгової сесії.

Тренінгова сесія 2. Толерантність до невизначеності та її роль у забезпеченні психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни

Інформаційно-смісловий компонент тренінгу:

Індивідуальна робота з літературою. Учасникам пропонується протягом 10-15 хвилин ознайомитись з сутністю понять психологічне здоров'я, психологічне благополуччя, представлених на інформаційних картках (Карамушка, Креденцер, Терещенко, Лагодзінська, Івкін & Ковальчук, 2021; Карамушка, Креденцер, Терещенко, Лагодзінська, Івкін & Ковальчук, 2022).

Міні-лекція: «Зв'язок складових толерантності до невизначеності з рівнем психологічного здоров'я освітнього персоналу». Підготовка міні-лекції здійснюється на основі наявних публікацій з проблеми (Карамушка, Креденцер, Терещенко, Лагодзінська, Івкін & Ковальчук, 2021; Терещенко & Івкін, 2023).

Діагностичний компонент тренінгу:

Психологічний практикум: Учасники заповнюють опитувальник «Шкала толерантності до невизначеності» С. Баднера (Budner, 1962) та діагностують такі показники інтолерантності до невизначеності: інтолерантність до новизни; інтолерантність до складності; інтолерантність до нерозв'язності (суперечності).

Психологічний практикум: Учасники заповнюють опитувальник «Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф» (Ryff, 2014) та визначають шість основних складових психологічного благополуччя: наявність мети в житті, позитивні відносини з іншими, особистісне зростання, управління оточенням, самоприйняття та автономія.

Корекційно-розвивальний компонент тренінгу:

Індивідуальна робота: «Неочікувані ситуації у професійній сфері в умовах війни»

Учасниками тренінгу пропонується в індивідуальному порядку протягом 10-15 хвилин згадати нові, несподівані ситуації, з якими вони зіткнулися на роботі протягом останнього навчального року в умовах війни. Вони створюють список ситуацій та класифікують їх таким чином: ситуації у роботі з учнями та батьками; ситуації, що пов'язані з адміністрацією та колегами; ситуації, що пов'язані з організаційними умовами роботи тощо.

Ведучий запрошує учасників визначити, які почуття у них виникли в цих ситуаціях і як вони з ними впоралися й поділитися досвідом у спільній групі, після чого обговорити ставлення до нововведень у професійній діяльності освітнього персоналу в умовах війни.

Корекційно-розвивальна вправа «Долання перешкод»

Ведучий пропонує одному з учасників тренінгу розказати історію з власного досвіду або вигадану. Приклади історій: «Учасник тренінгу прийшов з роботи додому і розповідає, як пройшов його день на роботі», «Освітнянин на педагогічній раді звітується про те, як пройшло відрядження у інше місто (країну) з питань обміну досвідом», «Вчитель розповідає колегам, як пройшло його стажування» тощо. Під час розповіді інші члени групи створюють перешкоди, перебивають, розмовляють один з одним, заважають будь-яким чином, намагаються переключити увагу доповідача на щось інше, водночас він має намагатися довести свою розповідь до кінця. Потім учасники міняються ролями, розповідачем стає інший учасник.

Після виконання завдання учасники обмінюються досвідом свого сприйняття та реакцій під час виконання вправи та яким чином вони впоралися з ситуацією. Ведучий фіксує на фліпчарті основні стратегії поведінки учасників у ситуаціях перешкод.

Корекційно-розвивальна вправа «Як ви почували себе у ситуаціях невизначеності в умовах війни»

Учасникам пропонується в індивідуальному порядку протягом 20 хвилин згадати суперечливі, невизначені ситуації, з якими вони зіткнулися під час війни на роботі, в сімейній сфері, у соціальному оточенні за останні півроку. Учасники розповідають, що вони відчували під час цих ситуацій на емоційному та на тілесному рівні та визначають, як вони впоралися з ситуаціями невизначеності. Учасникам пропонується заповнити відповідну таблицю:

Ситуації невизначеності	Почуття, емоційні стани	Тілесні відчуття	Шляхи вирішення

Після закінчення учасники обмінюються досвідом виконаної роботи в спільній групі і зазначають, чи відкрили вони для себе щось нове. Ведучий пропонує під час обговорення вправи звернути увагу на запитання стосовно того, який вплив здійснює несприйняття невизначеності на психічне здоров'я освітнього персоналу під час війни.

Корекційно-розвивальна вправа «Як впливає прийняття невизначеності на психологічне благополуччя в умовах війни?» (робота у малих групах)

Ведучий запрошує учасників дослідити у малих групах, як впливає прийняття невизначеності на психологічне благополуччя освітнього персоналу та його складові: наявність мети в житті, позитивні стосунки з іншими, особистісне зростання, управління оточенням, самоприйняття та автономія. Після закінчення роботи учасники обмінюються у спільній групі досвідом виконання вправи.

Підведення підсумків тренінгової сесії.

Тренінгова сесія 3. Чинники та умови розвитку толерантності до невизначеності в контексті забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу в умовах війни

Інформаційно-смісловий компонент тренінгу:

Метод незавершених речень: Учасникам пропонується завершити речення: «До особистісних характеристик, що впливають на мою поведінку в умовах невизначеності, можна віднести...»

Міні-лекція: «Чинники розвитку толерантності до невизначеності освітнього персоналу». Підготовка міні-лекції здійснюється з урахуванням наявних публікацій з проблеми (Павленко, 2019; Томаржевська, 2018; Хілько, 2018 та ін.).

Діагностичний компонент тренінгу:

Психологічний практикум: За допомогою «Теста-опитувальника компонентів асертивності» (ТОКАС), розробленого О.П. Санніковою, О.І. Санніковим та Н.М. Подоляк (Саннікова, Санніков & Подоляк, 2013), учасники діагностують загальний рівень асертивності та якісні показники асертивності, до яких відносять афективну (емоційну) складову (ААс), когнітивно-сміслову (КАс), поведінкову (ПАс) та контрольну-регуляторну складову асертивності (РАс), після чого за бажанням діляться своїми знахідками у групі.

Психологічний практикум: За допомогою шкали стресостійкості Коннора-Девідсона (CD-RISC) (Школіна, Шаповал, Орлова, Кедик & Станіславчук, 2020) учасники оцінюють власний рівень стресостійкості (резильєнтності) та за бажанням озвучують його в групі.

Корекційно-розвивальний компонент тренінгу:

Корекційно-розвивальна вправа «Список якостей»

Ведучий пропонує кожному учаснику проранжувати певний список характеристик, у порядку їх важливості для розвитку толерантності до невизначеності. Орієнтовний список включає: «Ризикованість, асертивність, креативність, прийняття певного рівня невизначеності у житті, стресостійкість, організованість, гнучкість, активність, адаптивність, здатність до самоаналізу, рефлексивність, саморозвиток тощо». Робота виконується індивідуально кожним учасником, після чого учасники вказують найбільш значущі характеристики. Грунтуючись на відповідях членів групи, ведучий відмічає на фліпчарті п'ять найбільш значущих характеристик для розвитку толерантності до невизначеності.

Робота в малих групах: «Асертивність вчителя» (робота у малих групах)

Учасники розбиваються на кілька малих груп. Ведучий пропонує членам кожної групи уявити, як себе буде поводити асертивний вчитель у ситуації невизначеності, яка виникла під час освітнього процесу.

Приклади ситуацій: «Через аварію в електромережі під час уроку зникає електроенергія, і стає неможливим користуватися мультимедійним проєктором та інтерактивними дошками»; «Кілька учнів намагаються зірвати урок через те, що не виконали домашнє завдання»; «Серед учнів поширюється певна новина, і вони відволікаються від змісту уроку на соціальні мережі» тощо.

Учасники в малих групах записують можливі реакції, емоції та сценарії поведінки асертивного вчителя, після чого представляють у спільній групі ситуацію та можливі шляхи її вирішення. Далі учасники обговорюють питання стосовно того, які умови сприяють адекватній поведінці вчителя у ситуаціях невизначеності в умовах війни.

Корекційно-розвивальна вправа «Вияв стресостійкості вчителя у ситуаціях невизначеності в умовах війни» (робота у парах)

Учасники поділяються на пари, після чого їм пропонується згадати та обговорити у парах випадки, як проявлялась їхня стресостійкість в умовах змін та нововведень в освітньому процесі, що пов'язані з війною. Після цього учасники відповідають на запитання, яким чином їх стресостійкість та адаптивність в умовах змін вплинула на їхнє психологічне здоров'я. По закінченню роботи в парах учасники обмінюються своїми враженнями та знахідками у спільній групі.

Робота в малих групах: «Умови розвитку толерантності до невизначеності освітнього персоналу» (робота у малих групах)

Учасникам пропонується у малих групах вказати організаційно-психологічні умови, які сприяють розвитку толерантності до невизначеності освітнього персоналу у класі, у стосунках з колегами, у стосунках з адміністрацією школи (наприклад, згуртованість, психологічний клімат, стиль керівництва, складність завдань, можливості для професійного розвитку тощо).

Після закінчення роботи учасники обмінюються у спільній групі досвідом виконання вправи.

Підведення підсумків тренінгової сесії.

Підведення підсумків тренінгу

Заключний груповий психомалюнок «Корабель»

Учасникам пропонується на великому плакаті зобразити толерантність до невизначеності освітянина в образі корабля. У цьому образі вітрила та щогли корабля – це цінності та мотиви толерантного світосприйняття в умовах невизначеності, прилади навігації – це знання про поведінку в умовах невизначеності, стерно – навички толерантної поведінки в умовах невизначеності, команда – це якості та здібності толерантної особистості в умовах невизначеності, вміст трюму – наявні ресурси, корпус корабля – психічне та фізичне здоров'я в умовах невизначеності, море та погода – професійні та соціальні умови, які змінюються і які неможливо передбачити.

У процесі виконання вправи кожний з учасників тренінгу за бажанням додає свою деталь у спільний малюнок. Після закінчення роботи відбувається обговорення результату виконання завдання у спільній групі, учасники вказують та інтерпретують деталі, які вони додали.

Рефлексія заняття (групове обговорення): «Що дав мені цей тренінг?».

Заповнення анкети: Учасникам пропонується заповнити анкети і надати зворотний зв'язок стосовно тренінгу, відповівши на запитання: «Наскільки ефективні були для мене методи та форми роботи, запропоновані під час тренінгу?», «Наскільки корисні для мене були знання, отримані під час тренінгу?», «Наскільки корисні для мене були вміння та навички, надбані під час тренінгу?», «Наскільки ефективним був для мене тренінг в цілому?».

Завершальна вправа: «Мої побажання учасникам тренінгу».

Ведучий запрошує кожного учасника по черзі висловити свої побажання іншим учасникам тренінгу.

Висновки:

1. Розроблено *тренінг розвитку толерантності до невизначеності як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни*. Тренінг, що розрахований на 16 годин, складається зі вступу, основної частини та завершальної частини. У структуру тренінгу входять три тренінгові сесії: «Сутність феномену толерантності до невизначеності освітнього персоналу», «Толерантність до невизначеності та її роль у забезпеченні психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни», «Чинники та умови розвитку толерантності до невизначеності в контексті забезпечення психологічного здоров'я освітнього персоналу в умовах війни».

2. Тренінг розвитку толерантності до невизначеності як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни сприяє: а) засвоєнню освітнім персоналом знань про сутність толерантності до невизначеності та її роль у забезпеченні психологічного здоров'я й благополуччя освітнього персоналу в умовах війни; б) оволодінню освітнім персоналом методами діагностики толерантності до невизначеності та чинників її розвитку як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни; в) формуванню умінь та навичок, необхідних для розвитку толерантності до невизначеності в освітнього персоналу для забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя в умовах війни.

Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі результатів апробації тренінгової програми.

Література

1. Брюховецька, О. В. (2015). Психологічні особливості толерантності до невизначеності в управлінській діяльності як однієї зі складових професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів. *Проблеми сучасної психології*, 27, 70-81. <https://bit.ly/2SvJUDD>
2. Главник, О., & Бевз, Г. (2005). *Технологія тренінгу*. Главник.
3. Гусев, А. І. (2009). *Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості*. [Дис. канд. психол. наук]. Університет менеджменту освіти АПН України.
4. Карамушка, Л. М. (2022). *Психологічні тренінги для підготовки менеджерів та персоналу освітніх організацій (реалізація технологічного підходу)*. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
5. Карамушка, Л. М., Креденцер, О. В., Терещенко, К. В., Лагодзінська, В. І., & Івкін, В. М. (2021). *Психолого-організаційні детермінанти забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій в умовах соціальної напруженості*. Видавець Вікторія Кундельська. [http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Karamushka%20\(1\).pdf](http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Karamushka%20(1).pdf)
6. Карамушка, Л., Креденцер, О., Терещенко, К., Лагодзінська, В., Івкін, В., & Ковальчук, О. (2022). Особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(25), 62-74.
7. Литвин, С. В. (2019). Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт. *Psychological Journal*, 1(21). 90-107. <https://doi.org/10.31108/1.2019.1.21.6>
8. Милославська, О. В., Гуляєва, О. В., & Сап'ян, Є. О. (2020). Особливості толерантності до невизначеності працюючих студентів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*, 69, 16-22. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2020-69-02>
9. Павленко, Г. В. (2019). Толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя студентів. *Актуальні проблеми психології*, 47(7). 208-219.
10. Предко, В. В. (2023). *Толерантність до невизначеності як важливий внутрішній ресурс українців в умовах війни*. <https://lib.iitta.gov.ua/738327/1/4.pdf>
11. Саннікова, О. П., Санніков, О. І., & Подоляк, Н. М. (2013). Діагностика асертивності: результати апробації методики «ТОКАС». *Наука і освіта*, 3, 140-144.
12. Саннікова, О. П., & Санніков, О. І. (2020). Толерантність до невизначеності як предиктор прийняття рішень особистістю. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, 12(41). 98-123. [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41))
13. Семиченко, В., & Артюшина, К. (2019). Проблема невизначеності у теорії та практиці вищої школи. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*, 2(15). 141-152. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/41847>
14. Терещенко, К., & Івкін, В. (2023). Толерантність до невизначеності та її зв'язок із психологічним здоров'ям освітнього персоналу в умовах воєнного часу. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(28). 56-63. <https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.6>
15. Томаржевська, І. В. (2018). Феномен «толерантність до невизначеності» і його психологічний аналіз. *Психологічний журнал*, 1. <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/152564>
16. Хілько, С. О. (2018). Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів [Дис. канд. психол. наук]. Київ.

17. Чуйко, Г., Чапак, Я., & Колтунович, Т. (2024). Толерантність до невизначеності у ситуації війни. *Психологічний часопис*, 10(1), 18-30. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.1.2>
18. Школіна, Н. В., Шаповал, І. І., Орлова, І. В., Кедик, І. О., & Станіславчук, М. А. (2020). Адаптація та валідація україномовної версії шкали стресостійкості Коннора – Девідсона-10 (CD RISC-10): апробація у хворих на анкілозівний спондиліт. *Український ревматологічний журнал*, 2(80), 66-72. [10.32471/rheumatology.2707-6970.80.15236](https://doi.org/10.32471/rheumatology.2707-6970.80.15236)
19. Budner, S. (1962). Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable. *Journal of Personality*, 30, 29-50.
20. Endres, M.L., Camp R., & Milner M. (2015). Is ambiguity tolerance malleable? Experimental evidence with potential implications for future research. *Frontiers In Psychology*, 6, 619. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00619>
21. Furnham, A., & Marks, J. (2013). Tolerance of Ambiguity: A Review of the Recent Literature. *Psychology*, 4(9), 717-728. <https://doi.org/10.4236/psych.2013.49102>
22. Hancock, J., & Mattick, K. (2020). Tolerance of ambiguity and psychological well-being in medical training: A systematic review. *Medical Education*, 54(2), 125-137. <https://doi.org/10.1111/medu.14031>
23. McLain, D. L. (1993). The MSTAT-I: A new measure of an individual's tolerance for ambiguity. *Educational and Psychological Measurement*, 1(53), 183-189.
24. Regnoli, G. M., Tiano, G., & De Rosa, B. (2024). How Is the Fear of War Impacting Italian Young Adults' Mental Health? The Mediating Role of Future Anxiety and Intolerance of Uncertainty. *European Journal of Investigation in Health Psychology and Education*, 14(4), 838-855. <https://doi.org/10.3390/ejihpe14040054>
25. Ryff, C. D. (2014). Psychological Well-Being Revisited: Advances in the Science and Practice of Eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83, 10-28. <https://doi.org/10.1159/000353263>
26. Strout, T. D., Hillen, M., Gutheil, C., Anderson, E., Hutchinson, R., Ward, H., Kay, H., Mills, G.J., & Han, P. K. J. (2018). Tolerance of uncertainty: A systematic review of health and healthcare-related outcomes. *Patient Education and Counseling*, 101(9), 1518-1537. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2018.03.030>

References

1. Bryukhovetska, O. V. (2015). Psykhologichni osoblyvosti tolerantnosti do nevyznachenosti v upravlinskii dialnosti yak odniyeyi zi skladovykh profesiinoi tolerantnosti kerivnykiv zagalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Psychological features of managers' tolerance to uncertainty as a component of professional tolerance of heads of general educational institutions]. *Problemy suchasnoi psykhologii*, 27, 70-81. <https://bit.ly/2SvJUDD> [In Ukrainian]
2. Glavnyk, O., & Bezv, G. (2005). *Tekhnologia treningu [Training technology]*. Glavnyk. [In Ukrainian]
3. Gusyev, A. I. (2009). *Tolerantnist do nevyznachenosti yak chynnyk rozvytku identychnosti osobystosti [Tolerance to uncertainty as a personal identity factor]*. [Dys. kand. psykol. nauk]. University of Education Management. [In Ukrainian]
4. Karamushka, L. M. (2022). *Psykhologichni treniny dlya pidgotovky menedzheriv ta personalu osvitykh organizatsii (realizatsia tekhnologichnogo pidkhodu) [Psychological trainings courses for managers and staff of educational organizations (a technological approach)]*. G.S. Kostuik Institute of Psychology. [In Ukrainian]
5. Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Tereschenko, K. V., Lagodzinska, V. I., & Ivkin, V. M. (2021). *Psykhologo-organizatsiini determinanty zabezpechennya psykhologichnogo zdorovya personalu osvitykh organizatsii v umovakh sotsialnoi napruzhenosti [Psychological and organizational determinants of promoting psychological health of the staff of educational organizations in conditions of social tension]*. Vydavets Viktoriya Kundelska. [http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Karamushka%20\(1\).pdf](http://psychology-naes-ua.institute/userfiles/files/Karamushka%20(1).pdf) [In Ukrainian]
6. Karamushka, L., Kredentser, O., Tereschenko, K., Lagodzinska, V., Ivkin, V., & Kovalchuk, O. (2022). Osoblyvosti psykhichnogo zdorovya personalu osvitykh ta naukovykh organizatsii v umovakh viiny [Features of the mental health of the staff of educational and scientific organizations in the conditions of war]. *Organizatsiina psykhologia. Ekonomichna psykhologia*, 1(25), 62-74. [In Ukrainian]
7. Lytvyn, S. V. (2019). Tolerantnist do nevyznachenosti yak psykhologichniy konstrukt [Tolerance to uncertainty as a psychological construct]. *Psychological Journal*, 1(21). 90-107. <https://doi.org/10.31108/1.2019.1.21.6> [In Ukrainian]
8. Myloslavska, O. V., Gulyayeva, O. V., & Sapyan, Ye. O. (2020). Osoblyvosti tolerantnosti do nevyznachenosti pratsyuyuchykh studentiv [Features of uncertainty tolerance of employed students]. *Visnyk Kharkivskogo natsionalnogo universytetu imeni V.N. Karazina. Seria «Psykhologia»*, 69, 16-22. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2020-69-02> [In Ukrainian]
9. Pavlenko, G. V. (2019). Tolerantnist do nevyznachenosti yak resurs psykhologichnogo blagopoluchchya studentiv [Tolerance to uncertainty as a resource of students' psychological well-being]. *Aktualni problemy psykhologii*, 47(7). 208-219. [In Ukrainian]
10. Predko, V. V. (2023). *Tolerantnist do nevyznachenosti yak vazhlyvyi vnutrishnii resurs ukraintsiv v umovakh viiny [Tolerance to uncertainty as an important internal resource of Ukrainians in war conditions]*. <https://lib.iitta.gov.ua/738327/1/4.pdf> [In Ukrainian]
11. Sannikova, O. P., Sannikov, O. I., & Podolyak, N. M. (2013). Diagnostyka asertyvnosti: rezultaty aprobatsii metodyky «TOKAS» [Diagnosing assertiveness: results of testing of the "TOKAS" questionnaire]. *Nauka i osvita*, 3, 140-144. [In Ukrainian]
12. Sannikova, O. P., & Sannikov, O. I. (2020). Tolerantnist do nevyznachenosti yak predyktor pryinyattya rishen osobystystyu [Tolerance to uncertainty as a predictor of decision-making by an individual]. *Visnyk pisyadyplomnoi osvity. Seria «Sotsialni ta povedinkovi nauky»*, 12(41). 98-123. [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)) [In Ukrainian]

13. Semychenko, V., & Artyushyna, K. (2019). Problema nevyznachenosti u teorii ta praktytsi vyschoi shkoly [The problem of uncertainty in the theory and practice of higher education]. *Visnyk Natsionalnogo aviatyynogo universytetu. Seria: Pedagogika. Psykhologia*, 2(15), 141-152. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/41847> [In Ukrainian]
14. Tereschenko, K., & Ivkin, V. (2023). Tolerantnist do nevyznachenosti ta yiyi zvyazok iz psykhologichnym zdorovyam osvitnogo personalu v umovakh voyennogo chasu [Tolerance to uncertainty and its relationship with the psychological health of educational staff in wartime conditions]. *Organizatsiina psykhologia. Ekonomichna psykhologia*, 1(28), 56-63. <https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.6> [In Ukrainian]
15. Tomarzhavska, I. V. (2018). Fenomen «tolerantnist do nevyznachenosti» i iogo psykhologichnyi analiz [The phenomenon of "uncertainty tolerance" and its psychological analysis]. *Psykhologichnyi zhurnal*, 1. <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/152564> [In Ukrainian]
16. Khilko, S. O. (2018). Psykhologichni umovy formuvannya tolerantnosti do nevyznachenosti u maibutnikh psykhologiv [Psychological conditions for the development of tolerance to uncertainty in future psychologists] [PhD thesis]. Kyiv. [In Ukrainian]
17. Chuiko, G., Chaplak, Ya., & Koltunovych, T. (2024). Tolerantnist do nevyznachenosti u sytuatsii viiny [Tolerance to uncertainty in a war situation]. *Psykhologichnyi chasopys*, 10(1), 18-30. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.1.2> [In Ukrainian]
18. Shkolina, N. V., Shapoval, I. I., Orlova, I. V., Kedyk, I. O., & Stanislavchuk, M. A. (2020). Adaptatsia ta validyzatsia ukrainomovnoi versii shkaly stresostiikosti Konнора-Devidsona-10 (CD RISC-10): aprobatsia u khvorykh na ankilozyvnyi spondylit [Adaptation and validation of the Ukrainian version of the Connor-Davidson stress resistance scale-10 (CD RISC-10): testing in patients with ankylosing spondylitis]. *Ukrainskyi revmatologichnyi zhurnal*, 2(80), 66-72. [10.32471/rheumatology.2707-6970.80.15236](https://doi.org/10.32471/rheumatology.2707-6970.80.15236) [In Ukrainian]
19. Budner, S. (1962). Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable. *Journal of Personality*, 30, 29-50.
20. Endres, M.L., Camp R., & Milner M. (2015). Is ambiguity tolerance malleable? Experimental evidence with potential implications for future research. *Frontiers In Psychology*, 6, 619. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00619>
21. Furnham, A., & Marks, J. (2013). Tolerance of Ambiguity: A Review of the Recent Literature. *Psychology*, 4(9), 717-728. <https://doi.org/10.4236/psych.2013.49102>
22. Hancock, J., & Mattick, K. (2020). Tolerance of ambiguity and psychological well-being in medical training: A systematic review. *Medical Education*, 54(2), 125-137. <https://doi.org/10.1111/medu.14031>
23. McLain, D. L. (1993). The MSTAT-I: A new measure of an individual's tolerance for ambiguity. *Educational and Psychological Measurement*, 1(53), 183-189.
24. Regnoli, G. M., Tiano, G., & De Rosa, B. (2024). How Is the Fear of War Impacting Italian Young Adults' Mental Health? The Mediating Role of Future Anxiety and Intolerance of Uncertainty. *European Journal of Investigation in Health Psychology and Education*, 14(4), 838-855. <https://doi.org/10.3390/ejihpe14040054>
25. Ryff, C. D. (2014). Psychological Well-Being Revisited: Advances in the Science and Practice of Eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83, 10-28. <https://doi.org/10.1159/000353263>
26. Strout, T. D., Hillen, M., Gutheil, C., Anderson, E., Hutchinson, R., Ward, H., Kay, H., Mills, G.J., & Han, P. K. J. (2018). Tolerance of uncertainty: A systematic review of health and healthcare-related outcomes. *Patient Education and Counseling*, 101(9), 1518-1537. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2018.03.030>

Відомості про авторів

Терещенко Кіра Володимирівна, докторка психологічних наук, провідна наукова співробітниця лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Tereshchenko, Kira, Dr., leading researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostyuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1149-2704>

E-mail: kteresh75@gmail.com

Івкін Володимир Миколайович, кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Ivkin, Volodymyr, PhD, Assoc. Prof., senior researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostyuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9642-8164>

E-mail: vivushka808@gmail.com

Отримано 18 квітня 2024 р.
Рецензовано 1 травня 2024 р.
Прийнято 6 травня 2024 р.

ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.10>
УДК 159.922.1

Марія Дригус

ДО ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАНОВЛЕННЯ
САМОЕФЕКТИВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Дригус Марія. До проблеми гендерних особливостей становлення самоефективності студентської молоді.

Вступ. Продуктивний розв'язок стрижневих психологічних векторів сучасності – становлення психологічного благополуччя та позитивного психічного здоров'я набуває особливої значущості для вітчизняного суспільного простору воєнного часу та повоєнного відновлення. Серед констеляції чинників, які забезпечують від деструкції психічне здоров'я, одне зі стрижневих місць посідає самоефективність/особистісна ефективність. Саме вона сприяє становленню екологічно комфортного особистісного статусу у системах «Я – Я», «Я – діяльність», «Я – інші», «Я – соціум».

Мета: здійснити аналіз гендерних особливостей становлення самоефективності/особистісної ефективності на початковому етапі професійної підготовки студентської молоді у контексті сучасного освітнього простору.

Методи. У процесі дослідження було застосовано теоретико-методологічний аналіз проблеми самоефективності; методологія дослідження історіогенези наукової вітчизняної та зарубіжної психологічної спадщини; здійснено концептуальний розгляд сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових розвідок, а також проведено аналіз (порівняльний, апперцепційний, сумірний) експериментального матеріалу. Використано концептуально-експериментальні підходи до визначення рівня самоефективності – методика «Загальна шкала самоефективності» (Schwarzer & Jerusalem, 1995).

Результати. Здійснено аналіз особливостей становлення самоефективності на початковому етапі професійної підготовки студентської молоді – майбутніх фахівців соціономічних професій у контексті сучасного освітнього простору.

У статті репрезентовано їх абрис у двох площинах: перша – статус проблеми самоефективності як цінності в актуальному шарі ціннісної сфери особистості молодого людини на початковому етапі професійної підготовки. У другій площині – виокремлені гендерні особливості становлення самоефективності на початковому етапі професійної підготовки студентської молоді у векторах: залежно від статі та віку, а також значущості особистісної ефективності студентської молоді різної статі у контексті сучасного освітнього простору.

Висновки. Самоефективність у модусі детермінанти розвитку і саморозвитку особистості як «системи систем» (Костюк, 1989) і як внутрішній ресурс стабільності позитивного здоров'язбереження набуває особливої значущості у освітньому і суспільному просторі сьогодення.

Констатовано, що в умовах кризових викликів сучасності самоефективність зберігає статус ціннісної особистісної детермінанти. Висвітлена диференціація самоакцептації значущості особистісної ефективності студентської молоді на початковому етапі професійної підготовки.

Встановлені на статистично значущому рівні гендерні особливості самоефективності студентської молоді – майбутніх фахівців соціономічних професій залежно від статі; гендерні особливості самоефективності майбутніх фахівців соціономічних професій різної статі залежно від значущості особистісної ефективності. На рівні тенденції зафіксовані гендерні особливості самоефективності майбутніх фахівців соціономічних професій різної статі залежно від віку.

Ключові слова: самоефективність, позитивне психічне здоров'я, внутрішні ресурси, детермінанти, студентська молодь.

Dryhus, Mariia. Gender characteristics of students' self-efficacy development.

Introduction. Promotion of psychological well-being and positive mental health of Ukrainians acquires special significance in wartime and post-war recovery. Self-efficacy/personal effectiveness, which contributes to the establishment of an ecologically comfortable personal status in the systems "self-self", "self-activity", "self-others", "self-society", is a factor that helps preserve mental health of the individual.

Aim: to analyze the gender characteristics of the development of self-efficacy/personal effectiveness at the initial stage of students' university studies.

Methods: a theoretical and methodological analyses of the problem of self-efficacy; a conceptual review of the latest Ukrainian and foreign scientific explorations; analysis (comparative, apperceptive, comparative) of experimental material, as well as the conceptual-experimental approaches to determining the levels of self-efficacy - the Generalized Self-Efficacy Scale (Schwarzer & Jerusalem, 1995).

Results. Self-efficacy of students of socionomic professions was analyzed from two perspectives: self-efficacy as a value of a young person at the initial stage of university studies; the gender-specific features of the development of self-efficacy at the initial stage of university studies.

Conclusions. Self-efficacy as a determinant of the development of the individual as a "system of systems" (Kostiuk, 1989) and as an internal resource for the stability of positive health acquires special significance in the educational and social space of today. In the modern conditions of crisis, self-efficacy retains the status of a valuable personal determinant.

The self-acceptance of the significance of students' personal effectiveness at the initial stage of university studies was highlighted and the gender characteristics of the self-efficacy of students of socionomic professions were established at a statistically significant level. Besides, it was shown that self-efficacy of students of socionomic professions of different genders tended to depend on students' age.

Key words: self-efficacy, positive mental health, internal resources, determinants, students.

Вступ. Продуктивний розв'язок стрижневих психологічних векторів сучасності – становлення психологічного благополуччя та позитивного психічного здоров'я набуває особливої значущості для вітчизняного суспільного простору воєнного часу. Їх актуальність не має часових меж і є гостро злободенною як для сьогодення, так і в період повоєнного відновлення. Серед констеляції чинників, які забезпечують від деструкції психічне здоров'я, одне зі стрижневих місць посідає самоефективність / особистісна ефективність. Саме вона сприяє становленню екологічно комфортного особистісного статусу у системах «Я – Я», «Я – діяльність», «Я – інші», «Я – соціум».

В.Г. Кремень (2023) акцентує: «У контексті викликів воєнного і повоєнного часу зростає значущість філософії і методології людиноцентризму у суспільному і освітньому просторі. «Людиноцентризм, як нова антропологічна стратегія» (В.Г. Кремень), враховуючи творчі задатки і здібності людини – розум, уяву, інтуїцію тощо, виходить із її можливості породжувати свій особистісний суверенний образ, який має потенціал протистояти деструктивним впливам» (Кремень, 2023:5). У цьому сенсі одним із гостро актуальних сучасних напрямів є наукові розвідки власне дослідницького спектру, зокрема пошук методологічних і методичних шляхів усебічного вивчення внутрішніх ресурсів особистості (Сердюк, 2021, 2023). Серед констеляції різновидів внутрішніх ресурсів особистості одне зі стрижневих місць посідає самоефективність.

Зазначимо, що проблема розвитку особистості та становлення самоефективності/особистісної ефективності актуалізується у контексті професійної підготовки молоді, оскільки є важливою особистісною детермінантою продуктивного професійного самовизначення і самоздійснення (Максименко, 2007; Карамушка, 2013; Кокун, 2021). І саме цей етап онтогенезу є сензитивним до становлення – конструктивних/деструктивних – тенденцій у розвитку особистісної ефективності. Відтак він вимагає особливої уваги у дослідницько-методологічному контексті сучасних наукових розвідок.

Мета статті: здійснити аналіз становлення гендерних особливостей самоефективності на початковому етапі професійної підготовки студентської молоді у контексті сучасного освітнього простору.

Методика та організація дослідження. У процесі дослідження було застосовано теоретико-методологічний аналіз проблеми самоефективності; методологія дослідження історіогенези наукової вітчизняної та зарубіжної психологічної спадщини; здійснено концептуальний розгляд сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових розвідок, а також проведено аналіз (порівняльний, апперцепційний, сумірний) експериментального матеріалу. Використано концептуально-експериментальні підходи до визначення рівня самоефективності – методика «Загальна шкала самоефективності» (Schwarzer & Jerusalem, 1995). Статистична обробка даних здійснена за допомогою комп'ютерної програми SPSS (версія 23.0).

Вибірка дослідження.

У дослідженні взяли участь 138 студентів – майбутніх фахівців соціономічних професій, які навчаються в умовах воєнного стану. З них:

- 81% жіночої, 19% чоловічої статі;
- за віком: 17 років – 36,5%, 18 років – 44,4%, 19 років – 19,1%.

Результати дослідження та їх обговорення.

Концепт «самоефективність», як відомо, увів у психологічний простір А. Bandura (1977a, 1977b, 1994, 1997). «Самоефективність – термін А. Бандури для визначення відчуття індивідом своїх здібностей, своїх можливостей оволодіти певним набором ситуацій, які виникають у його житті» (Reber, 1995: 702). Його визначення наведене з *The Penguin dictionary of psychology* (Reber, 1995), який є одним із найбільш авторитетних і фундаментальних словників. Зауважимо, що з часу першого видання у 1985 році до нині він має чотири перевидання.

Теоретико-методологічний аналіз підґрунтя становлення і розвитку самоефективності/особистісної ефективності А. Bandura (1977a) здійснює у контексті теорії соціального навчіння. Прикметно, що центральну проблему самоефективності – її джерела – учений розкриває на підґрунті концепції реципрокного детермінізму, що є складовою його теорії соціального навчіння. Основоположною є теза, що поведінка людини зумовлюється складно організованою безперервною взаємодією зовнішніх і внутрішніх факторів, які є взаємозалежними детермінантами. Ефективність поведінки людини висвітлена А. Bandura (1977a; 1977b) у концептуальному розумінні самоефективності /особистісної ефективності, її джерел та особливостей перебігу залежно від реципрокної інтерактивності.

Учений виокремлює джерела конструктивного/деструктивного становлення особистої ефективності і розгортає власне бачення їх психологічного змісту. За А. Bandura (1977a; 1994), віра людей в свою ефективність зароджується із чотирьох джерел.

Перший, і найбільш ефективний засіб, на думку вченого, є досягнення високих результатів, що є базальним у становленні самоефективності. Він наголошує, що успіхи закладають основу стійких переконань людини в особистій ефективності (Bandura, 1994). Розглядаючи парадигму «успіх – невдача», дослідник зазначає, що саме неуспіх є руйнівним для особистої ефективності. Водночас важливою є засторога ученого щодо опозиції «неуспіх – ефективність». З одного боку, якщо успіхи є базальним підґрунтям стійкості переконань людини в особистій ефективності, то з іншого – неуспіх, як руйнівна детермінанта, має свій, особливий шлях впливу на деструкцію особистої ефективності. Він прозорливо акцентує на цьому: невдачі не просто лінійно руйнують особисту ефективність, але водночас особливо за умови, коли невдачі виникають до того, як почуття ефективності зміцнилося (Bandura, 1994).

Соціальне моделювання є другим засобом становлення самоефективності. Прикметно, що той, хто наполегливо йде до своєї цілі і досягає насамкінець успіху, – посилює віру у власні здібності (Bandura, 1994).

Третій спосіб впливу на становлення власної ефективності, – виокремлює вчений, – соціальні спонуки. Зазвичай, соціальні стимули щодо особистої ефективності спонукують індивіда до інтенсивності зусиль, що, у свою чергу, збільшує ймовірність їх успіху та результативність (Bandura, 1994).

Є четвертий шлях, який змінює – в той чи той бік – переконання людини у власній ефективності. Це не лише зменшення гостроти власних фізіологічних реакцій, але й зміна способів їх інтерпретації (Bandura, 1994).

Зазначимо, що піднята А. Bandura (1977a) проблема самоефективності / особистісної ефективності є важливою детермінантою становлення та розвитку психологічно успішної особистості, убезпечення її від деструкції, а також конструктивного психічного здоров'язбереження.

У вітчизняному психологічному просторі є фундаментальні та унікальні надбання – теоретико-методологічні розробки проблеми особистісної ефективності (Костюк, 1941, 1989). Акцентуємо, саме Г.С. Костюк (1941) першим антиципіював проблему особистісної ефективності. Учений репрезентував її ще у 40-х роках ХХ століття у фундаментальній доповіді «Про роль спадковості, середовища і виховання в психічному розвитку дитини» на республіканській науковій конференції з педагогіки і психології, яка відбулася 29 січня – 4 лютого 1940 року у м. Києві. Ідея особистісної ефективності є спектром сузір'я теоретико-методологічних засад, які склали підґрунтя сучасної вітчизняної психології. Водночас учений не лише антиципіював ідею особистісної ефективності, але й здійснив непересічний її теоретико-методологічний аналіз. Це самобутнє розкриття Г.С. Костюком процесу становлення і перебігу особистісної ефективності як констеляція сутнісних її ознак у вимірі систем «Я – Я», «Я – соціум», «Я – діяльність» (Дригус, 2019a; Дригус, 2019b; Дригус & Фалькова, 2023).

Звертає на себе увагу актуалізація новітніх вітчизняних психологічних наукових розвідок сучасного освітнього простору у контексті викликів воєнного стану. Це такі мегапроблеми, як психологічне благополуччя персоналу освітніх організацій та його підтримка в умовах війни (Бондарчук, 2022), психологічна підтримка особистості в умовах війни (Бондарчук & Карамушка, 2022), психологічне здоров'я особистості: сутність, індикатори, умови підтримки та відновлення під час війни і в повоєнний час (Бондарчук & Пінчук, 2023), психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни: основні вияви і ресурси (Карамушка, 2022), особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій (Карамушка, Креденцер, Терещенко, Лагодзінська, Івкін & Ковальчук, 2022), вплив самоефективності праці педагогічних працівників на їх суб'єктивне самопочуття в умовах війни (Креденцер, 2023), взаємозв'язок між задоволеністю життям та посттравматичним зростанням у аспірантів в умовах війни в Україні (Шотка & Андреева, 2022). Вектор «особистість – освітній простір» у реаліях воєнного часу вимагає спеціального розгляду.

Переїдемо до аналізу особливостей становлення самоефективності / особистісної ефективності на початковому етапі професійної підготовки студентської молоді у контексті сучасного освітнього простору.

Перша площина аналізу – статус проблеми самоефективності для сучасної студентської молоді – майбутніх фахівців соціономічних професій. Чому нині до експериментального контексту є необхідним включення проблеми особистісної значущості самоефективності? У реаліях сьогодення гостро актуалізується знання того, чи є самоефективність як цінність у актуальному шарі ціннісної сфери особистості молодої людини. Який вектор самоакцептації, яка її модальність? Знання цих спектрів становлення самоефективності у майбутнього фахівця нині набуває особливої значущості. Адже у констеляції внутрішніх особистісних ресурсів самоефективність є однією зі стрижневих детермінант, що убезпечує особистість як «систему систем» (Костюк, 1989) від деструкції. Їй належить провідна детермінантна роль у сприянні здоров'язбереження, убезпечення позитивного психічного здоров'я особистості від деструктивного перебігу.

Отримані дані переконливо свідчать про те, що проблема самоефективності не зникла з ціннісного простору сьогодення сучасної студентської молоді.

Прикметно, що для 98,4% досліджуваної студентської молоді проблема самоефективності має особистісну значущість. І лише для 1,4% студентської молоді нині

проблема власної ефективності не входить у актуальний ціннісний вимір. Водночас особистісна значущість самоефективності теж диференційована у дихотомії «так – ні». І хоча для 56,5% вона безумовно значуща, то 42,0% студентам притаманне амбівалентне ставлення до власної самоефективності.

Це має підґрунтя антиципації того, що для 2/5 студентів шлях становлення особистісної ефективності може бути як продуктивним, так і деструктивним. І тому з необхідністю вимагає належної уваги до проблеми диференційності акцептації значущості особистісної ефективності у сучасній студентській молоді різної статі.

Наступна площина аналізу – гендерні особливості становлення самоефективності на початковому етапі професійної підготовки студентської молоді у контексті сучасного освітнього простору у векторах: залежно від статі та віку, а також значущості особистісної ефективності.

Зафіксовано гендерні особливості самоефективності майбутніх фахівців соціономічних професій залежно від статі. У студентів жіночої та чоловічої статі встановлені різні рівні самоефективності. При цьому, якщо у студентів жіночої статі самоефективність вища за середню, то у студентів чоловічої статі – середній рівень самоефективності. Ця особливість характеризується стабільністю перебігу самоефективності, залежно від статі на рівні $p < 0,01$ (рис. 1).

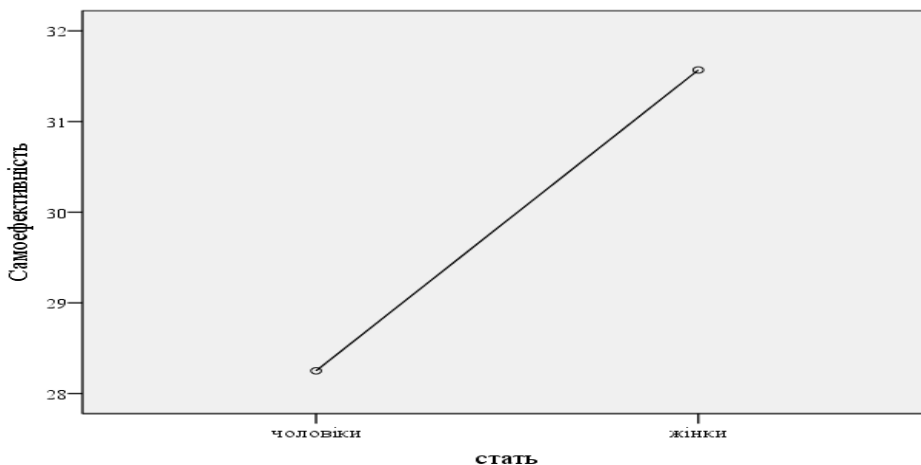

Рис. 1. Особливості самоефективності майбутніх фахівців соціономічних професій залежно від статі ($p < 0,01$)

Наступний вектор розгляду – аналіз особливостей самоефективності майбутніх фахівців соціономічних професій різної статі залежно від віку.

Зафіксовано – на рівні тенденції – особливості самоефективності майбутніх фахівців соціономічних професій різної статі залежно від віку ($p=0,1$). Ці особливості самоефективності мають специфіку її перебігу залежно від статі у період 17 – 19 рр. у двох аспектах – рівневому і векторному.

Вектор динаміки самоефективності: у студентів жіночої статі простежується неперервність зростання самоефективності протягом трирічного періоду онтогенезу – від межі вищої за середню самоефективність у сімнадцятилітніх до її наближення до межі високого рівня у дев'ятнадцятилітніх. У студентів чоловічої статі динаміка перебігу самоефективності має тенденцію до зниження протягом вказаного періоду (рис. 2).

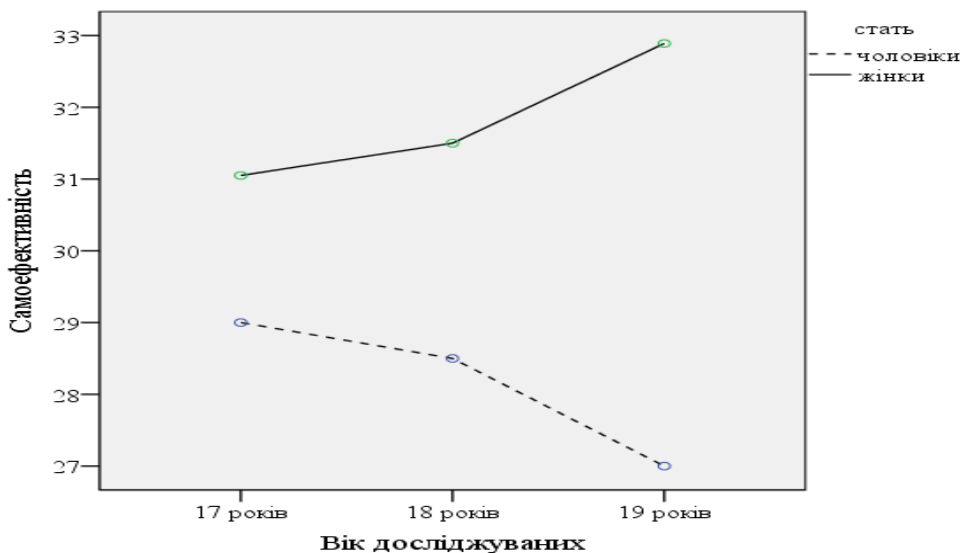

Рис. 2. Особливості самоефективності майбутніх фахівців соціономічних професій різної статі залежно від віку (на рівні тенденції, $p = 0,1$)

У студентів чоловічої статі, на протипагу жіночій, рівень самоефективності нижчий, а саме – середній. У студентів чоловічої статі хоч у період 17–19 рр. самоефективність знаходиться у межах середнього рівня, водночас динаміка її перебігу має тенденцію до зниження протягом цього періоду. Це свідчить про мікроознаки регресивного характеру перебігу самоефективності у студентів чоловічої статі на цьому етапі. Виокремлені гендерні особливості становлення самоефективності та її перебіг у майбутніх фахівців різної статі залежно від віку ще не мають усталеного характеру, а окреслюються на рівні тенденції ($p = 0,1$). Водночас перебіг самоефективності у студентів чоловічої статі залежно від віку, контур її становлення вимагає належної уваги у корекційному аспекті.

Наступний вектор розгляду – особливості самоефективності майбутніх фахівців соціономічних професій різної статі залежно від особистісної значущості самоефективності.

Зафіксовані гендерні особливості щодо особистісної значущості самоефективності у студентів різної статі майбутніх фахівців соціономічних професій. Ці особливості мають перебіг на рівні значущості $p < 0,05$. Отримані дані висвітлюють певну тенденцію вищої особистісної значущості статусу проблеми самоефективності для студентів чоловічої статі, ніж для жіночої. Це свідчить про вищий рівень її самоакцептації для студентів чоловічої статі у цей період онтогенезу (рис. 3).

Контури профілю особистісної значущості самоефективності у студентів жіночої і чоловічої статі різні. Якщо для чоловічої статі профіль важливості проблеми особистісної ефективності у сьогоденні лежить у дихотомії модальності «амбівалентна – позитивна», то у студентів жіночої статі профіль своєрідний. Вказана своєрідність репрезентує те, що у студентів жіночої статі майже урівноважується полярність модальності значущості самоефективності. При одному рівні самоефективності у жіночої статі – вищої за середню – зафіксовано три різновиди модальності особистісної значущості: – «позитивна – амбівалентна – негативна». Якщо за рангом особистісної значущості перше місце посідає позитивна, то друге місце – негативна, і третє місце – амбівалентна. І хоч ця особливість зафіксована на статистично значущому рівні, водночас питання її детермінованості, усталеності та стійкості вимагає розширення спектру дослідження.

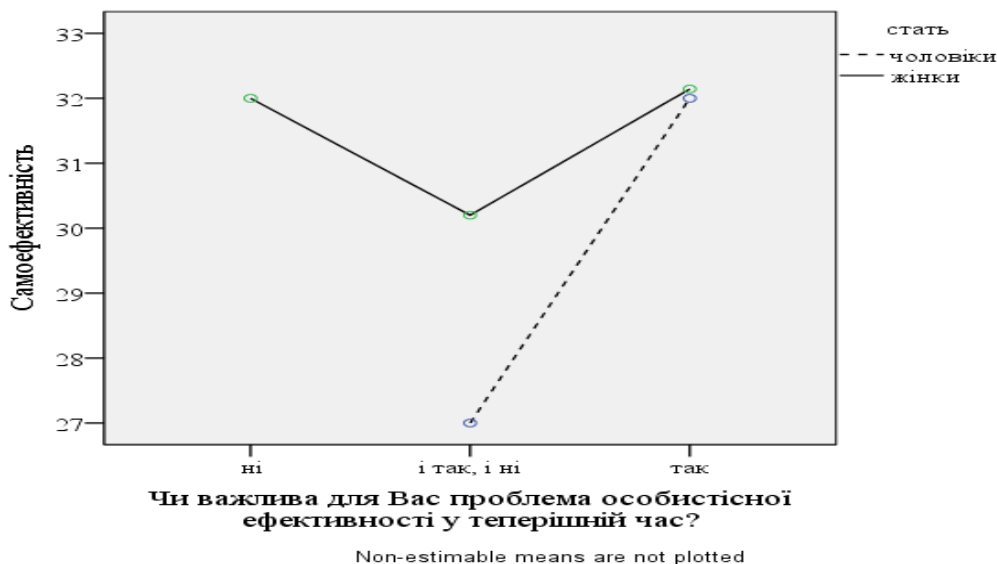

Рис. 3. Особливості самоефективності майбутніх фахівців соціономічних професій різної статі залежно від значущості особистісної ефективності ($p < 0,05$)

Отримані дані гендерних особливостей щодо специфіки особистісної значущості проблеми самоефективності у сучасному контексті життєдіяльності студентської молоді ініціюють необхідність проведення дослідження проблеми самоефективності у нових ракурсах.

Примітка: синонімічність уживаних у тексті, за А. Bandura (1994), концептів «самоефективність – особистісна ефективність – особистісна ефективність», – цей аспект вимагає окремого розгляду.

Висновки.

Самоефективність у модусі детермінанти розвитку і саморозвитку особистості як «системи систем» (Г.С. Костюк, 1989) і як внутрішній ресурс стабільності позитивного здоров'язбереження набуває особливої ваги у освітньому і суспільному просторі сьогодення.

Констатовано, що в умовах кризових викликів сучасності самоефективність зберігає статус ціннісної особистісної детермінанти. Висвітлена диференціація самоакцептації значущості особистісної ефективності студентської молоді на початковому етапі професійної підготовки.

Встановлені, на статистично значущому рівні, гендерні особливості самоефективності студентської молоді – майбутніх фахівців соціономічних професій залежно від статі; гендерні особливості самоефективності майбутніх фахівців соціономічних професій різної статі залежно від значущості особистісної ефективності. На рівні тенденції зафіксовані гендерні особливості самоефективності майбутніх фахівців соціономічних професій різної статі залежно від віку.

Здійснений абрис окремих тенденцій становлення самоефективності сучасної студентської молоді з необхідністю вимагає розширення наукових розвідок її онто- і актуалгенези.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших досліджень передбачають аналіз концептуальних сенсотвірних спектрів проблеми самоефективності студентської молоді у контексті сучасного освітнього простору.

Література

1. Бондарчук, О. І. (2022). Психологічне благополуччя персоналу освітніх організацій та його підтримка в умовах війни. *Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*, 5(52). http://drive.google.com/file/d/19rDgDz_Y49y4-CZq7yRiwHbX-RtNSJ6C/view?usp=share_link
2. Бондарчук, О., & Карамушка, Л. (2022, березень-червень). Психологічна підтримка особистості в умовах війни: Україна-Польща. *Педагогічна газета України*, 2-3.
3. Бондарчук, О. І., & Пінчук, Н. І. (2023). Психологічне здоров'я особистості: сутність, індикатори, умови підтримки та відновлення під час війни і в повоєнний час. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки. Серія: Управління та адміністрування*, 25, 28-43. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2023_25_5.
4. Дригус, М. Т. (2019a). Концептуальний аналіз проблеми особистісної ефективності у психологічній системі Г.С. Костюка. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, XII(26), 110-117.
5. Дригус, М. Т. (2019b). Характеристика самоефективності у просторі самодетермінації особистості. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*, 152-177. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-45.152-177>
6. Дригус, М. Т., & Фалькова, І. М. (2023). Концептуальні ідеї проблеми особистісної ефективності у парадигмі психічного розвитку Г.С. Костюка. *Graal of Science. International Scientific Journal*, 28, 415-417. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.09.06.2023.69>
7. Карамушка, Л. М. (2013). *Психологічна готовність студентів до здійснення майбутньої професійної кар'єри: зміст, структура, рівні та чинники. Правничий вісник Університету «Крок», 16, 211-219.*
8. Карамушка, Л. М. (2022). Психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни: основні вияви і ресурси. *Вчені записки Університету «Крок», 3(67), 124-133.* <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-124-133>
9. Карамушка, Л., Креденцер, О., Терещенко, К., Лагодзінська, В., Івкін, В., & Ковальчук, О. (2022). Особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(25), 62-74. <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7>
10. Костюк, Г. С. (1941). Про роль спадковості, середовища і виховання в психічному розвитку дитини. У Г.С. Костюк. *Праці респ. наук. конф. з педагогіки і психології. Т. II. Психологія*, 3-45. Рад. школа.
11. Костюк, Г. С. (1989). *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості.* Радянська школа.
12. Кокур, О. М. (2021). *Психофізіологічні закономірності життєстійкості фахівців соціономічних професій.* Видавець Вікторія Кундельська, <http://lib.iitta.gov.ua/728307>
13. Креденцер, О. (2023). Вплив самоефективності праці педагогічних працівників на їх суб'єктивне самопочуття в умовах війни. *Київський журнал сучасної психології та психотерапії*, 5(1), 45-54. <https://doi.org/10.48020/mpmj.2023.01.05>
14. Кремень, В. Г. (2023). Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей. Доповідь на церемонії присвоєння титулу доктора Нопогіс Сausa в Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської (м. Варшава, Польща), 24 травня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(1), 1-6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.512>
15. Максименко, С. Д., Максименко, К. С., & Папуча, М. В. (2007). *Психологія особистості.* Видавництво ТОВ «КММ».
16. Сердюк, Л. (2021). Внутрішні ресурси психологічного благополуччя особистості. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 2-3(23), 91-99.
17. Сердюк, Л. З. (2023). Особистісні ресурси психологічного благополуччя особистості. *Особистісні та психофізіологічні ресурси життєстійкості: матеріали IV Науково-методичного семінару (21 вересня 2023 року, Київ).* (pp. 78-81). Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
18. Щотка, О., & Андреева, Я. (2022). Взаємозв'язок між задоволеністю життям та посттравматичним зростанням у аспірантів в умовах війни в Україні. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 64-74. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.6>
19. Bandura, A. (1977a). *Social learning theory.* Prentice Hall.
20. Bandura, A. (1977b). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological review*, 84(2), 191-215.
21. Bandura, A. (1994). Self-efficacy. *Encyclopedia of human behavior*, 4, 71-81.
22. Bandura, A. (1997). Self-efficacy. *Harvard Health Letter*, 13, 3-39.
23. Reber, A. S. (1995). *The Penguin dictionary of psychology.* Second edition. Penguin books.
24. Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1995). Generalized Self-Efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston, *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* (pp. 35-37). NFER-NELSON.

References

1. Bondarchuk, O. I. (2022). Psykhologichne blagopoluchya personalu osvितnikh organizatsii ta iogo pidtrymka v umovakh viiny [Psychological well-being of the staff of educational organizations and its promotion in the conditions of war]. *Elektronnyi zbirnyk naukovykh prats Zaporizkogo oblasnogo instytutu pislyadyplomnoi pedagogichnoi osvity*, 5(52). http://drive.google.com/file/d/19rDgDz_Y49y4-CZq7yRiwHbX-RtNSJ6C/view?usp=share_link [In Ukrainian]
1. Bondarchuk, O., & Karamushka, L. (2022, berezen-cherven). Psykhologichna pidtrymka osobystosti v umovakh viiny: Ukraina-Polscha [Psychological support for the individual in the conditions of war: Ukraine-Poland]. *Pedagogichna gazeta Ukrayiny*, 2-3. [In Ukrainian]
2. Bondarchuk, O. I., & Pinchuk, N. I. (2023). Psykhologichne zdorovya osobystosti: sutnist, indykatory, umovy pidtrymky ta vidnovlennya pid chas viiny i v povoyenni chas [Psychological health of the individual: essence, indicators, promotion and recovery during the war and in the post-war period]. *Visnyk pislyadyplomnoi osvity. Seria: Sotsialni ta povedinkovi nauky. Seria: Upravlinnya ta administruvannya*. 25, 28-43. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2023_25_5 [In Ukrainian]
2. Drygus, M. T. (2019a). Kontseptualnyi analiz problemy osobystisnoi efektyvnosti u psykhologichnii systemi G.S. Kostyuka [Conceptual analysis of the problem of personal effectiveness in G.S. Kostyuk psychological system]. *Aktualni problemy psykhologii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologii imeni G.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny*. Vydavnytstvo «Feniks», 2019. XII(26), 110-117. [In Ukrainian]
3. Drygus, M. T. (2019b). Kharakterystyka samoefektyvnosti u prostori samodeterminatsiyi osobystosti [Characteristics of self-efficacy in the space of self-determination of the individual]. *Problemy suchasnoi psykhologii : zbirnyk naukovykh prats Kamyanets-Podilskogo natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ogiyenka, G. S. Kostyuk Institute of Psychology*. Aksioma, 152-177. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-45.152-177> [In Ukrainian]
4. Drygus, M. T., & Falkova, I. M. (2023). Kontseptualni ideyi problemy osobystisnoi efektyvnosti u paradygmi psykhichnogo rozvytku G.S. Kostyuka [Conceptual ideas of the problem of personal effectiveness in the paradigm of mental development by G.S. Kostyuk]. *Graal of Science. International Scientific Journal*, 28 (9, June 2023), 415-417. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.09.06.2023.69> [In Ukrainian]
5. Karamushka, L. M. (2013). *Psykhologichna gotovnist studentiv do zdiisnennya maibutnoi profesiinoyi karyery: zmist, struktura, rivni ta chynnyky [Students psychological readiness to pursue a future professional career: content, structure, levels and factors]*. *Pravnychiy visnyk Universytetu «Krok»*, 16, 211-219. [In Ukrainian]
6. Karamushka, L. M. (2022). Psykhichne zdorovya personalu organizatsii v umovakh viiny: osnovni vyvavy i resursy [Mental health of staff of organizations in conditions of war: main manifestations and resources]. *Vcheni zapysky Universytetu «Krok»*, 3(67), 124-133. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-124-133> [In Ukrainian]
7. Karamushka, L., Kredentser, O., Tereschenko, K., Lagodzinska, V., Ivkin, V., & Kovalchuk, O. (2022). Osoblyvosti psykhichnogo zdorovya personalu osvितnikh ta naukovykh organizatsii v umovakh viiny [Features of mental health of staff of educational and scientific organizations in conditions of war]. *Organizatsiina psykhologia. Ekonomichna psykhologia*, 1(25), 62-74. <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7> [In Ukrainian]
8. Kokun, O. M. (2021). *Psykhofiziologichni zakonomirnosti zhyttestiikosti fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii [Psychophysiological aspects of vitality of specialists in socionomic professions]*. Vydavets Viktoriya Kundelska, <http://lib.iitta.gov.ua/728307> [In Ukrainian]
9. Kostyuk, G. S. (1941). Pro rol spadkovosti, seredovyscha i vykhovannya v psykhichnomu rozvytku dytyny [Roles of heredity, environment and upbringing in mental development of a child]. In G.S. Kostyuk. *Pratsi resp. nauk. konf. z pedagogiky i psykhologii. V. II. Psykhologia*, 3-45. Radyanska shkola. [In Ukrainian]
10. Kostyuk, G. S. (1989). *Navchalno-vykhovnyi protses i psykhichniy rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of personality]*. Radyanska shkola. [In Ukrainian]
11. Kredentser, O. (2023). Vplyv samoefektyvnosti pratsi pedahohichnykh pratsivnykiv na yikh subyektivne samopochuttya v umovakh viiny [The influence of the self-efficacy of the work of pedagogical workers on their subjective well-being in the conditions of war]. *Kyivskyy zhurnal suchasnoi psykhologii ta psykhoterapiyi*, 5(1), 45-54. <https://doi.org/10.48020/mppj.2023.01.05> [In Ukrainian]
12. Kremin, V. G. (2023) *Filosofia lyudynotsentryzmu v systemi suchasnykh tsinnostei. Dopovid na tseremoniyi prysvoyennya tytulu doktora Honoris Causa v Akademiyi spetsialnoi pedagogiky imeni Mariyi Gzhegozhevskoyi (m. Varshava, Polscha), 24 travnya 2023 r. [The philosophy of anthropocentrism in the system of modern values. Report at the ceremony of awarding the title of Doctor Honoris Causa at the Maria Grzegorzewska Academy of Special Pedagogy (Warsaw, Poland), May 24, 2023]*. *Visnyk Natsionalnoi akademiyi pedagogichnykh nauk Ukrayiny*, 5(1), 1-6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.512> [In Ukrainian]
13. Maksymenko, S. D., Maksymenko, K. S., & Papucha, M. V. (2007). *Psykhologia osobystosti [Personality psychology]*. Vydavnytstvo TOV «KMM». [In Ukrainian]
14. Serdyuk, L. (2021). Vnutrishni resursy psykhologichnogo blagopoluchya osobystosti [Internal resources of psychological well-being of the individual]. *Organizatsiina psykhologia. Ekonomichna psykhologia*, 2-3(23), 91-99. [In Ukrainian]

15. Serdyuk, L. Z. (2023). Osobystisni resursy psykholoichnogo blagopoluchya osobystosti [Personal resources for the psychological well-being of the individual]. *Osobystisni ta psykholofiziologichni resursy zhyttestiikosti: materialy IV Naukovo-metodychnogo seminaru (September 21, 2023, Kyiv)*. (pp. 78-81). G. S. Kostiuk Institute of Psychology. [In Ukrainian]
16. Shchotka, O., & Andrieieva, Ya. (2022). Vzaiemozviazok mizh zadovolenistiu zhyttiam ta posttravmatychnym zrostanniam u aspirantiv v umovakh viiny v Ukraini. [The relationship between life satisfaction and post-traumatic growth in post-traumatic stress disorder in Ukraine]. *Orhanizatsiina psykholoiiia. Ekonomichna psykholoiiia*, 3(27), 64-74. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.6> [In Ukrainian]
17. Bandura, A. (1977a). *Social learning theory*. Prentice Hall.
18. Bandura, A. (1977b). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological review*, 84(2), 191-215.
19. Bandura, A. (1994). Self-efficacy. *Encyclopedia of human behavior*, 4, 71-81.
20. Bandura, A. (1997). Self-efficacy. *Harvard Health Letter*, 13, 3-39.
21. Reber, A. S. (1995). *The Penguin dictionary of psychology*. Second edition. Penguin books.
22. Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1995). Generalized Self-Efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston, *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* (pp. 35-37). NFER-NELSON.

Відомості про автора

Дригус Марія Трохимівна, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця лабораторії психології особистості ім. П.Р. Чамати Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Dryhus, Mariia, PhD, Assoc. Prof., senior researcher, P.R. Chamata Laboratory of personality, G.S. Kostiuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0648-0183>

E-mail: mariia_dryhus@gmail.com

Отримано 4 травня 2024 р.
Рецензовано 15 травня 2024 р.
Прийнято 17 травня 2024 р.

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.11>
УДК 159.942.5

Сергій Дубич

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАСАД ПОЛІТИКИ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Дубич Сергій. Теоретичний аналіз засад політики ментального здоров'я в українському суспільстві.

Вступ. Ментальне здоров'я – це один із визнаних пріоритетів як на рівні суспільства, так і на особистому рівні. Водночас непересічні виклики, що постали перед українським соціумом, обумовлюють необхідність більш ґрунтовного дослідження цього напрямку.

Мета: ідентифікувати засади та базові принципи розбудови політики ментального здоров'я.

Методи: теоретичний аналіз та систематизація психологічних знань.

Результати. Виділено актуальні аспекти проблематики у наукових публікаціях інших авторів. Проаналізовано доробок наукової та професійної спільноти щодо інституційного забезпечення ментального здоров'я населення. Основні документи: матеріали ВОЗ, концептуальні українські нормативно-правові акти. Показано, що задекларовані принципи розбудови системи підтримки ментального здоров'я населення не знайшли свого втілення у повсякденній практиці.

Висновки. Наразі створення системи підтримки ментального здоров'я в Україні лише задекларовано, але не втілено у практичній площині.

Ключові слова: ментальне здоров'я, психічне здоров'я, ментальні захворювання, інституційне забезпечення, поведінка пацієнтів.

Dubych, Serhii. Theoretical analysis of the principles of mental health policy in Ukrainian society.

Introduction. Mental health is a recognized priority both at the societal and personal level. At the same time, the unique challenges faced by the Ukrainian society necessitate a more thorough study of the problem of mental health.

Aim: to identify the foundations and basic principles of mental health policy development.

Methods: theoretical analysis and systematization.

Results. Different aspects of the problem of mental health found in scientific literature were highlighted. The achievements of the scientific and professional community regarding the institutional support for the mental health of the population including the WHO documents and Ukrainian legal acts were analyzed. It was shown that the declared principles of building a system of mental health care have not been implemented in everyday practice.

Conclusions. Currently, the creation of mental health care in Ukraine has only been declared, but not implemented on a practical level.

Key words: mental health, mental illness, institutional support, patient behavior.

Вступ. Ментальне здоров'я населення – це об'єктивний виклик, який стоїть перед державною і суспільством. Демографічні процеси, особливості соціально-економічного розвитку, зміни в інформаційній сфері створюють постійні ризики для психічного стану та провокують появу різноманітних ментальних захворювань у населення.

Питання стану психологічного здоров'я (ментального) здоров'я в Україні наразі постає одним із пріоритетних завдань охорони здоров'я людини у нашій державі та набуває розвитку великими темпами. Задача українських науковців полягає у допомозі розробці, впровадженню та наданню рекомендацій у сфері охорони психічного (ментального) здоров'я, використовуючи вже існуючий міжнародний досвід та документально-нормативну базу з урахуванням національних, економічно-політичних особливостей нашого регіону.

Ця стаття спирається на науковий доробок таких авторів, як: Худоба (2019), Ковальська & Жук (2024), Ткачишина (2023), Pilgrim (2008), Frank & McGuire (2000), Shedler, Mauman & Manis (1993).

Мета дослідження – ідентифікація засад та базових принципів розбудови в Україні політики ментального здоров'я населення.

При проведенні дослідження було застосовано такі **методи**, як аналіз та систематизація психологічних знань, а також аналіз та узагальнення результатів, отриманих іншими дослідниками.

Результати дослідження та їх обговорення. У науковій літературі ментальне здоров'я людини і населення паралельно розглядається у декількох контекстах. Під категорією ментального здоров'я дослідники можуть мати на увазі: відсутність психічних захворювань у людини, загальний стан здоров'я та фізичну й психічну дієвість людини (в першу чергу – здатність до соціалізації та трудових відносин), або ж психологічну рівновагу особистості (Bhugra, Till & Sartorius, 2013). Застосування того чи іншого підходу залежить від контексту, у тому числі від того, задля яких цілей проводиться конкретне дослідження. З точки зору інтересів суспільства, ментальне здоров'я людини важливе через його зв'язок із соціальною дієвістю особистості. Тобто суспільний інтерес полягає у тому, щоб кожна доросла людина створювала та підтримувала соціальні зв'язки, мала у суспільстві свою конструктивну соціальну роль, робила свій внесок у соціально-економічний розвиток. Ментальне здоров'я є наріжним питанням у забезпеченні соціалізації людини, у тому числі у забезпеченні її конструктивної інтеграції у соціум.

У наукових виданнях зазначається, що проблематика ментального здоров'я населення для суспільства має системний характер: приблизно 15% від усіх випадків захворювань мають психоневрологічні причини, і в першу чергу йдеться про різноманітні випадки депресії (Prince et al., 2007). У більш широкому розумінні проблема ментального здоров'я населення пов'язана з такими явищами, як: алкоголізм, вживання наркотичних речовин, а також наявність надзвичайних факторів стресу для населення (наприклад, військових дій на території країни). У ситуації, коли ментальні проблеми у суспільстві набувають загального характеру, вони можуть стати підґрунтям для швидкого поширення інфекційних захворювань зниження тривалості життя. Основна проблема протидії ментальним захворюванням полягає у тому, що, на відміну від інших захворювань, система виявлення, обліку та лікування подібних захворювань у більшості країн відсутня. Психіатрична допомога здебільшого надається вибірково, і лише у крайніх випадках. Основна несправедливість, і водночас загроза, полягає у тому, що системна протидія загрозам ментального здоров'я як на державному рівні (в більшості країн світу), так і на міжнародному рівні відсутня. Натомість досвід протидії поширенню ВІЛ вказує, що створення загальнонаціональної системи протидії певному захворюванню не є надзвичайно складною проблемою.

Системне ігнорування проблеми ментального здоров'я населення призводить до того, що ментальні захворювання стають «хворобою бідних». Навіть у економічно розвинених країнах відсутність загальнонаціональної системи моніторингу ментального здоров'я населення та надання відповідної допомоги і лікування призводить до того, що такі явища, як безробіття, соціальна ізоляція, побутове насилля супроводжуються і ментальними захворюваннями (Bracken & Thomas, 2001). Відповідно, відсутність системної, професійної, всеосяжної допомоги у таких випадках робить їх не індивідуальними викликами та ускладненнями, а суспільною проблемою. Зазначається, що розбудова подібної системи наражається, окрім іншого, на суттєвий скепсис з боку громадськості. Оскільки проблеми з ментальним здоров'ям не мають того ж виразу, що й «традиційні» захворювання, то суспільство здебільшого не сприймає їх як загрозу.

Питання створення системи контролю та профілактики ментального здоров'я на національному рівні (у межах однієї держави та її системи охорони здоров'я) стримується низкою проблем. Окрім об'єктивних перешкод на кшталт дефіциту фінансування, створення та підтримки належної інфраструктури, існують і методичні проблеми. Зокрема, відмічаються труднощі зі створенням об'єктивної шкали вимірювання ментального здоров'я суспільства, яка б могла застосовуватись як в індивідуальному порядку, так і у загальнонаціональному масштабі (Shedler et al., 1993). Зазначимо, що через низку факторів спроби створення такої загальнонаціональної шкали вже мали місце. У тому числі з огляду

на потреби судової експертизи або ж надання психологічної допомоги у межах приватної практики в індивідуальному порядку. Серед вад подібних шкал вимірювання суспільного здоров'я можна вказати на те, що вони не здатні розрізнити наявність у людини ментальних проблем, якщо така людина систематично отримує психологічну допомогу в індивідуальному порядку.

Якщо аналізувати суто економічні проблеми створення та підтримки системи моніторингу і лікування ментального здоров'я населення, то необхідно зазначити низку принципових відмінностей, які вона матиме на відміну від загальної системи охорони здоров'я населення (Frank & McGuire, 2000). Зокрема, її практична реалізація стикнеться з більшою невизначеністю та варіативністю лікування, а також несумлінною поведінкою пацієнтів. При захворюваннях загального характеру пацієнти часто не визнають власних діагнозів або ж відмовляються від лікування. У випадку з ментальним здоров'ям типовою є поведінка, коли пацієнт з різних причин відмовляється визнавати себе хворим або ж не дотримується дисципліни при лікуванні. Все це ускладнює роботу системи, а також веде до здорожчання лікування.

У багатьох країнах (а також в їх медичній спільноті) поширений такий термін, як політика ментального здоров'я (Mental health policy). Суть цього терміну полягає у тому, щоб на національному рівні об'єднати мережу традиційних медичних закладів (які надають допомогу та лікування ментальним хворим), приватних практикуючих спеціалістів, а також самих хворих у єдину мережу, робота якої спрямовується на рівні державного управління (Pilgrim, 2008). Практичне завдання такої системи передбачає широкий перелік цілей та задач – від лікування хронічно хворих людей та догляду за ними до надання послуг і консультацій приватним особам, які лише знаходяться «в зоні ризику» ментальних захворювань.

Зазначимо, що широке трактування поняття ментального здоров'я населення зумовлює і надто широке коло завдань перед відповідною політикою (Goldman & Grob, 2006). У наукових дослідженнях підкреслюється, що ментальна політика, як частина державної політики в сфері охорони здоров'я, вийшла за рамки утримання психіатричних лікарень та консервативного лікування людей з найбільш очевидними психічними захворюваннями, починаючи з 1950-х рр.. З того часу ментальне здоров'я населення поступово стало проблемою не лише найбільш важко хворих та вузького кола спеціалістів, а й викликом перед всім суспільством. В англійських країнах приватна практика чисельних фахівців, а також паралельний розвиток фармакології (у тому числі розробка препаратів, спрямованих на лікування симптомів ментальних розладів) накопичили значний практичний досвід. До того ж це спонукає всю існуючу систему піклування про ментальне здоров'я населення до поступового прогресу.

В українській науковій літературі проблематика ментального здоров'я населення набула широкого поширення. Розглядаються як окремі практичні аспекти лікування ментальних захворювань та роботи з людьми, які потребують спеціалізованої допомоги, так і загальнонаціональні проблеми. Зокрема зазначається, що протягом останніх років українське суспільство загалом перебувало в умовах, за яких постійно існували ризики для ментального здоров'я. Вказувалися такі фактори, як високий рівень бідності, різноманітні демографічні процеси. Натомість після початку пандемії Covid-19, і надто – після початку активної фази російсько-української війни, загрози для ментального здоров'я населення різко зросли (Ткачишина, 2023).

Водночас саме початок активної фази бойових дій, а також суміжні процеси значною мірою є унікальними для сучасного суспільства. Окрім людських втрат, на ментальне здоров'я населення впливають такі пов'язані явища, як: втрата житла, зниження рівня життя, втрата робочого місця, поранення, втрата близьких (Ковальська, Жук, Корженко, 2024). Поєднання таких факторів, особливо протягом тривалого часу, може стати причиною довгострокового погіршення ментального здоров'я населення.

Слід зазначити, що до 2022 р., а також до початку пандемії Covid-19 питання ментального здоров'я населення меншою мірою звертало на себе увагу. Здебільшого пов'язані з цією тематикою публікації були присвячені окремим питанням практики

лікування ментальних захворювань або ж окремим аспектам реалізації відповідної державної політики (Худоба, 2019).

Аналізуючи методичну та нормативно-правову базу лікування ментальних захворювань в Україні, а також розбудови системи підтримки суспільного ментального здоров'я, слід підкреслити суттєву невідповідність між рівнем готовності українських інституцій та міжнародних підходів до вказаної проблеми. Міжнародні стратегічні документи та моделі системи підтримки психологічного благополуччя населення відрізняються за країнами, однак вони включають схожі компоненти, які взаємодіють з керівними документами, розробленими міжнародними організаціями, такими як: Всесвітня Організація Охорони Здоров'я (ВООЗ), Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР), Європейський Союз (ЄС), Всесвітній Економічний Форум (ВЕФ).

Ці організації визнають психічне здоров'я як один із пріоритетів і мають доступ до значного управлінського, наукового потенціалу та досвіду впровадження ініціатив у сфері психічного здоров'я, а також психосоціальної підтримки. Цільова модель системи психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в Україні була сформована з урахуванням ключових цілей, завдань та принципів, викладених у керівних документах вищевказаних міжнародних організацій.

Проведений аналіз нормативно-правової бази показав, що на міжнародному рівні наразі діє декілька системотвірних документів, які, своєю чергою, є базисними для відповідної української практики. До найбільш значущих нормативно-правових документів слід віднести:

1) *«Комплексний план дій у галузі охорони психічного здоров'я на 2013–2030 роки» (World Health Organization, 2013)*. Документ був прийнятий 66-ю Всесвітньою асамблеєю охорони здоров'я в 2013 р., основною ціллю якого є вдосконалення ефективного керівництва та управління системою психічного здоров'я на всіх рівнях для забезпечення підвищення політичної підтримки та ресурсів для психічного здоров'я. Це включає сприяння адвокації та поширенню інформації з метою зменшення стигматизації та дискримінації осіб з психічними розладами та іншими проблемами, через взаємодію з різними зацікавленими сторонами. Крім того, це передбачає сприяння міжсекторальному співробітництву та інтеграцію психічного здоров'я у більш широкі програми охорони здоров'я та розвитку.

Іншою важливою метою Плану є забезпечення комплексних, інтегрованих та відповідних послуг у сфері психічного здоров'я та психосоціальної допомоги на рівні громад. Це передбачає їх інтеграцію у систему первинної медичної допомоги та місцевих установ, а також сприяння втручанням, що ґрунтуються на доказах, і підвищення спроможностей персоналу у сфері психічного здоров'я. На додаток важливим є впровадження стратегій зміцнення та профілактики психічного здоров'я, що включає усунення чинників негативного впливу на психічне здоров'я, таких як: бідність, соціальна ізоляція та насильство. Також акцентовано увагу на можливості сприяння благополуччю через освіту, працевлаштування та підтримку громади.

Науковий підхід також включає оптимізацію інформаційних систем, доказової медицини та покращення сфери досліджень психічного здоров'я. Це включає збір і аналіз даних, проведення досліджень з проблем психічного здоров'я та використання доказів для формування політики та практики.

У Плані дій підкреслюється вагомість підходу, який базується на правах людини, культурній чутливості, активному залученні індивідів з психічними розладами та їх сімей до процесів ухвалення рішень, що безпосередньо сприяє врахуванню їхніх потреб та перспектив у плануванні та реалізації заходів з покращення психічного здоров'я. Це також полегшує налагодження співпраці між органами влади, громадськими організаціями та міжнародними партнерами для ефективного реалізації розроблених стратегій у сфері психічного здоров'я і допомагає забезпечити інклюзивність та адаптацію програм до потреб різних груп населення. Цей підхід націлений на сприяння партнерству та співпраці між

різними зацікавленими сторонами з метою досягнення спільних цілей у сфері психічного благополуччя.

Комплексний план дій у сфері психічного здоров'я на період 2013–2030 років виступає як фундамент для формулювання та реалізації національних політик і програм в цій галузі і дозволяє враховувати унікальні умови та потреби різних країн. Здійснюючи комплексний та інтегрований підхід, План має на меті поліпшення результатів у сфері психічного здоров'я, зменшення нерівностей у доступі до лікування та підтримки, а також захист прав людини і осіб з психічними розладами у всьому світі;

2) *«Європейська рамкова програма дій ВООЗ у сфері охорони психічного здоров'я» (World Health Organization, 2021)*. Європейська рамкова програма дій у сфері психічного здоров'я (ЕФАМН) Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ) на період 2021–2025 років визначає стратегічні заходи для відповіді на сучасні виклики, що виникають у зв'язку з пандемією COVID-19 та її негативним впливом на психічне здоров'я населення. Ця програма спрямована на забезпечення гармонізованого підходу до інтеграції, підтримки та захисту психічного здоров'я в контексті стратегій реагування на COVID-19 та відновлення суспільства. Також вона має на меті боротьбу зі стигматизацією та дискримінацією, пов'язаними з психічними розладами, і сприяння інвестиціям у доступні та якісні послуги психічного здоров'я. Реалізація та моніторинг цієї Рамкової програми здійснюється Пан'європейською коаліцією з питань психічного здоров'я, яка є ключовою ініціативою в рамках Європейської програми роботи на період 2020–2025 років. Ця коаліція служить для координації міжвідомчого загально регіонального огляду отриманих уроків та майбутніх перспектив у формуванні та впровадженні політики у сфері психічного здоров'я;

3) *«Звіт про психічне здоров'я у світі: трансформація для всіх» (World Health Organization, 2022)*. У 2022 році Всесвітня Організація Охорони Здоров'я (ВООЗ) опублікувала Доповідь про психічне здоров'я у світі: Трансформація для всіх. Метою є поширення інформації про важливість підвищення психічного здоров'я та стимулювання заходів, спрямованих на забезпечення охорони психічного здоров'я всіх груп населення. У цій Доповіді, яка ґрунтується на найновіших наукових даних, наведено приклади передового досвіду з усього світу та висловлено життєвий досвід осіб, а також пояснюється необхідність та способи реалізації перетворень у сфері психічного здоров'я.

ВООЗ закликає всі зацікавлені сторони поєднати зусилля для підвищення уваги суспільства до психічного здоров'я, зміни оточуючого середовища та зміцнення системи охорони психічного здоров'я. Однією з ключових тез Доповіді є твердження, що розвиток системи охорони здоров'я виступає основою для трансформацій у сфері психічного здоров'я, оскільки сприяє реорганізації та розширенню надання послуг та підтримки. Стратегічне керівництво, фінансове забезпечення, інформування громадськості та підвищення професійної кваліфікації в галузі охорони психічного здоров'я визначені як основні напрямки дій. Загалом зміни у сфері охорони психічного здоров'я потребують багатосекторного підходу до підвищення здоров'я та профілактики захворювань для всього суспільства;

4) *«Повідомлення Єврокомісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського соціально-економічного комітету та Комітету регіонів про комплексний підхід до психічного здоров'я» (European Commission, 2023)*. Ініціатива, оголошена президентом Європейської Комісії Урсулою фон дер Ляен у зверненні щодо стану Європейського Союзу у 2022 році, що є продовженням Конференції про майбутнє Європи, привела до видання Повідомлення Єврокомісії до Європейського парламенту, Ради, Європейського соціально-економічного комітету та Комітету регіонів про комплексний підхід до психічного здоров'я від 07.06.2023 року.

Документ є практичним зобов'язанням Єврокомісії вирішувати питання психічного здоров'я в усіх сферах політики з метою його інтеграції у внутрішню політику та зовнішню діяльність ЄС. Цей комплексний, орієнтований на людину, підхід є значним кроком у напрямку встановлення паритету психічного здоров'я, поряд із фізичним, і забезпечення нового міжсекторного підходу до питань психічного здоров'я з метою визнання різноманітних факторів ризику психічних розладів.

На тлі значних технологічних, екологічних і соціальних змін, які впливають на здатність людей адаптуватися до них, дії ЄС у сфері психічного здоров'я будуть зосереджені на трьох керівних принципах: а) адекватна та ефективна профілактика; б) доступ до високоякісної допомоги й лікування; в) реінтеграція у суспільство після одужання.

Запропонований підхід передбачає розгортання широкого спектру заходів у сфері політики, спрямованих на:

а) профілактику та раннє виявлення психічних розладів через впровадження таких ініціатив, як Європейська програма профілактики депресії та самогубств, Європейський кодекс психічного здоров'я та розвиток досліджень у галузі здоров'я мозку;

б) інвестування в освіту та розвиток кадрів, спрямоване на підвищення свідомості і забезпечення доступності високоякісної допомоги та лікування. Це охоплюватиме навчальні програми та обмін досвідом для фахівців у сфері психічного здоров'я та підтримку національних реформ у цій галузі;

в) забезпечення психічного здоров'я на роботі за допомогою підвищення обізнаності роботодавців та працівників, а також вдосконалення заходів профілактики психічних порушень та розладів через загальноєвропейські інформаційні кампанії та можливі ініціативи Європейського агентства з безпеки та гігієни праці;

г) захист дітей та молоді у їх найбільш уразливий період розвитку, включаючи створення мережі психічного здоров'я для дітей та молоді, розробку профілактичних інструментів та поліпшення захисту в Інтернеті та соціальних мережах;

д) спрямування уваги на вразливі групи населення, забезпечуючи цілеспрямовану підтримку людям похилого віку, особам у складному економічному або соціальному становищі, а також мігрантам/біженцям. Особлива увага приділяється постраждалим внаслідок конфлікту, зокрема дітям, переміщеним з України, та дітям в Україні, які потерпіли від воєнних травм.

5) *«Нові напрямки у системах охорони психічного здоров'я: мінімізація соціальних та економічних втрат, пов'язаних із психічними розладами та проблемами» (OECD, 2021).* У 2018 році Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) організувала консультації щодо психічного здоров'я, в яких взяли участь понад 40 експертів з цієї галузі з різних країн-членів ОЕСР. Учасники були представниками різних сфер, включаючи політичних діячів, експертів, науковців, представників бізнесу, клініцистів та захисників прав людини. Мета цих консультацій полягала в узагальненні ключових принципів ефективного управління психічним здоров'ям. Результатом цього процесу стало виділення шести основних принципів, які лежать в основі Рамок порівняльного аналізу показників психічного здоров'я ОЕСР:

а) акцент на індивідуальному підході: принцип передбачає зосередження уваги на потребах конкретної людини, яка стикається з психічними проблемами, і розробку персоналізованих підходів до їхнього лікування та підтримки;

б) доступність та якість послуг: цей принцип покликаний забезпечити доступність високоякісних медичних та психологічних послуг у сфері психічного здоров'я для всіх громадян;

в) комплексний підхід: включає розгляд психічного здоров'я як складової загального здоров'я та враховує вплив різних факторів на психічне благополуччя;

г) превенція та сприяння психосоціальному благополуччю: спрямований на запобігання розвитку психічних проблем та підтримку позитивного психосоціального середовища для всіх;

д) сильне лідерство та ефективне управління: передбачає наявність чіткого лідерства і дієвого управління в сфері психічного здоров'я для забезпечення координації та оптимального використання ресурсів;

ж) орієнтація на інновації та майбутній розвиток: спрямований на використання передових технологій та методів у сфері психічного здоров'я та розвиток нових стратегій та підходів для покращення якості послуг.

Ці принципи становлять фундамент для подальших досліджень та розробки політики в галузі психічного здоров'я, спрямованих на підвищення ефективності та доступності медичних та психологічних послуг для всього населення;

б) «Глобальна модель впровадження цифрових технологій у сфері психічного здоров'я» (*World Economic Forum, 2021*). Головною метою цього набору інструментів є забезпечення урядів, регуляторів та незалежних органів засобами для розробки, ухвалення та впровадження стандартів та політик, що стосуються основних етичних викликів, пов'язаних з використанням передових технологій у галузі психічного здоров'я. Ця рамка націлена на поліпшення доступності, якості та безпеки послуг, спрямованих на підтримку всіх сегментів суспільства у досягненні їх потенціалу у сферах емоційного, соціального та психологічного благополуччя.

Цей документ, зокрема, сприяє:

а) розумінню потенціалу цифрових сервісів у поліпшенні психічного та поведінкового здоров'я всіх індивідів;

б) розробці принципів та стандартів безпечної, етичної та стратегічної імплементації цифрових послуг у сфері психічного здоров'я;

в) адаптації, пілотуванню та ухваленню цих стандартів та принципів у країнах, юрисдикціях та системах охорони здоров'я по всьому світу;

г) поліпшенню доступу, ефективності, якості та безпеки цифрових рішень для психічного здоров'я шляхом впровадження найкращих практик і стандартів;

д) прийняттю стратегічних інвестиційних та стимулюючих рішень у глобальних цифрових екосистемах психічного здоров'я для сприяння його розвитку;

ж) прийняттю обґрунтованих рішень щодо інтеграції цифрових інструментів для психічного здоров'я у систему охорони здоров'я.

Дослідження зусиль, які були здійснені на державному рівні щодо реалізації національної політики ментального здоров'я в Україні, вказують на те, що до основних здобутків слід віднести послідовність органів державної влади щодо ратифікації раніше підписаних міжнародних договорів. Серед ключових міжнародних документів, які були ратифіковані Україною і відіграють важливу роль у нормативному регулюванні системи психічного здоров'я, можна, зокрема, відмітити:

1) Європейська Конвенція з прав людини 1950 року, яка була ратифікована Україною Законом від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР;

2) Конвенція про права дитини, яка була ратифікована постановою Верховної Ради Української РСР від 27 лютого 1991 року № 789-ХІІ;

3) Конвенція про права осіб з інвалідністю, яка була ратифікована Україною Законом від 16 грудня 2009 року № 1767-VІ;

4) Європейська соціальна хартія (переглянута), яка була ратифікована Україною Законом від 14 вересня 2006 року № 137-V.

При тому, що станом на 2020-2023 рр. обов'язки, покладені на українські державні інституції підписаними документами, не були реалізовані повною мірою, сам факт ратифікації має важливе правове, етичне та методологічне значення. У тому числі внаслідок того, що у вказаних документах закладені засади розбудови загальнонаціональної системи лікування та піклування про людей з ментальними захворюваннями, а також задекларована необхідність повернення таких людей у соціум.

Висновки. Вказані у дослідженні виклики та ризики, які існують в українському суспільстві (у тому числі повномасштабна війна в Україні), вплинули та продовжують впливати на нього. Споріднені виклики (хоча і в дещо менших масштабах) стоять перед провідними країнами світу. Такі виклики спонукали їх виділити охорону психічного (ментального) здоров'я як напрям, еквівалентний системі охорони здоров'я взагалі.

Вказані у статті документи загалом та кожний окремо є результатом глобального переосмислення проблем, які постали перед суспільством протягом декількох останніх десятиліть. Аналіз ситуації вірогідності протікання всесвітніх політично-економічних процесів потребує не тільки посилення уваги до психологічного здоров'я людини, як

індивідууму, але і передбачення, запобігання подальшим можливим викликам, що можуть спіткати людину.

У результаті глибокого аналізу багатьох вже існуючих напрацювань всесвітньовідомих та поважних організацій Україна має виняткові можливості та широкий діапазон інструментів для розробки власних рекомендацій за ходом лікуванням та контролем психічного (ментального) здоров'я в Україні.

В Україні станом на 2024 рік тільки формується системна та комплексна державна політика у галузі ментального здоров'я та психосоціальної підтримки, незважаючи на зростаючу потребу у таких послугах серед населення. Навіть існуючі зміни в законодавстві не в змозі відповісти на виклики майбутнього, що може негативно вплинути на можливості країни розвиватися після війни та загальне здоров'я населення. Ментальне здоров'я визнається як нова сфера державної політики, що впливає на людський капітал та економіку.

Мета створення цільової моделі полягає у виробленні нової системи підтримки ментального здоров'я, розробці широкого спектру законодавства щодо ментального здоров'я та впровадженні відповідних змін у всі сфери життя суспільства. Ці зміни передбачають визначення нових ролей, механізмів взаємодії та координації, необхідних ресурсів для підтримки психічного здоров'я та психосоціальної підтримки населення.

У цільовій моделі центри організацій громадського волонтерства та допомоги відіграють ключову роль у зменшенні стигматизації, забезпеченні доступу до послуг та покращенні загального ментального здоров'я суспільства, враховуючи їх експертизу, ресурси та можливості. Однак важлива і підтримуюча роль також належить іншим урядовим та неурядовим організаціям, які мають додаткові можливості підтримки окремих груп населення.

На практиці залучення центрів організацій громадського волонтерства та допомоги може потребувати ефективного керівництва, координації та комунікації між державними органами, а також зобов'язання інтегрувати питання ментального здоров'я у розробку політики, розподіл бюджету та надання послуг у різних секторах. Усі міністерства та урядові відомства мають врахувати та включити ментальне здоров'я та психосоціальну підтримку у свою політику, програми та послуги для досягнення загального благополуччя населення.

Перспективи подальшого дослідження полягають у деталізації невідповідностей між задекларованими наративами системи підтримки ментального здоров'я на законодавчому рівні в Україні та спробами імплементації цієї системи на практиці. Слід виявити бар'єри та стримуючі фактори, що стали на заваді утвердження такої системи.

Література

1. Верховна Рада України (2006). Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Верховна Рада України (2016). Закон України «Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї.» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text>
3. Європейський Суд з прав людини (2022). *Європейська конвенція з прав людини*. www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr
4. Ковальська, Н., Жук, А., Корженко, В. (2024). Вплив дистресу війни в Україні на ментальне здоров'я. *Grail of Science*, 37, 406-410. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.03.2024.067>
5. Офіс уповноваженого з прав людини ООН (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>
6. Ткачишина, О.Р. (2023). Проблема ментального здоров'я в Україні: психологічний аналіз. *Habitus*, (53), 207-211. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47105>
7. Худоба, О.В. (2019). Роль неурядових організацій у виробленні та реалізації політики з питань деменції. *Theory and Practice of Public Administration*, 3(66), 124-132. doi: 10.34213/tp.19.03.15
8. ЮНІСЕФ (2002). *Convention on the Rights of the Child*. <https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>
9. An official website of the European Commission (2023) *A comprehensive approach to mental health*. https://health.ec.europa.eu/publications/comprehensive-approach-mental-health_en

10. An official website of the European Union (2022). *Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions*. https://health.ec.europa.eu/system/files/2023-06/com_2023_298_1_act_en.pdf
11. An official website of the European Union (2022). *State of the Union*. https://state-of-the-union.ec.europa.eu/state-union-2022_en
12. An official website of the European Union (2023). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a comprehensive approach to mental health*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023DC0298>
13. Bhugra, D., Till, A., & Sartorius, N. (2013) What is mental health? *International Journal of Social Psychiatry*, 59(1), 3-4 <https://doi.org/10.1177/0020764012463315>
14. Bracken, P. & Thomas, P. (2001). Postpsychiatry: a new direction for mental health. *Bmj*, 322(7288), 724-727
15. Council of Europe (2010). *European Social Charter*. <https://rm.coe.int/the-european-social-charter-treaty-text/1680799c4b>
16. Frank, R.G., & McGuire, T.G. (2000). Economics and mental health. *Handbook of health economics*, 1, 893-954. [https://doi.org/10.1016/S1574-0064\(00\)80029-3](https://doi.org/10.1016/S1574-0064(00)80029-3)
17. Goldman, H. H., & Grob, G. N. (2006). Defining 'mental illness' in mental health policy. *Health affairs*, 25(3), 737-749. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.25.3.737>
18. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2021). *A New Benchmark for Mental Health Systems*. https://www.oecd-ilibrary.org/sites/4ed890f6-en/1/3/1/index.html?itemId=/content/publication/4ed890f6-en&csp_8fad1a77c24615fd7aca72507e5fc2f9&itemIGO=oecd&itemContentType=book#section-d1e451
19. Pilgrim, D. (2008). Recovery and current mental health policy. *Chronic illness*, 4(4), 295-304. <https://doi.org/10.1177/1742395308097863>
20. Prince, M., Patel, V., Saxena, S., Maj, M., Maselko, J., Phillips, M. R., & Rahman, A. (2007). No health without mental health. *The lancet*, 370(9590), 859-877. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(07\)61238-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)61238-0)
21. Shedler, J., Mayman, M., & Manis, M. (1993). The illusion of mental health. *American psychologist*, 48(11), 1117. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.48.11.1117>
22. World Economic Forum (2021). *Global Governance Toolkit for Digital Mental Health*. <https://www.weforum.org/publications/global-governance-toolkit-for-digital-mental-health/>
23. World Health Organization (2013). *Comprehensive Mental Health Action Plan 2013–2030*. <https://www.aidsdatahub.org/sites/default/files/resource/who-comprehensive-mental-health-action-plan-2013-2030-2021.pdf>
24. World Health Organization (2021). *WHO European Framework for Action on Mental Health 2021–2025*. <https://www.medbox.org/pdf/61389b61375bf4010b2026b2>
25. World Health Organization (2022). *World mental health report: transforming mental health for all*. <https://reliefweb.int/report/world/world-mental-health-report-transforming-mental-health-all>

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy (2006). *Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiyu Konventsii pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershogo protokolu ta protokoliv N 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii» [Law of Ukraine "Ratification of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols No. 2, 4, 7 and 11 to the Convention"]*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian]
2. Verkhovna Rada Ukrainy (2016). *Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiyu Konventsii pro prava osib z invalidnistyu i Fakultatyvnoho protokolu do neyi» [Law of Ukraine "Ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Optional Protocol to it"]*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text> [In Ukrainian]
3. Yevropeyskyi Sud z prav lyudyny (2022). *Yevropeiska konventsia z prav lyudyny [European Convention on Human Rights]*. www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr [In Ukrainian]
4. Kovalska, N., Zhuk, A., & Korzhenko, V. (2024). Vplyv dystresu viiny v Ukraini na mentalne zdorovya [Impact of war distress in Ukraine on mental health]. *Grail of Science*, 37, 406-410. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.03.2024.067> [In Ukrainian]
5. Ofis upovnovazhenogo z prav lyudyny OON (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities [Convention on the Rights of Persons with Disabilities]*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities> [In Ukrainian]
6. Tkachyshyna, O. R. (2023). Problema mentalnogo zdorovya v Ukraini: psykholoichnyi analiz [The problem of mental health in Ukraine: a psychological analysis]. *Habitus*, 53, 207-211. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47105> [In Ukrainian]
7. Khudoba, O. V. (2019). Rol neuryadovykh organizatsii u vyroblenni ta realizatsii polityky z pytan dementsii [The role of non-governmental organizations in the development and implementation of dementia policy]. *Theory and Practice of Public Administration*, 3(66), 124-132. <https://doi.org/10.34213/tp.19.03.15> [In Ukrainian]
8. UNICEF (2002). *Convention on the Rights of the Child*. <https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>
9. An official website of the European Commission (2023) *A comprehensive approach to mental health*. https://health.ec.europa.eu/publications/comprehensive-approach-mental-health_en

10. An official website of the European Union (2022). *Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions*. https://health.ec.europa.eu/system/files/2023-06/com_2023_298_1_act_en.pdf
11. An official website of the European Union (2022). *State of the Union*. https://state-of-the-union.ec.europa.eu/state-union-2022_en
12. An official website of the European Union (2023). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a comprehensive approach to mental health*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023DC0298>
13. Bhugra, D., Till, A., & Sartorius, N. (2013) What is mental health? *International Journal of Social Psychiatry*, 59(1), 3-4 <https://doi.org/10.1177/0020764012463315>
14. Bracken, P. & Thomas, P. (2001). Postpsychiatry: a new direction for mental health. *Bmj*, 322(7288), 724-727
15. Council of Europe (2010). *European Social Charter*. <https://rm.coe.int/the-european-social-charter-treaty-text/1680799c4b>
16. Frank, R. G., & McGuire, T. G. (2000). Economics and mental health. *Handbook of health economics*, 1, 893-954. [https://doi.org/10.1016/S1574-0064\(00\)80029-3](https://doi.org/10.1016/S1574-0064(00)80029-3)
17. Goldman, H. H., & Grob, G. N. (2006). Defining 'mental illness' in mental health policy. *Health affairs*, 25(3), 737-749. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.25.3.737>
18. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2021). *A New Benchmark for Mental Health Systems*. <https://tinyurl.com/v5cz9xa6>
19. Pilgrim, D. (2008). Recovery and current mental health policy. *Chronic illness*, 4(4), 295-304. <https://doi.org/10.1177/1742395308097863>
20. Prince, M., Patel, V., Saxena, S., Maj, M., Maselko, J., Phillips, M. R., & Rahman, A. (2007). No health without mental health. *The lancet*, 370(9590), 859-877. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(07\)61238-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)61238-0)
21. Shedler, J., Mayman, M., & Manis, M. (1993). The illusion of mental health. *American psychologist*, 48(11), 1117. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.48.11.1117>
22. World Economic Forum (2021). *Global Governance Toolkit for Digital Mental Health*. <https://tinyurl.com/ycy42ehz>
23. World Health Organization (2013). *Comprehensive Mental Health Action Plan 2013-2030*. <https://tinyurl.com/36r6fnvd>
24. World Health Organization (2021). *WHO European Framework for Action on Mental Health 2021-2025*. <https://www.medbox.org/pdf/61389b61375bf4010b2026b2>
25. World Health Organization (2022). *World mental health report: transforming mental health for all*. <https://tinyurl.com/bddczadd>

Відомості про автора

Дубич Сергій Васильович, аспірант кафедри психології факультету економіки, менеджменту та психології Державного торговельно-економічного університету (ДТЕУ), Київ, Україна.

Dubych, Serhii, graduate student, department of psychology, faculty of economics, management and psychology, State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine.

<https://orcid.org/0009-0005-0742-8098>

E-mail: s.dubych@knu.edu.ua

Отримано 2 травня 2024 р.
Рецензовано 20 травня 2024 р.
Прийнято 23 травня 2024 р.

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.12>
УДК 159.923.5:331.1

Ольга Петрунко

РЕСУРСНЕ ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ У ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Петрунко Ольга. Ресурсне організаційне середовище як чинник ухвалення рішень та ефективності у підприємницькій діяльності.

Вступ. Сучасна реальність вимагає розширення відомих стратегій керівництва бізнесом за рахунок врахування людського капіталу.

Мета: теоретично та емпірично обґрунтувати вплив гуманістичної орієнтації організаційного середовища на ухвалення управлінських рішень.

Методи: Для проведення дослідження використовувались такі методики: опитувальник HRO (Humane Resource Orientation); опитувальник для вивчення загального стилю ухвалення рішень» (GDMS: General Decision-Making Style); методика «Індикатор когнітивних стилів» (CoSI: Cognitive Style Indicator); Мельбурнський опитувальник ухвалення рішень (MDMQ: Melbourne decision making questionnaire).

Результати. Описано концепцію гуманного підприємництва HumEnt, що включає орієнтацію на людський ресурс. Ресурсне організаційне середовище включає: емпатію (емоційну, поведінкову, інформаційну підтримку), справедливість розподілу винагород, сприяння особистісному та професійному розвитку працівників, делегування повноважень, підтримку етичних цінностей. Виявлено негативні кореляції між показниками ресурсності середовища та непродуктивними стилями ухвалення рішень: униканням, прокрастинацією, перекладанням відповідальності на інших людей, гіперпильністю. Характеристики ресурсності організаційного середовища від'ємно корелюють з рівнем стресу та тривоги респондентів; мають прямі зв'язки з показниками групової ефективності, переконаністю респондентів у власній професійній ефективності, в ефективності робочого підрозділу, яким вони керують, з очікуванням високих результатів роботи. Уточнено особливості організаційної культури, що сприяють продуктивному ухваленню рішень.

Висновки. У компаніях з вираженою орієнтацією на гуманне підприємство менше проявляється схильність працівників до захисних реакцій в процесі ухвалення рішень, що сприяє професійній продуктивності.

Ключові слова: підприємницька орієнтація, орієнтація на людський ресурс, організаційна культура, ухвалення рішення, стиль ухвалення рішень, гуманне підприємство, соціальне підприємство, керівництво бізнесом.

Petrunko, Olga. Resource organizational environment as an entrepreneurial efficiency and decision-making factor.

Introduction. Today's realities require the expansion of known business management strategies based on human capital.

Aim: to theoretically and empirically substantiate the effects of the humanistic organizational environment on management decision-making.

Methods: HRO (Humane Resource Orientation) questionnaire, GDMS (General Decision-Making Style), the CoSI (Cognitive Style Indicator), and MDMQ (Melbourne decision making questionnaire).

Results. HumEnt's concept of humane entrepreneurship, which includes human resource orientation, was described. A resource-based organizational environment includes: empathy (emotional, behavioral, informational support), fair distribution of rewards, promotion of employees' personal and professional development, delegation of authority, and support of ethical values. Negative correlations between the indicators of the environment resourcefulness and unproductive decision-making styles (avoidance, procrastination, shifting responsibility to other people, hypervigilance) were revealed. The characteristics of organizational environment resourcefulness negatively correlated with respondents' stress and anxiety, and positively correlated with group efficiency, respondents' beliefs in their own professional efficiency and the efficiency of the work unit they head, as well as with the expectations of high work results. The characteristics of organizational culture that contribute to productive decision-making were specified.

Conclusions. *In companies with a pronounced orientation to humane entrepreneurship, employees are less prone to defensive reactions in the decision-making, which contributes to professional productivity.*

Key words: *entrepreneurial orientation, human resource orientation, organizational culture, decision-making, decision-making style, humane entrepreneurship, social entrepreneurship, business management*

Вступ. Гуманне підприємництво (*Humane Entrepreneurship, HumEnt*) – нова концептуальна модель підприємницької діяльності, що розширює відомі раніше стратегії керівництва бізнесом за рахунок врахування людського капіталу (Parente & Kim, 2021). Поява цієї моделі знаменує ідеологічний зсув ділового ландшафту в XXI столітті – всеохоплюючу переорієнтацію управлінських цілей та стандартів корпоративної відповідальності. Потужним поштовхом до цього руху стала чергова економічна криза, що раптово виникла під час пандемії коронавірусу 2019 року. Вона змусила керівництво провідних компаній світу швидко переналаштувати бізнес-моделі та переглянути пріоритети діяльності на користь багатьох зацікавлених сторін: працівників, клієнтів, постачальників, акціонерів та громадських спільнот.

Концепція гуманного підприємництва відповідає на потреби і виклики сучасного суспільства шляхом комплексного врахування соціальних, екологічних та гуманітарних проблем в процесі ухвалення організаційних рішень. Це так само відкриває нові перспективи розвитку підприємницької діяльності в постмодерну епоху (Parente & Kim, 2021).

В Україні більше відоме поняття «соціальне підприємництво», що визначає підприємницьку діяльність, покликану вирішити певні соціальні проблеми та/або задовольнити численні потреби суспільства. Соціальне підприємництво надає можливість поєднати важливу соціальну місію з традиційними завданнями бізнесу: заробити гроші, надаючи певні послуги або продаючи товари. Це поняття є вужчим, ніж HumEnt, адже останнє об'єднує соціальну місію та інші етичні, екологічні, гуманітарні цінності.

Одна з найперших моделей HumEnt була сформульована Кі-Чан Кімом та колегами (Kim, El Tarabishy & Bae, 2018; Kim et al., 2021). Вона підкреслила ключову роль людських ресурсів в реалізації бізнесу (створення ідей, ухвалення рішень, реалізація товарів та послуг тощо). Це вимагає враховувати в управлінській стратегії такі чинники, як: поліпшення умов праці задля кращої залученості та задоволеності працівників, забезпечення їх психологічного добробуту, стимуляцію професійного розвитку й інші аспекти людино-центрованого менеджменту. Пізніше італійські дослідники економіки підприємств Роберто Паренто з колегами (Parente et al., 2018; 2021) розширили це бачення і визначили гуманітарно-орієнтоване підприємництво як ступінь, в якому топ-менеджери схильні піклуватися про конкурентоспроможність фірми, дбаючи про людські ресурси організації, відповідні соціальні цінності та проблеми, включаючи ті, що стосуються екології навколишнього середовища.

Сучасні дослідники, які вивчають гуманну підприємницьку орієнтацію (HEO: *Humane Entrepreneurial Orientation*) розглядають її як стратегічну позицію, в якій присутні три постійні елементи: підприємницька орієнтація, орієнтація на сталий розвиток та орієнтація на людські ресурси (Dębicka, Olejniczak & Skąpska, 2022; El Tarabishy et al., 2022; Vesci et al., 2023; Cucino, et al., 2024; Radosavljevic et al., 2014; 2016; Syngaiivska, 2014; Synhaiivska, 2020). Ці елементи відображають історичну еволюцію уявлень про підприємництво.

1. *Підприємницька орієнтація* (EO: *Entrepreneurial Orientation*). Концепт EO був запропонований Дж. Ковіном і Д. Слевіном у 1989 р. на противагу класичній консервативній моделі ділової активності (Covin & Slevin, 1989). Він відображає стратегію керівництва бізнесом, що складається з трьох визначальних вимірів: інноваційність, проактивність та прийняття ризику. Підприємницька орієнтація визначає використання ресурсів, поведінку стосовно конкурентів, здатність до розширення в стабільних умовах та можливості виживання бізнесу в періоди соціально-економічних змін.

2. *Орієнтація на сталий розвиток* (SO: Sustainability orientation) – комплексний конструкт, що відображає спрямованість організації на захист і відновлення навколишнього природного середовища, соціальну відповідальність, задоволення важливих суспільних потреб та покращення якості життя у місцевій громаді або ж поєднання цих цілей (Parente et al., 2021).

3. *Орієнтація на людські ресурси* (HRO: Humane Resource Orientation) – це стратегічний підхід до управління людським капіталом і формування трудових відносин, спрямований на досягнення індивідуальних цілей співробітників у поєднанні з організаційними та суспільними цілями. К.-Ч. Кім з колегами (Kim, El Tarabishy & Baе, 2018) визначили чотири виміри гуманного управління людськими ресурсами: емпатія, справедливість, сприяння та розширення можливостей.

Описана концептуальна модель HumEnt активно обговорюється дослідниками, але все ще потребує емпіричного обґрунтування. Хоча вчені наголошують на економічних, психологічних та суспільних перевагах гуманного підприємництва, існує думка про наявність деяких «темних сторін» та побічних ефектів, зокрема поглиненість роботою, яка може спричинити дисбаланс професійного і особистого життя (Palumbo, 2022).

Мета: теоретично та емпірично обґрунтувати вплив гуманістичної орієнтації організаційного середовища на ухвалення управлінських рішень.

Завдання дослідження: 1) визначити кореляції між параметрами ресурсності організаційного середовища (зокрема орієнтацією на людський капітал) та особливостями ухвалення рішень; 2) визначити кореляції між орієнтацією на людський капітал й рівнем стресу та тривоги фахівців; 3) визначити та проаналізувати кореляції між орієнтацією на людський капітал та оцінками ефективності підприємницької діяльності.

Методи та організація дослідження. Для визначення сформованості в організаційній культурі орієнтації на людський ресурс було використано опитувальник HRO (Humane Resource Orientation), розроблений на основі теоретичної моделі К.-Ч. Кіма (2018). Методика складається з 28 пунктів, які ідентифікують чотири основні аспекти HRO: 1) емпатія – ступінь, в якому компанія ділиться емоціями та інформацією зі своїми співробітниками; 2) справедливість – міра, в якій компанія ставиться до осіб справедливо та рівноправно; 3) сприяння – ступінь, в якому компанія забезпечує середовище, де кожен окремий працівник може розвивати свої навички і знання, 4) повноваження та автономність – делегування відповідальності з вищих рівнів організаційної ієрархії на нижчі рівні, особливо щодо здатності працівника ухвалювати рішення (Kim et al., 2018). Респонденти оцінюють організаційне середовище, в якому вони працюють, використовуючи 5-бальну шкалу, де 5 – дуже сильно та часто, 1 – зовсім слабо чи ніколи.

Для вивчення особливостей ухвалення рішень було використано три опитувальники-самозвіти, котрі широко використовуються в наукових дослідженнях когнітивної сфери та професійних компетенцій управлінців.

1. Опитувальник для вивчення загального стилю ухвалення рішень С. Скотт та Р. Брюса (GDMS: General Decision-Making Style) (Scott & Bruce, 1995). Методика містить 25 запитань з 5-бальною шкалою Лікерта від 1 – «повністю не згоден» до 5 – «повністю згоден». Отримані оцінки розподіляються за п'ятьма субшкалами, що відображають різні моделі поведінкового реагування в процесі ухвалення рішень: раціональний, інтуїтивний, залежний, унікаючий та спонтанний стилі.

2. Методика «Індикатор когнітивних стилів» (CoSI: Cognitive Style Indicator) (Van den Broeck, Vanderheyden & Cools, 2003) визначає способи, за допомогою яких людина сприймає подразники навколишнього середовища та організовує цю інформацію, керуючи власними діями. Методика містить 27 пунктів, розподілених за 4 шкалами: пізнання (knowing style), планування (planning style), творчість (creative style) та співробітництво (cooperating style). Вивчення когнітивних стилів допомагає пояснити індивідуальні способи ухвалення рішень і зрозуміти особливості організаційної поведінки.

3. Мельбурнський опитувальник ухвалення рішень (MDMQ: Melbourne decision making questionnaire) (Mann et al., 1997) базується на теорії конфлікту, що розглядає необхідність ухвалення життєвих та організаційних рішень як джерело сильного психологічного стресу. Розуміючи можливість матеріальних та особистих втрат, людина намагається врегулювати емоції, потреби й мотиви, що обумовлюють її вибір. Опитувальник містить 22 твердження, які дозволяють визначити рівень стресу, викликаного необхідністю ухвалення рішень, та різні патерни його подолання: пильність (адаптивна стратегія), надмірна пильність, перекидання відповідальності та прокрастинація (неадаптивні стратегії).

Для вивчення ефективності діяльності, переконань та очікувань, пов'язаних із професійною діяльністю робочої групи (підрозділу організації), використано набір шкал, що включають 5 вимірів: шкала групового успіху/неуспіху (9 пунктів), шкала переконань стосовно особистої ефективності (10 пунктів), шкала очікування особистих результатів (8 пунктів), шкала переконань стосовно групової ефективності (7 пунктів) та шкала очікування колективних результатів з 6 пунктів (Riggs & Knight, 1994)

Всі методики перекладені українською мовою в рамках дослідницьких проєктів Навчально-наукового інституту психології Університету «КРОК».

Вибірка дослідження. В опитуванні взяли участь 36 менеджерів та провідних фахівців організацій, які надають різноманітні інтелектуальні послуги (приватні консалтингові компанії, ІТ-розробники, маркетингові, рекламні та дизайн-агенції). Очікується, що в цій сфері представленість орієнтації на людський капітал буде достатньо високою. Учасники дослідження представляли великі міста України: Київ, Харків та Одесу. Вік респондентів від 30 до 55 років, серед них: 20 чоловіків та 16 жінок.

Результати дослідження та їх обговорення.

Отримані кореляції дозволяють стверджувати, що гуманна орієнтованість керівництва організації значуще пов'язані з особливостями прийняття рішень – табл. 1.

1. **Емпатія.** Високий рівень вираженості емпатії в організаційному середовищі не має значущих кореляцій з продуктивними стратегіями ухвалення рішень. Виключення складає спонтанний стиль, який прямо корелює з показником емпатії ($p \leq 0,05$). Водночас емпатійність середовища демонструє сильні негативні кореляції з малопродуктивними моделями ухвалення рішень: передусім із перекиданням відповідальності ($p \leq 0,001$), а також із тривожною гіперпильністю, прокрастинацією та унікаючою захисною поведінкою.

Відомо, що неадаптивні стратегії характеризуються високим рівнем стресу та напруженості, часто приводячи до помилкових рішень. У спробі зменшити внутрішній конфлікт люди можуть некритично приймати доступні альтернативи, ігнорувати важливу інформацію щодо ризиків, відкладати або взагалі уникати ухвалення рішення, передаючи відповідальність за них іншим особами. У таких випадках людина уникає стресу, пов'язаного з ухваленням складного рішення, але не помічає віддалених загроз та втрат.

Отже, продуктивності ухвалення рішень сприяє організаційний клімат, в якому керівництво та співробітники піклуються один про одного; компанія співпереживає труднощам, з якими стикаються співробітники, турбується про їхні потреби; керівництво активно ділиться із працівниками інформацією про роботу компанії, своїм баченням досягнення цілей, водночас схвалює зворотний зв'язок від співробітників, цікавиться їх баченням та думками; де працівники різного рангу досить вільно спілкуються один з одним, а колеги діляться ідеями, дружать та співпрацюють. Таке організаційне середовище сприяє спонтанному ухваленню рішень, для якого характерна природність та швидкість. Найголовніше, емпатійне ресурсне середовище здатне нівелювати прояви захисних стратегій в процесі ухвалення рішень, до того ж уповноважені співробітники звертаються до різних продуктивних тактик, які відповідають їх особистим властивостям та особливостям ситуації.

Таблиця 1

Кореляції між характеристиками організаційного середовища та показниками ухвалення рішень

	Емпатія	Справедливість	Включення	Розширення повноважень, автономія	Цінності
Опитувальник для вивчення загального стилю ухвалення рішень GDMS:					
- раціональний	-0,168	0,095	-0,072	-0,109	-0,277
- інтуїтивний	0,158	0,075	0,268	0,239	0,405*
- залежний	-0,305	-0,294	-0,395*	-0,406*	-0,442**
- унікаючий	-0,334*	-0,442**	-0,403*	-0,278	-0,250
- спонтанний	0,346*	0,025	0,155	0,075	0,221
Індикатор когнітивних стилів CoSI:					
- пізнання	-0,195	0,235	0,180	0,231	0,173
- планування	-0,111	0,138	0,074	0,099	0,092
- креативність	0,081	0,366*	0,257	0,308	-0,016
- співпраця	-0,130	-0,073	-0,025	-0,362*	-0,216
Мельбурнський опитувальник ухвалення рішень MDMQ:					
- пильність	-0,202	0,025	-0,102	-0,042	-0,218
- гіперпильність	-0,520**	-0,633***	-0,581**	-0,524**	-0,308
- перекладання відповідальності	-0,643***	-0,667***	-0,696***	-0,633***	-0,553**
- прокрастинація	-0,444**	-0,424**	-0,408*	-0,287	-0,240

Примітка: критичні значення коефіцієнта кореляції складають *0,329 при $p \leq 0,05$; **0,424 при $p \leq 0,01$; ***0,525 при $p \leq 0,001$.

2. **Справедливість.** Цей показник відображає організаційну культуру, яка підкреслює справедливість оплати праці й інших винагород: кар'єрного зростання, відпусток, відзнак тощо. Високі оцінки отримують компанії, котрі застосовують чіткі, об'єктивні критерії оцінки роботи та просування по службі; заслужено визнають внесок окремих співробітників в загальну справу; надають можливості використовувати й розвивати свої здібності кожному працівнику, незалежно від рангу та наблизеності до керівництва. На протилежному полюсі знаходяться організації, в яких окремі особи досягають успіху не завдяки своїй праці чи здібностям, а завдяки потрібним зв'язкам, в яких працівників можуть нагородити або покарати «ні за що», де існують прояви дискримінації через стать, вік, національність, релігію, сексуальну орієнтацію чи інші чинники.

Дослідження показало, що справедливість організаційного середовища прямо корелює з проявами креативності в процесі ухвалення рішень ($p \leq 0,05$). Таке середовище стимулює нові ідеї, спроби розширити існуючі можливості, творчі та інноваційні підходи. Малопродуктивні стратегії ухвалення рішень (гіперпильність, перекладання відповідальності, прокрастинація, уникнення) мають сильні негативні кореляції з показником справедливості – за характером і напрямком вони аналогічні зв'язкам, описаним вище стосовно параметра «емпатія», але є ще більш сильними. Отже, справедливе організаційне середовище дозволяє ухвалювати рішення, не використовуючи захисні стратегії поведінки, а спираючись на власні професійні компетенції та управлінський досвід.

3. **Включення.** Параметр «включення» відображає спрямованість організації на підтримку співробітників у задоволенні власних потреб та професійному розвитку, що так

само сприяє їх залученості та лояльності. Високий рівень включення властивий фірмам, котрі регулярно переглядають та покращують робоче середовище; активно пропонують можливості для розвитку здібностей, знань і навичок кожного співробітника; сприяють їхньому кар'єрному зростанню. Така організація розподіляє завдання відповідно до індивідуальних здібностей та нахилів людини і водночас дозволяє планувати робоче навантаження з урахуванням власних сімейних та життєвих потреб.

Як видно з таблиці 1, ця змінна, які і дві попередні, негативно корелює з показниками непродуктивних стратегій поведінки в процесі ухвалення рішень. У цьому випадку ми спостерігаємо також значущу кореляцію з показником залежного стилю: при високому рівні включеності фахівці не схильні шукати поради та/або спиратися на вказівки інших людей під час прийняття важливих рішень.

4. **Автономність.** Організаційне середовище, орієнтоване на автономність та розширення повноважень, заохочує співробітників бути відповідальними за свою роботу та дозволяє їм самостійно приймати рішення стосовно завдань, які вони виконують; водночас воно надає працівникам достатні повноваження, необхідні для виконання поставлених завдань. Фахівці або робочі групи вільні самостійно обирати методи роботи, напрямок докладання зусиль, послідовність та швидкість виконання (поза межами традиційної ієрархії керівництва); їм не потрібно отримувати схвалення від своїх керівників перед ухваленням рішень на своєму рівні відповідальності.

Оцінки автономності мають від'ємні кореляції із залежним стилем ухвалення рішень, переключенням відповідальності, а також показником співпраці CoSI. Цей результат цілком логічний та зрозумілий, адже усі три параметри відображають схильність до колегіального, кооперативного прийняття рішень, пошуку допомоги, соціальної підтримки та розділеної відповідальності, що суперечить самому концепту автономності. Орієнтація організаційного середовища на автономність фахівців тісно пов'язана з проявами гіперпильності ($p \leq 0,01$, негативний зв'язок) – дисфункціональною реакцією, що проявляється в сильному стресі й тривозі відносно пошуку рішення через великі ризики, дефіцит часу або песимізм. У результаті людина може невиправдано ретельно збирати й перевіряти наявну інформацію, метушиться між різними альтернативами або ж ухвалювати рішення імпульсивно, без критичного аналізу можливих варіантів. Такі реакції більше властиві середовищу, яке не надає своїм працівникам достатньо свободи і незалежності при ухваленні професійно важливих рішень.

5. **Цінності.** Ця характеристика організаційного середовища визначається просоціальною та/або екологічною орієнтацією діяльності підприємства: створення етичних продуктів та послуг, допомога у вирішенні суспільних проблем, підвищення якості життя в місцевій громаді, відповідальне використання природних ресурсів, сприяння захисту природного середовища, чесне виконання зобов'язань перед клієнтами, постачальниками, партнерами, органами влади. Це передбачає також вкладання коштів у піклування про здоров'я та відпочинок співробітників.

Показник «цінності» прямо корелює з вираженістю інтуїтивного стилю ухвалення рішень ($p \leq 0,05$), для якого характерна опора на чуттєвий та емпіричний досвід людини. Цей результат можна пояснити тим, що робота в компаніях з вираженою гуманною орієнтацією приваблює певний тип особистості – яка прислухається до внутрішнього досвіду, має інтуїтивне відчуття «правильності» та орієнтується на нього у власних рішеннях і вчинках. Негативні кореляції з непродуктивними стратегіями ухвалення рішень аналогічні тим, що були виявлені для попередніх параметрів.

Узагальнюючи отримані результати, можна дійти висновку, що гуманно-орієнтована організаційна культура суттєво впливає на стратегії ухвалення рішень представниками організації. У компаніях з вираженою орієнтацією на людські ресурси значно менше проявляється схильність працівників до захисних реакцій в процесі ухвалення рішень. Можна припустити, що процес прийняття організаційних рішень в таких компаніях

супроводжується нижчим рівнем стресового навантаження. Це може пояснити неохочість до захисного реагування.

Для перевірки цього припущення було розглянуто зв'язки між рівнем тривоги та стресового напруження на роботі, характеристиками організаційного середовища та показниками ефективності праці – табл. 2. Для оцінки використано Шкалу сприйнятого стресу PSS з 10 пунктів, адаптовану українською мовою (Veldbrekht & Tavrovetska, 2022), та Шкалу для оцінки генералізованої тривоги GAD-7 в адаптації Н. Алексіної та ін. (2024).

Таблиця 2

Кореляції між характеристиками організаційного середовища та показниками ухвалення рішень

	Емпатія	Справедливість	Включення	Автономія	Цінності
Шкала сприйнятого стресу	-0,457**	-0,651***	-0,646***	-0,665***	-0,581**
GAD-7 (тривога)	-0,345*	-0,506**	-0,520**	-0,587***	-0,318
Групова шкала успіху-невдачі	0,355*	0,415*	0,396*	0,535***	0,284
Шкала переконань щодо особистої ефективності	0,377*	0,569***	0,557***	0,548***	0,386*
Шкала переконань щодо колективної ефективності	0,454**	0,507**	0,408*	0,451**	0,166
Шкала очікування особистих результатів	0,579**	0,349*	0,414*	0,360*	0,345*
Шкала очікування колективного результату	0,465*	0,186	0,256	0,239	0,302

Примітка: критичні значення коефіцієнта кореляції складають *0,329 при $p \leq 0,05$; **0,424 при $p \leq 0,01$; ***0,525 при $p \leq 0,001$

Як і очікувалось, характеристики організаційного середовища від'ємно корелюють з рівнем сприйнятого стресу респондентів. Всі кореляції мають обернену спрямованість та є дуже потужними (p -рівень $\leq 0,01$ або $0,001$). Фахівці, які високо оцінюють рівень емпатичності, справедливості, включеності та розширення повноважень в організації, також мають нижчі оцінки генералізованої тривожності, хоча в цілому поширеність тривожної симптоматики під час повномасштабного вторгнення є достатньо високою.

Як видно з табл. 2, шкали орієнтації на людський ресурс НРО (за виключенням показника «цінності») мають тісні прямі зв'язки з показниками групової ефективності, з переконаністю респондентів у власній професійній ефективності, в ефективності діяльності робочого підрозділу, яким вони керують, а також з очікуванням високих результатів власної роботи. Шкала цінності значуще пов'язана тільки з переконаннями та очікуваннями власної ефективності, стосовно колективної ефективності виявлено позитивні, але слабкі кореляції. Шкала очікування колективного результату достовірно корелює тільки зі шкалою вираженості емпатії в організаційному середовищі.

Висновки. Гуманно-орієнтована організаційна культура суттєво впливає на стратегії прийняття рішень представниками бізнес-організації. У компаніях з вираженою орієнтацією на людські ресурси значно менше проявляється схильність працівників до захисних реакцій в процесі ухвалення рішень. Чим більше організація піклується про особисті потреби та професійний розвиток співробітників, соціальну підтримку та

доброзичливі стосунки в колективі, справедливість розподілу нагород за працю, розширення повноважень та автономність фахівців, а також загальнолюдські етичні цінності, тим менше працівники проявляють непродуктивні моделі поведінки в процесі ухвалення рішень. Ця закономірність стосується саме неблагополучних показників. Стосовно продуктивних стратегій поведінки значущих кореляцій майже не виявлено – це пояснюється тим, що фахівець обирає різноманітні стратегії, виходячи з власних схильностей, поставлених завдань та ситуативних чинників.

Отримані результати переконують в тому, що HumEnt є ефективним шляхом організації діяльності підприємства при збереженні психологічного здоров'я та залученості працівників. Така організаційна культура сприяє зменшенню стресу та тривоги при ухваленні організаційних рішень, що сприяє збільшенню їх продуктивності.

Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні вимірювальних інструментів для вивчення гуманної орієнтації та ресурсності організаційного середовища, а також в уточненні ролі, можливостей і обмежень HumEnt у збереженні соціального капіталу в умовах тривалого воєнного стану.

Література

1. Алексіна, Н., Герасименко, О., Лавриненко, Д., & Савченко, О. (2024). Українська адаптація шкали генералізованого тривожного розладу (GAD-7): досвід діагностики в умовах воєнного стану. *Інсайт: Психологічні виміри суспільства*, (11), 77-103. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-11-5>
2. Covin, J. G., & Slevin, D. P. (1989). Strategic Management of Small Firms in Hostile and Benign Environments. *Strategic Management Journal*, 10, 75-87. <https://doi.org/10.1002/smj.4250100107>
3. Cucino, V., Marullo, C., Annunziata, E. & Piccaluga A. (2024). The human side of entrepreneurship: an empirical investigation of relationally embedded ties with stakeholders. *Management Research Review*, 47(13), 1-21. <https://doi.org/10.1108/MRR-08-2022-0593>
4. Dębicka, A., Olejniczak, K., & Skąpska, J. (2022). Enterprises' perception and practice of humane entrepreneurship. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 29(1), 127-146. <https://doi.org/10.1108/JSBED-01-2021-0028>
5. El Tarabishy, A., Hwang, W. S., Enriquez, J. L., & Kim, K. C. (2022). The empirical performance of humane entrepreneurship. *Journal of the International Council for Small Business*, 3(1), 7-23. <https://doi.org/10.1080/26437015.2021.1940374>
6. Kim, K.-C., El Tarabishy, A., & Bae, Z. T. (2018). Humane entrepreneurship: how focusing on people can drive a new era of wealth and quality job creation in a sustainable world. *Journal of Small Business Management*, 56(sup1), 10-29. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12431>
7. Kim, K.-C., Hornsby, J. S., Enriquez, J. L., Bae, Z. T., & El Tarabishy, A. (2021). Humane entrepreneurial framework: a model for effective corporate entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, 59(3), 397-416. <https://doi.org/10.1080/00472778.2021.1896723>
8. Mann, L., Burnett, P., Radford, M., & Ford, S. (1997). The Melbourne Decision Making Questionnaire: An instrument for measuring patterns for coping with decisional conflict. *Journal of Behavioral Decision Making*, 10(1), 1-19.
9. Palumbo, R. (2022). A «Dark Side» of Humane Entrepreneurship? Unveiling the Side Effects of Humane Entrepreneurship on Work–Life Balance. *The Journal of Entrepreneurship*, 31(1), 121-152. <https://doi.org/10.1177/09713557211069304>
10. Parente, R., & Kim, K.-C. (2021). Editorial: Contemporary Perspectives on Social and Humane Entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, 59(3), 371-372. <https://doi.org/10.1080/00472778.2021.1896724>
11. Parente, R., El Tarabishy, A., Botti, A., Vesci, M., & Feola, R. (2021). Humane entrepreneurship: some steps in the development of a measurement scale. *Journal of Small Business Management*, 59(3), 509-533. <https://doi.org/10.1080/00472778.2020.1717292>
12. Parente, R., El Tarabishy, A., Vesci, M., & Botti, A. (2018). The epistemology of humane entrepreneurship: theory and proposal for future research agenda. *Journal of Small Business Management*, 56(sup1), 30-52. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12432>
13. Radosavljević, D., Singaevska, I., Panagopoulos, A. (2016). Ženski menadžment – opasnost ili šansa? Application of new technologies in management ANTiM-2016: 5-th International Conference. V. 2. Belgrade: Education Council of Faculty of Business Studies and Law, 263-270.
14. Radosavljevic, M., Syngaivska, I., & Schopf, K. (2014). Creative imitation-risk or opportunity. *International Journal of Economics and Law*, 4(10), 103-108.
15. Riggs, M. L., & Knight, P. A. (1994). The Impact of Perceived Group Success-Failure on Motivational Beliefs and Attitudes: A Causal Model. *Journal of Applied Psychology*, 79(5), 755-766. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.79.5.755>

16. Syngaivska, I. (2014). Corporate culture as a means of motivational work with personnel. *International Journal of Scientific and Applicative papers*, 1(2), 168-172.
17. Synhaivska, I. (2020). Personal peculiarities of a teacher as a factor in academic integrity. International Conference on Academic integrity in public administration and educational institutions (APAEI) (March 26, 2020, Kyiv-Tallinn): Book of abstracts, 61-63.
18. Scott, S. G., & Bruce, R. A. (1995). Decision-making style: The development and assessment of a new measure. *Educational and Psychological Measurement*, 55(5), 818-831. <https://doi.org/10.1177/0013164495055005017>
19. Van den Broeck, H., Vanderheyden, K., & Cools, E. (2003). Individual differences in cognitive styles: development, validation and cross-validation of the cognitive style inventory. Vlerick Leuven Gent Management School. <https://ideas.repec.org/p/vlg/vlgwps/2003-27.html>
20. Veldbrekht, O. O., & Tavrovetska, N. I. (2022). Percepted Stress Scale (PSS-10): Adaptation and Approbation in the War Circumstances. *Problems of Modern Psychology*, 2(25), 16-27. <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-2-2>.
21. Vesce, M., Botti, A., Feola, R., Conti, E., & El Tarabishy, A. (2023). Bridging theory and practice in the humane entrepreneurship domain: insights from small and medium Italian enterprises. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 30(3), 567-586. <https://doi.org/10.1108/JSBED-11-2021-0465>

References

1. Aleksina, N., Gerasimenko, O., Lavrynenko, D., & Savchenko O. (2024). Ukrainian adaptation of the Generalized Anxiety Disorder scale (GAD-7): diagnostic experience in the state of martial law. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, (11), 77-103. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-11-5>
2. Covin, J. G., & Slevin, D. P. (1989). Strategic Management of Small Firms in Hostile and Benign Environments. *Strategic Management Journal*, 10, 75-87. <https://doi.org/10.1002/smj.4250100107>
3. Cucino, V., Marullo, C., Annunziata, E. & Piccaluga A. (2024). The human side of entrepreneurship: an empirical investigation of relationally embedded ties with stakeholders. *Management Research Review*, 47(13), 1-21. <https://doi.org/10.1108/MRR-08-2022-0593>
4. Dębicka, A., Olejniczak, K., & Skąpska, J. (2022). Enterprises' perception and practice of humane entrepreneurship. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 29(1), 127-146. <https://doi.org/10.1108/JSBED-01-2021-0028>
5. El Tarabishy, A., Hwang, W. S., Enriquez, J. L., & Kim, K. C. (2022). The empirical performance of humane entrepreneurship. *Journal of the International Council for Small Business*, 3(1), 7-23. <https://doi.org/10.1080/26437015.2021.1940374>
6. Kim, K.-C., El Tarabishy, A., & Bae, Z. T. (2018). Humane entrepreneurship: how focusing on people can drive a new era of wealth and quality job creation in a sustainable world. *Journal of Small Business Management*, 56(sup1), 10-29. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12431>
7. Kim, K.-C., Hornsby, J. S., Enriquez, J. L., Bae, Z. T., & El Tarabishy, A. (2021). Humane entrepreneurial framework: a model for effective corporate entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, 59(3), 397-416, <https://doi.org/10.1080/00472778.2021.1896723>
8. Mann, L., Burnett, P., Radford, M., & Ford, S. (1997). The Melbourne Decision Making Questionnaire: An instrument for measuring patterns for coping with decisional conflict. *Journal of Behavioral Decision Making*, 10(1), 1-19.
9. Palumbo, R. (2022). A «Dark Side» of Humane Entrepreneurship? Unveiling the Side Effects of Humane Entrepreneurship on Work–Life Balance. *The Journal of Entrepreneurship*, 31(1), 121-152. <https://doi.org/10.1177/09713557211069304>
10. Parente, R., & Kim, K.-C. (2021). Editorial: Contemporary Perspectives on Social and Humane Entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, 59(3), 371-372. <https://doi.org/10.1080/00472778.2021.1896724>
11. Parente, R., El Tarabishy, A., Botti, A., Vesce, M., & Feola, R. (2021). Humane entrepreneurship: some steps in the development of a measurement scale. *Journal of Small Business Management*, 59(3), 509-533. <https://doi.org/10.1080/00472778.2020.1717292>
12. Parente, R., El Tarabishy, A., Vesce, M., & Botti, A. (2018). The epistemology of humane entrepreneurship: theory and proposal for future research agenda. *Journal of Small Business Management*, 56 (sup1), 30-52. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12432>
13. Radosavljević, D., Singaevska, I., Panagopoulos, A. (2016). Ženski menadžment – opasnost ili šansa? Application of new technologies in management ANTiM-2016: 5-th International Conference. V. 2. Belgrade: Education Council of Faculty of Business Studies and Law, 263-270.
14. Radosavljevic, M., Syngaivska, I., & Schopf, K. (2014). Creative imitation-risk or opportunity. *International Journal of Economics and Law*, 4(10), 103-108.
15. Riggs, M. L., & Knight, P. A. (1994). The Impact of Perceived Group Success-Failure on Motivational Beliefs and Attitudes: A Causal Model. *Journal of Applied Psychology*, 79(5), 755-766. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.79.5.755>
16. Syngaivska, I. (2014). Corporate culture as a mean of motivational work with personnel. *International Journal Scientific and applicative papers*, 1(2), 168-172.

17. Synhaivska, I. (2020). Personal peculiarities of a teacher as a factor in academic integrity. International Conference on Academic integrity in public administration and educational institutions (APA EI) (March 26, 2020, Kyiv-Tallinn): Book of abstracts, 61-63.
18. Scott, S. G., & Bruce, R. A. (1995). Decision-making style: The development and assessment of a new measure. *Educational and Psychological Measurement*, 55(5), 818-831. <https://doi.org/10.1177/0013164495055005017>
19. Van den Broeck, H., Vanderheyden, K., & Cools, E. (2003). Individual differences in cognitive styles: development, validation and cross-validation of the cognitive style inventory. Vlerick Leuven Gent Management School. <https://ideas.repec.org/p/vlg/vlgwps/2003-27.html>
20. Veldbrekht, O. O., & Tavrovetska, N. I. (2022). Percepted Stress Scale (PSS-10): Adaptation and Approbation in the War Circumstances. *Problems of Modern Psychology*, 2(25), 16-27. <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-2-2>.
21. Vesci, M., Botti, A., Feola, R., Conti, E., & El Tarabishy, A. (2023). Bridging theory and practice in the humane entrepreneurship domain: insights from small and medium Italian enterprises. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 30(3), 567-586. <https://doi.org/10.1108/JSBED-11-2021-0465>

Відомості про автора

Петрунько Ольга Володимирівна, докторка психологічних наук, старша наукова співробітниця, професорка кафедри психології ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна.

Petrunko, Olga, Doctor of Psychological Sciences, Senior Research Fellow, Professor, dept. of Psychology, «KROK» University, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5265>

E-mail: OlgaPV@krok.edu.ua

Отримано 22 квітня 2024 р.
Рецензовано 10 травня 2024 р.
Прийнято 14 травня 2024 р.

<https://doi.org/10.31108/2.2024.2.32.13>
УДК 159.923.2-057.34

Юлія Рутіна

ЗВ'ЯЗОК ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК З ОСОБЛИВОСТЯМИ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Рутіна Юлія. *Зв'язок особистісних характеристик з особливостями самоактуалізації державних службовців.*

Вступ. *Однією із важливих умов підвищення ефективності діяльності державних службовців в умовах соціальної напруженості є їхня самоактуалізація, вияви якої значною мірою можуть залежати від особистісних характеристик державних службовців. Ця проблема не відображена в психологічній літературі.*

Мета. *З'ясувати рівень розвитку особистісних характеристик державних службовців та проаналізувати зв'язок цих особистісних характеристик з особливостями їхньої самоактуалізації.*

Методи. *Дослідження здійснювалось за допомогою опитувальників «Велика п'ятірка» Р. МакКрає та П. Коста та «Самоактуалізаційного тесту» (SAT) Е. Шострома.*

Результати. *У статті на основі емпіричного дослідження з'ясовано рівень розвитку особистісних характеристик державних службовців. Встановлено, що провідне місце посідає самоконтроль та прихильність до людей, високий рівень розвитку яких притаманний майже половині опитаних, значно менше розвинуті такі якості, як експресивність та екстраверсія, високий рівень яких притаманний трохи більше ніж одній п'ятій опитаних, і на останньому місці знаходиться емоційна стійкість, високий рівень якої притаманний незначній кількості опитаних. Встановлено кореляційний статистично значущий зв'язок – як позитивний, так і негативний, між низкою особистісних характеристик та показниками самоактуалізації державних службовців. Найбільшу кількість позитивних кореляційних зв'язків було зафіксовано між особистісними характеристиками «емоційна стійкість – (емоційна нестійкість)» та майже всіма показниками самоактуалізації державних службовців.*

Висновки. *Отримані результати можуть бути використані для розробки тренінгової програми для розвитку особистісних якостей державних службовців та моделі індивідуального психологічного консультування для оптимізації основних напрямків самоактуалізації державних службовців.*

Ключові слова: *державні службовці, особистісні характеристики державних службовців, екстраверсія – інтроверсія, прихильність – відособленість, самоконтроль – імпульсивність, емоційна нестійкість – емоційна стійкість, експресивність – практичність, самоактуалізація державних службовців.*

Rutyna, Yulia. *Relationship between civil servants' personal characteristics and features of their self-actualization.*

Introduction. *An important prerequisite of civil servants' work efficiency in the conditions of social tension is their self-actualization, which largely depends on civil servants' personal characteristics. This problem is poorly highlighted in the psychological literature.*

Aim. *To find out the level of development of civil servants' personal characteristics and to analyze the relationship between civil servants' personal characteristics and the features of their self-actualization*

Methods: *R. McCrae and P. Costa Big Five and E. Shostrom Self-Actualization Test (SAT).*

Results. *In an empirical study, the author measured the levels of development of civil servants' personal characteristics and found that almost every second civil servant had high levels of self-control and affection for people, every fifth civil servant had high levels of expressiveness and extroversion, and the smallest number of civil servants had highly developed emotional stability. A correlational, statistically significant relationship, both positive and negative, was found between a number of civil servants' personal characteristics and civil servants' self-actualization features. The largest number of positive correlations was found between civil servants' emotional stability (emotional instability) and almost all civil servants' self-actualization features.*

Conclusions. *The obtained results can be helpful in designing a civil servants' personal qualities development training program and building a model of individual psychological counseling to optimize civil servants' self-actualization.*

Key words: *civil servants, civil servants' personal characteristics, extroversion-introversion, commitment-isolation, self-control-impulsivity, emotional instability-emotional stability, expressiveness-practicality, civil servants' self-actualization.*

Вступ. Однією із важливих умов підвищення ефективності діяльності державних службовців в умовах соціальної напруженості є їхня самоактуалізація, вияви якої значною мірою можуть залежати від особистісних характеристик державних службовців.

Аналіз літератури показує, що проблема самоактуалізації знайшла відображення в роботах вітчизняних вчених, які стосуються змісту та ролі самоактуалізації особистості (Бандура, 2011; Вівчарик, 2020; Герасімова, & Герасімова, 2024; Грищенко, 2010; Данилюк & Буркало, 2020; Московець, 2019), особливостей самоактуалізації студентів (Боднар, 2007; Гутиря & Кононова, 2021; Кобильник, 2009), психологічного супроводу процесу самоактуалізації особистості майбутніх фахівців (Кобильник & Каткова, 2015).

Окрему групу складають дослідження, які стосуються виявів самоактуалізації у різних групах працюючих фахівців, зокрема менеджерів (Карамушка & Ткалич, 2009), педагогів (Пінчук & Вира, 2015), а також психологічних детермінант професійного розвитку та самоактуалізації особистості (Кононова, 2022), психологічних особливостей самореалізації особистості в умовах професійної кризи (Пилипенко, 2005).

Що стосується особливостей самоактуалізації державних службовців, то тут можна знайти лише окремі роботи. Зокрема, досліджено особливості самоактуалізації державних службовців з різними видами мотивації до роботи (Колесніков, 2020). Нами на попередніх етапах роботи досліджено розуміння державними службовцями сутності самоактуалізації та умов для її здійснення (Карамушка & Рутіна, 2019), проаналізовано зв'язок рівня професійної самоактуалізації державних службовців з психологічними та організаційно-функціональними характеристиками організації (Рутіна, 2018). Що ж до зв'язку особистісних характеристик з особливостями самоактуалізації державних службовців, то ця проблема, наскільки нам відомо, не виступала предметом спеціального аналізу

Мета дослідження. З'ясувати рівень розвитку особистісних характеристик державних службовців та проаналізувати зв'язок цих особистісних характеристик з особливостями їхньої самоактуалізації.

Методика та організація дослідження.

Дослідження особистісних характеристик державних службовців здійснювалось за допомогою опитувальника «*Велика п'ятірка*» Р. МакКрае та П. Коста (Дмітрієва, 2017), що дало можливість дослідити такі особистісні характеристики держслужбовців, як: *екстраверсія – інтроверсія* (активність – пасивність, домінування – підпорядкованість, товарищівість – замкнутість, пошук вражень – уникнення вражень, прояв – уникнення почуття провини); *прихильність – відособленість* (теплота – байдужість, співробітництво – суперництво, довірливість – підозрілість, розуміння – нерозуміння, повага інших – самоповага); *самоконтроль – імпульсивність* (акуратність – неакуратність, наполегливість – відсутність наполегливості, відповідальність – безвідповідальність, самоконтроль поведінки – імпульсивність, передбачливість – безпечність); *емоційна нестійкість – емоційна стійкість* (тривожність – безтурботність, напруженість – розслабленість, депресивність – емоційний комфорт, самокритика – самодостатність, емоційна лабільність – емоційна стабільність); *експресивність – практичність* (цікавість – консерватизм, допитливість – реалістичність, артистичність – відсутність артистичності, сензитивність – нечутливість, пластичність – ригідність). Окрім того, було визначено загальний показник рівня розвитку особистісних характеристик.

Визначення рівня самоактуалізації державних службовців здійснювалось за допомогою опитувальника «*Самоактуалізаційний тест*» (САТ) Е. Шострома (Козловський, 2007). САТ вимірює самоактуалізацію особистості за двома базовими шкалами («Шкала орієнтації в часі» та «Шкала підтримки») та 12 додатковими шкалами («Шкала ціннісних орієнтацій», «Шкала гнучкості поведінки», «Шкала сензитивності», «Шкала спонтанності», «Шкала самоповаги», «Шкала самоприйняття», «Шкала уявлень

про природу людини», «Шкала синергії», «Шкала контактності», «Шкала пізнавальних потреб», «Шкала креативності»). Окрім того, досліджувався загальний рівень розвитку самоактуалізації державних службовців.

Характеристика вибірки. У дослідженні взяло участь 200 державних службовців декількох районів Хмельницької області.

За *рівнем освіти* переважна більшість опитаних (87,1%) мали вищу освіту; 12,9% держслужбовців мали загальну середню або середню спеціальну освіту. Стосовно *типу освіти*, то респонденти утворили такі групи: 47,4% опитуваних держслужбовців мали економічну освіту; 25,0% – юридичну; 21,1% – гуманітарну; 6,6% – технічну.

За *посадою в організації* опитувані були розподілені так: 72,7% – працівники; 27,3% – керівники (керівники або заступники керівників відділів).

За *загальним стажем роботи* держслужбовці були розподілені так: 11,7% – до 5 років; 28,8% – від 6 до 10 років; 18,4% – від 11 до 15 років; 16,6% – від 16 до 20 років; 24,5% – понад 20 років; За *стажем роботи у держслужбі* респонденти були розміщені так: 32,7% – до 5 років; 32,7% – від 6 до 10 років; 17,3% – від 11 до 15 років; 17,3% – понад 15 років.

Опитувані держслужбовці мали такі соціально-демографічні характеристики. За *віковим* складом опитувані утворили такі групи: 47,1% – 31-40 років; 29,4% – понад 40 років; 23,5% – до 30 років. За *статтю* склад опитуваних виглядав так: 73,5% – жінки; 26,5% – чоловіки. За *сімейним станом* респонденти були розділені на категорії: 81,8% – одружені; 18,2% – неодружені. Щодо *кількості дітей*, то державні працівники утворили такі групи: немає дітей – 56,1%; одна дитина – 39,4%; більше 1 дитини – 4,5%.

Основні результати дослідження та їх обговорення.

Спочатку проаналізуємо **рівень розвитку особистісних характеристик державних службовців.**

Як видно із таблиці 1, за особистісними характеристиками «самоконтроль – імпульсивність» 48,5 % державних працівників мають високий рівень їх розвитку, це свідчить про перевагу в них такої особистісної риси як «самоконтроль». Головним змістом цього фактору є вольова регуляція поведінки. На полюсі високих значень знаходяться такі риси особистості, як: сумлінність, відповідальність, обов'язковість, точність і акуратність в справах. Такі люди люблять порядок і комфорт, вони наполегливі в діяльності і зазвичай досягають в ній високих результатів. Вони дотримуються моральних принципів, не порушують загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві і дотримуються їх навіть тоді, коли норми і правила здаються порожньою формальністю. Висока сумлінність і свідомість зазвичай поєднуються з хорошим самоконтролем, з прагненням до утвердження загальнолюдських цінностей, іноді на шкоду особистим. 34,5 % опитуваних мають середній рівень значень. Низький рівень, за результатами нашого опитування, зафіксований у 17,0% респондентів, що відповідають характеристиці «імпульсивність». Держслужбовці, які мають низький рівень за цим фактором, зрідка виявляють в своєму житті вольові якості, вони живуть, намагаючись не ускладнювати своє життя. Цьому типу особистості характерні природність поведінки, безтурботність, схильність до необдуманих вчинків. Такі люди можуть недоброросовісно ставитися до роботи, не проявляючи наполегливості в досягненні мети. Вони не докладають достатніх зусиль для виконання прийнятих в суспільстві вимог та культурних норм поведінки, можуть презирливо ставитися до моральних цінностей. Заради власної вигоди вони здатні на нечесність і обман.

Таблиця 1

**Рівень вираженості особистісних характеристик державних службовців
(у % від загальної кількості опитаних)**

Особистісні характеристики державних службовців	Рівні вираженості		
	високий	середній	низький
Самоконтроль (імпульсивність)	48,5	34,5	17,0
Прихильність (відособленість)	47,7	36,5	15,7
Експресивність (практичність)	26,8	49,0	24,2
Екстраверсія (інтроверсія)	26,0	51,0	22,9
Емоційна стійкість (емоційна нестійкість)	18,9	26,5	54,6
Загальний показник	30,6	39,9	29,5

За особистісними характеристиками «*прихильність – відособленість*» 47,7% опитаних державних працівників мають високий рівень її розвитку, що відповідає характеристиці «*прихильність*». Такі держслужбовці відчують потребу бути поруч з іншими людьми. Як правило, це добрі, чуйні люди, вони добре розуміють інших людей, відчують особисту відповідальність за їх добробут, терпимо ставляться до недоліків інших людей. Уміють співпереживати, підтримують колективні заходи і відчують відповідальність за спільну справу, сумлінно і відповідально виконують взяті на себе доручення. 36,5 % опитуваних державних службовців мають середній рівень. Низький рівень мають 15,7 % державних службовців, що за методикою «*Велика п'ятірка*» характеризує їх як «*відособлених*». Такі держслужбовці вважають за краще тримати дистанцію, мати відокремлену позицію при взаємодії з іншими. Вони уникають громадських доручень, недбалі у виконанні своїх обов'язків і обіцянок. Працівники, які мають низькі значення за цим фактором, холодно ставляться до інших людей, часто не розуміють тих, з ким спілкуються. Їх більше хвилюють власні проблеми, ніж проблеми оточуючих людей. Свої інтереси вони ставлять вище інтересів інших людей і завжди готові їх відстоювати в конкурентній боротьбі. Такі люди зазвичай прагнуть до досконалості. Для досягнення своїх цілей вони використовують всі доступні їм засоби, незважаючи на інтереси інших людей.

За характеристиками «*експресивність – практичність*» державні працівники мають високий рівень за цим фактором (26,8%), тобто є експресивними. Вони задовольняють свою цікавість, проявляючи інтерес до різних сторін життя. Вони легко навчаються, але недостатньо серйозно ставляться до систематичної наукової діяльності, тому зрідка досягають великих успіхів в науці. Людям з такою рисою характерно легке ставлення до життя. Вони справляють враження безтурботних і безвідповідальних людей, яким складно зрозуміти тих, хто розраховує кожен свій крок, віддає свої сили створенню матеріального благополуччя. До життя такі держслужбовці ставляться як до гри, здійснюючи вчинки, за якими навколишні бачать прояв легковажності. Вони частіше довіряють своїм почуттям та інтуїції, ніж здоровому глузду, мало звертають уваги на поточні повсякденні справи і обов'язки, уникають рутинної роботи. Це емоційні, експресивні, з добре розвиненим естетичним і художнім смаком люди. 49,0 % держслужбовців сформували середній рівень цих значень. Низькі показники (24,2%) відповідають державним працівникам, з перевагою риси «*практичність*» і характеризуються як реалісти, добре адаптовані в повсякденному житті. Вони тверезо і реалістично дивляться на життя, вірять в матеріальні цінності більше, ніж в абстрактні ідеї. Такі люди часто стурбовані своїми матеріальними проблемами, наполегливо працюють і проявляють завидну наполегливість, втілюючи в життя свої плани. Часом негнучкі, часто прості і позбавлені почуття гумору в звичайному житті, державні

працівники проявляють сталість своїх звичок і інтересів, не люблять різких змін у своєму житті, вважають за краще сталість і надійність у всьому, що їх оточує.

За факторами «екстраверсія – інтроверсія» 26,0% державним службовцям притаманний високий рівень значень, що свідчить про їхню екстравертованість. Екстравертовані державні працівники відрізняються товариськістю, люблять розваги і колективні заходи, мають велике коло друзів і знайомих, відчують потребу спілкування з людьми, з якими можна поговорити і приємно провести час, тяжіють до гострих, збудливих вражень, часто ризикують, діють імпульсивно, необдуманно. В роботі, як правило, орієнтовані на швидкість виконання завдання, від одноманітної діяльності у них швидше розвивається стан монотонності. 51,0 % опитаних держслужбовців мають середній рівень цих значень. Низький рівень було зафіксовано у 22,9% державних працівників, яких, за цією методикою, ми класифікуємо як інтровертів. Такі державні працівники люблять планувати своє майбутнє, завжди зважують свої вчинки, строго контролюють свої почуття, зрідка бувають нестриманими і збудженими; інтроверти легше переживаючи одноманітність в діяльності, краще працюють в спокійній обстановці. Вони більш чутливі до покарання, ніж до заохочення.

За фактором «емоційна стійкість – емоційна нестійкість» високий рівень зафіксований у 18,9% держслужбовців, що характеризує їх як нездатних контролювати свої емоції і імпульсивні потяги. У поведінці це проявляється як відсутність почуття відповідальності, ухилення від реальності, примхливість. Такі державні працівники відчують себе безпорадними, нездатними впоратися з життєвими труднощами. Їхня поведінка багато в чому обумовлена ситуацією. Вони з тривогою очікують неприємностей, в разі невдачі легко впадають у відчай і депресію. Такі люди гірше працюють в стресових ситуаціях, відчуваючи психологічну напругу. 26,5% державних службовців формують середній рівень значень. Низькі значення за цим фактором (54,6%) властиві особам самодостатнім, впевненим у своїх силах, емоційно зрілим, спокійним, постійним у своїх планах і уподобаннях. На життя такі люди дивляться серйозно і реалістично, добре усвідомлюють вимоги дійсності, не приховують від себе власних недоліків, не переймаються через дрібниці, відчувають себе добре пристосованими до життя. Емоційно стійкі люди зберігають холоднокрівність і спокій навіть у найнесприятливіших ситуаціях. Вони частіше перебувають у гарному настрої, ніж в поганому, і це свідчить про те, що риси «емоційна стійкість – емоційна нестійкість» можуть однаковою мірою проявлятися у державних працівників в залежності від ситуації та впливу інших факторів.

Загальний показник за основними факторами «Великої п'ятірки» показав, що 30,6 % держслужбовців утворили високий рівень показників за всіма п'ятьма факторами, 39,9 % опитаних респондентів сформувавши середній рівень значень, 29,5 % державних працівників відносяться до низького рівня та мають низькі особистісні показники за всіма п'ятьма факторами опитувальника.

Далі проаналізуємо зв'язок між особистісними характеристиками та рівнем самоактуалізації державних службовців.

Як ми бачимо з таблиці 2, результати проведеного кореляційного аналізу свідчать про велику кількість статистично значущих зв'язків – як позитивних, так і негативних, між показниками особистісних характеристик держслужбовців та за такими шкалами самоактуалізації, як: орієнтації в часі, підтримки, ціннісних орієнтацій, гнучкості поведінки, спонтанності, самоповаги, самоприйняття, синергії, прийняття агресії, контактності, креативності та за загальним показником самоактуалізації.

Так, найбільшу кількість позитивних кореляційних зв'язків було зафіксовано між особистісними характеристиками «емоційна стійкість – емоційна нестійкість» та майже всіма показниками самоактуалізації державних службовців. Зокрема, чим вищий у державних службовців рівень емоційної стійкості, контролю над власним емоційним станом, тим вищий в них рівень орієнтації в часі ($r=0,246$; $p<0,01$), підтримки ($r=0,377$; $p<0,001$), ціннісних орієнтацій ($r=0,172$, $p<0,05$), гнучкості поведінки ($r=0,284$; $p<0,001$),

спонтанності ($r=0,245$; $p<0,01$), самоповаги ($r=0,296$; $p<0,001$), самоприйняття ($r=0,269$; $p<0,001$), прийняття агресії ($r=0,242$; $p<0,01$), контактності ($r=0,184$, $p<0,05$), креативності ($r=0,146$, $p<0,05$), а також разом із високими показниками емоційної стійкості зростає і загальний показник самоактуалізації державних службовців ($r=0,326$, $p<0,001$). Отже, можна стверджувати, що державні працівники, які є самодостатніми, впевненими у своїх силах, емоційно стійкими, котрі сміливо «дивляться в обличчя фактам», спокійні, постійні у своїх планах і уподобаннях, які не піддаються випадковим коливанням настрою – безперечно мають великий потенціал, та здатні успішно самоактуалізуватися у багатьох сферах життєдіяльності.

Таблиця 2

Зв'язок між особистісними характеристиками та рівнем самоактуалізації державних службовців (r)

Показники самоактуалізації	Особистісні характеристики держслужбовців					
	Емоційна стійкість – емоційна нестійкість	Прихильність – відособленість	Самоконтроль – імпульсивність	Екстраверсія – інтроверсія	Експресивність – практичність	Загальний показник за всіма характеристиками
<i>Базові шкали</i>						
Орієнтація в часі	0,246**	-0,050	-0,037	-0,040	-0,092	0,003
Підтримка	0,377***	-0,112	-0,055	0,042	-0,061	0,088
<i>Додаткові шкали</i>						
Ціннісні орієнтації	0,172*	0,069	0,122	0,167*	0,040	0,207**
Гнучкість поведінки	0,284***	-0,173*	-0,164*	-0,105	-0,047	-0,066
Сензитивність	0,077	-0,031	0,001	0,030	0,025	0,058
Спонтанність	0,245**	-0,114	-0,137	-0,009	-0,037	-0,011
Самоповага	0,296***	0,040	0,184*	0,128	0,110	0,277***
Самоприйняття	0,269***	-0,173*	-0,140	-0,052	-0,099	-0,044
Уявлення про природу людини	0,065	0,098	0,099	0,038	0,053	0,117
Синергія	0,054	0,025	0,031	0,151*	0,021	0,068
Прийняття агресії	0,242**	-0,166*	-0,108	0,012	-0,075	-0,006
Контактність	0,184*	-0,105	-0,057	-0,042	-0,046	0,001
Пізнавальні потреби	0,136	-0,049	0,068	0,051	0,035	0,023
Креативність	0,146*	-0,062	-0,002	0,137	0,063	0,088
<i>Загальний показник самоактуалізації</i>						
	0,326***	-0,089	-0,036	0,046	-0,006	0,093

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Однак між особистісною характеристикою «прихильність – (відособленість)» та шкалами «гнучкість поведінки» ($r=-0,173$, $p<0,05$), «самоприйняття» ($r=-0,173$, $p<0,05$) і «прийняття агресії» ($r=-0,166$, $p<0,05$) було виявлено три *негативних кореляційних зв'язки*. Тобто чим вищий рівень у державних службовців прихильності, позитивного ставлення до людей, відкритості та щирості, тим нижчим стає рівень гнучкості поведінки, знижується здатність швидко і адекватно реагувати на різноманітні життєві ситуації, знижується рівень взаємодії з оточуючим середовищем. Разом із показниками «гнучкості поведінки» знижується і рівень самоприйняття, прийняття держслужбовцями себе такими, як вони є.

Також чим вищий рівень «прихильності», тим нижчим стає рівень «прийняття агресії», людина не сприймає агресію.

За особистісними характеристиками «самоконтроль – (імпульсивність)» виявлено *негативний зв'язок* зі шкалою «гнучкість поведінки» ($r=-0,164$, $p<0,05$), який свідчить про те, що чим вищий рівень самоконтролю, вольової регуляції поведінки у держслужбовців, тим нижчий у них рівень гнучкості поведінки. в реалізації своїх цінностей. Водночас між цією особистісною характеристикою (самоконтроль) та шкалою «самоповага» ($r=0,184$, $p<0,05$) виявлено *позитивний кореляційний зв'язок*, за яким можна стверджувати, що чим вищий рівень самоконтролю у державних службовців, тим вищий у них рівень самоповаги.

Також виявлено *позитивні кореляційні зв'язки* між особистісними характеристиками «екстраверсія – (інтроверсія)» і шкалами «ціннісні орієнтації» ($r=0,167$, $p<0,05$) та «синергія» ($r=0,151$, $p<0,05$). Тобто чим вищий рівень екстраверсії у державних службовців, чим більше вони відкриті до спілкування та взаємодії з колегами, тим більше зростає рівень ціннісних орієнтацій. Також із високими показниками екстраверсії зростає і рівень синергії, здатності державних працівників до цілісного та гармонійного сприйняття світу та людей.

Варто звернути увагу на те, що між особистісними характеристиками «експресивність – (практичність)» та перерахованими вище шкалами самоактуалізації не встановлено жодного статистично значущого кореляційного зв'язку.

Загальний показник за основними факторами «Великої п'ятірки» має *позитивні кореляційні зв'язки* між шкалами «ціннісних орієнтацій» ($r=0,207$; $p<0,01$) та «самоповаги» ($r=0,277$; $p<0,001$). Тобто чим вищий рівень усіх п'яти особистісних факторів у держслужбовців, тим вищим у них стає рівень ціннісних орієнтацій та самоповаги.

Висновки

1. У процесі дослідження виявлено *особливості розвитку особистісних характеристик державних службовців*. Провідне місце посідає самоконтроль та прихильність до людей, високий рівень розвитку яких притаманний майже половині опитаних. Значно менше розвинуті такі якості, як експресивність та екстраверсія, високий рівень яких притаманний трохи більше ніж одній п'ятій опитаних. І на останньому місці знаходиться емоційна стійкість, високий рівень якої притаманний незначній кількості опитаних

В цілому високий рівень розвитку особистісних якостей притаманний лише одній третині опитаних держслужбовців, що свідчить про *значні резерви* у їхньому розвитку.

2. Встановлено кореляційні статистично значущі зв'язки – як позитивні, так і негативні, між низкою особистісних характеристики та показниками самоактуалізації державних службовців:

а) найбільшу кількість *позитивних кореляційних зав'язків* було зафіксовано між особистісними характеристиками «емоційна стійкість – (емоційна нестійкість)» та майже всіма показниками самоактуалізації державних службовців. Це проявляється в тому, що чим вищий у державних службовців рівень емоційної стійкості, контролю над власним емоційним станом, тим вищий в них рівень таких показників самоактуалізації, як: орієнтація в часі, підтримка, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, спонтанність, самоповага, самоприйняття, прийняття агресії, контактність, креативність, а також загальний показник самоактуалізації державних службовців;

б) виявлено *позитивні кореляційні зв'язки* між особистісними характеристиками «екстраверсія – (інтроверсія)» і шкалами «ціннісні орієнтації» та «синергія» (чим вищий рівень екстраверсії у державних службовців, чим більше вони відкриті до спілкування та взаємодії з колегами, тим більше зростає рівень ціннісних орієнтацій, синергії, здатності до цілісного та гармонійного сприйняття світу та людей);

в) виявлено *позитивний зв'язок* між особистісними характеристиками «самоконтроль – (імпульсивність)» та шкалою «самоповага» (чим вищий рівень самоконтролю у державних службовців, тим вищий у них рівень самоповаги) та

негативний зв'язок між особистісними характеристиками «самоконтроль – (імпульсивність)» та показником самоактуалізації «гнучкість поведінки» (чим вищий рівень самоконтролю у держслужбовців, тим нижчий у них рівень гнучкості поведінки в реалізації своїх цінностей);

г) виявлено негативні кореляційні зв'язки між особистісною характеристикою «прихильність – (відособленість)» та шкалами «гнучкість поведінки», «самоприйняття» і «прийняття агресії» (чим вищий рівень у державних службовців прихильності, позитивного ставлення до людей, відкритості та щирості, тим нижчим є рівень гнучкості поведінки, здатності швидко і адекватно реагувати на різноманітні життєві ситуації, взаємодіяти з оточуючим середовищем, рівень самоприйняття та прийняття агресії);

д) встановлено, що загальний показник розвитку особистісних характеристик має позитивні кореляційні зв'язки між шкалами «ціннісних орієнтацій» та «самоповаги», тобто чим вищий рівень усіх п'яти особистісних факторів у держслужбовців, тим вищим у них стає рівень ціннісних орієнтацій та самоповаги.

3. Отримані дані можуть бути корисними у процесі психологічного забезпечення особистісного та професійного розвитку державних службовців.

Перспективи дослідження. До перспектив дослідження відноситься розробка тренінгової програми для розвитку особистісних якостей державних службовців та моделі індивідуального психологічного консультування для оптимізації основних напрямків самоактуалізації державних службовців.

Література

1. Бандура, О. (2011). Самоактуалізація як механізм формування інтегрованого стилю життя особистості. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник*. Контекст.
2. Боднар, М.Б. (2007). *Етнопсихологічні особливості самоактуалізації студентської молоді*. ВПЦ КОГП ім. Тараса Шевченка.
3. Вівчарик, Т. П. (2000). Поняття самоактуалізації в американській гуманістичній психології. *Психологія*. 2 (9), ч. 1, 31-39.
4. Герасімова, Н. Є., & Герасімова, І. В. (2024) *Вплив комунікативних умінь на самоактуалізацію як складову життєвого простору особистості студента. Наукові перспективи*. Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», 3, 1091-1105.
5. Грищенко, С. В. (2010). Самоактуалізація – основна умова формування досвіду самостійної практичної діяльності, самоконтролю і саморегуляції *Рідна школа: щомісячний науково-педагогічний журнал*, 6, 27-31.
6. Гутиря, М.О., & Кононова, М.С. (2021). Особливості професійної самоактуалізації студентів-психологів, які переживають кризу фахової готовності. В *Психологічні науки: проблеми і досягнення* (с. 135-144).
7. Данилюк, І.В., & Буркало, Н.І. (2020). Психологічні особливості самоактуалізації особистості. *Психологічний часопис*, Т.6, 2, 183-192.
8. Дмитрієва, С.М. (2017). Особистість: практичні засади вивчення. Том 2. Навчально-методичний посібник / [Укладачі: Дмитрієва С. М., Максимець С. М., Бутузова Л. П., Дубравська Н. М., Фриз І. В., Сидоренко Н. І., Стахова О. О., Мачушник О. Л.]. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
9. Карамушка, Л.М., & Рутіна, Ю.В. (2019). Особистісна та професійна самоактуалізація державних службовців: рівень значущості, розуміння сутності та умов для її здійснення. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Т. 1, 53, 15-21.
10. Карамушка, Л.М., & Ткалич, М.Г. (2009). *Самоактуалізація менеджерів у професійно-управлінській діяльності (на матеріалі діяльності комерційних організацій)*. «Просвіта».
11. Козловський, О.В. (2007). *Відкрий у собі генія : діагностика й розвиток інтелекту, мислення, пам'яті, уваги, уяви*. Вид-во БАО.
12. Кобильник, Л. М. (2009). Обмеження та перешкоди самоактуалізації особистості студентів. *Вісник післядипломної освіти*, 11(2), 146-152.
13. Кобильник, Л.М., & Каткова, Т.М. (2015). Психологічний супровід процесу самоактуалізації особистості майбутніх фахівців. *Проблеми сучасної психології*, 30, 268-278.
14. Колесніков, О. М. (2020). Особливості самоактуалізації державних службовців з різними видами мотивації роботи. *Український психологічний журнал*, 2 (14), 119-134.
15. Кононова, М.М. (Ред.). (2022). *Психологічні детермінанти професійного розвитку та самоактуалізації особистості*. Полтава.
16. Московець, Л. П. (2019). Самоактуалізація та самореалізація особистості: філософсько-психологічне розуміння. *Імідж сучасного педагога*, 5, 51–56.

17. Пилипенко, Н. М. (2005). Психологічні особливості самореалізації особистості в умовах професійної кризи. *Соціальна психологія*, 3 (11), 72–79.
18. Пінчук, Я.Ю., & Вира, О.Г. (2015). Проблема формування потреби у професійній самореалізації у майбутніх учителів технологій. *Підготовка фахівців у системі професійної освіти*, 124, 200-202.
19. Рутіна, Ю.В. (2015). Методики для дослідження психологічних чинників професійної самоактуалізації державних службовців. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Т. 1*, 43, 58-63.
20. Рутіна, Ю.В. (2018). Зв'язок рівня професійної самоактуалізації державних службовців з психологічними та організаційно-функціональними характеристиками організації. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 4 (15), 71-82.

References

1. Bandura, O. (2011). Samoaktualizatsia yak mekhanizm formuvannya integrovanogo stylyu zhyttya osobystosti [Self-actualization as a mechanism for forming an integrated lifestyle of an individual]. *Kroky do kompetentnosti ta integratsii v suspilstvo*. Kontekst. [In Ukrainian]
2. Bodnar, M. B. (2007). *Etnopsychologichni osoblyvosti samoaktualizatsii studentskoi molodi [Ethnopsychological features of self-actualization of students]*. VPTs KOGPI im. Tarasa Shevchenka. [In Ukrainian]
3. Vivcharyk, T. P. (2000). Ponyattya samoaktualizatsii v amerykanskii gumanistychnii psykhologii [The concept of self-actualization in American humanistic psychology]. *Psykhologia*. 2(9), part 1, 31-39. [In Ukrainian]
4. Gerasymova, N. Ye., & Gerasymova, I. V. (2024). Vplyv komunikatyvnykh umin na samoaktualizatsiyu yak skladovu zhyttevogo prostoru osobystosti studenta [The impact of communication skills on self-actualization as a component of life space of student's personality]. *Naukovi perspektyvy*, 3, 1091-1105. [In Ukrainian]
5. Gryschenko, S. V. (2010). Samoaktualizatsia – osnovna umova formuvannya dosvidu samostiinoi praktychnoi dialnosti, samokontrolyu i samoregulyatsii [Self-actualization as the main condition for the formation of experience of independent practical activity, self-control and self-regulation]. *Ridna shkola*, 6, 27-31. [In Ukrainian]
6. Gutryra, M. O., & Kononova, M. S. (2021). Osoblyvosti profesiinoi samoaktualizatsii studentiv-psykhologiv, yaki perezhyvayut kryzu fakhovoi gotovnosti [Features of professional self-actualization of psychology students experiencing a crisis of professional readiness]. In *Psykhologichni nauky: problemy i dosyagnennya* (pp. 135-144). [In Ukrainian]
7. Danylyuk I. V., & Burkalob N. I. (2020). Psykhologichni osoblyvosti samoaktualizatsii osobystosti [Psychological features of self-actualization of the individual]. *Psykhologichni chasopys*, 6(2), 183-192. [In Ukrainian]
8. Dmitriyeva, S. M. (2017). *Osobystist: praktychni zasady vyvchennya [Personality: practical principles of study]*. I. Franko Zhytomyr State University. [In Ukrainian]
9. Karamushka, L. M., & Rutyna, Yu. V. (2019). Osobystisna ta profesiina samoaktualizatsia derzhavnykh sluzhbovtziv: riven znachuschosti, rozuminnya sutnosti ta umov dlya yiyi zdiisnennya [Personal and professional self-actualization of civil servants: significance, understanding of the essence and conditions for its implementation]. *Aktualni problemy psykhologii. Collection of works of G.S. Kostyuk Institute of Psychology*, 1(53), 15-21. [In Ukrainian]
10. Karamushka, L. M., & Tkalych, M. G. (2009). *Samoaktualizatsia menedzheriv u profesiino-upravlinskii dialnosti (na materialy dialnosti komertsiiynykh organizatsii) [Self-actualization of managers in professional activities (a case of commercial organizations)]*. Prosvita. [In Ukrainian]
11. Kozlovskiy, O. V. (2007). *Vidkryi u sobi genia: diagnostyka i rozvytok intelektu, myslennya, pamyati, uvagy, uyavy [Discover your genius: assessment and development of intelligence, thinking, memory, attention, and imagination]*. Publishing House BAO. [In Ukrainian]
12. Kobylynyk, L. M. (2009). Obmezheniya ta pereshkody samoaktualizatsii osobystosti studentiv [Limitations and obstacles to self-actualization of students' personality]. *Visnyk pislyadyplomnoi osvity*, 11(2), 146-152. [In Ukrainian]
13. Kobylynyk, L. M., & Katkova, T. M. (2015). Psykhologichni suprovid protsesu samoaktualizatsii osobystosti maibutnykh fakhivtsiv [Psychological support for self-actualization of future specialists]. *Problemy suchasnoi psykhologii*, 30, 268-278. [In Ukrainian]
14. Kolesnikov O. M. (2020). Osoblyvosti samoaktualizatsii derzhavnykh sluzhbovtziv z riznymy vydamy motyvatsii roboty [Features of self-actualization of civil servants with different types of work motivation]. *Ukrainskyi psykhologichniy zhurnal*, 2(14), 119-134. [In Ukrainian]
15. Kononova, M. M. (Ed.). (2022). *Psykhologichni determinanty profesiinogo rozvytku ta samoaktualizatsii osobystosti [Psychological determinants of professional development and self-actualization of the individual]*. Poltava. [In Ukrainian]
16. Moskovets, L. P. (2019). Samoaktualizatsia ta samorealizatsia osobystosti: filosofsko-psykhologichne rozuminnya [Self-actualization of the individual: philosophical and psychological understanding]. *Imidzh suchasnoho pedagoga*, 5, 51-56. [In Ukrainian]
17. Pylypenko, N. M. (2005). Psykhologichni osoblyvosti samorealizatsii osobystosti v umovakh profesiinoi kryzy [Psychological features of self-actualization of an individual in conditions of a professional crisis]. *Sotsialna psykhologia*, 3(11), 72-79. [In Ukrainian]

18. Pinchuk, Ya. Yu., & Vyra, O. G. (2015). Problema formuvannya potreby u profesiinii samorealizatsii u maibutnikh uchyteliv tekhnologii [The problem of forming the need for professional self-actualization in future technology teachers]. *Pidgotovka fakhivtsiv u systemi profesiinoy osvity*, 124, 200-202. [In Ukrainian]
19. Rutyna, Yu. V. (2015). Metodyky dlya doslidzhennya psykholoichnykh chynnykiv profesiinoy samoaktualizatsia derzhavnykh sluzhbovtiv [Methods for researching psychological factors in professional self-actualization of civil servants]. *Aktualni problemy psykholoii. Collection of works of G.S. Kostiuk Institute of Psychology*, 1(43), 58-63. [In Ukrainian]
20. Rutyna, Yu. V. (2018). Zvyazok rivnya profesiinoy samoaktualizatsii derzhavnykh sluzhbovtiv z psykholoichnymy ta organizatsiino-funktsionalnymy kharakterystykamy organizatsii [Relationship between levels of civil servants' professional self-actualization and psychological and organizational-functional characteristics of the organization]. *Organizatsiina psykholoia. Ekonomichna psykholoia*, 4(15), 71-82. [In Ukrainian]

Відомості про автора

Рутіна Юлія Валеріївна, аспірантка, лабораторія організаційної та соціальної психології, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Rutyna, Yulia, PhD student, Laboratory of Organizational and Social Psychology, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6343-2888>.

E-mail: yuliakadysh@gmail.com

Отримано 1 квітня 2024 р.
Рецензовано 15 квітня 2024 р.
Прийнято 17 квітня 2024 р.

ІНСТРУКЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

До статей, що подаються до наукового журналу «Організаційна психологія. Економічна психологія», існують затверджені вимоги щодо оформлення. Прохання чітко їх дотримуватись.

Основний перелік вимог

1. До публікації в науковому журналі приймаються статті, які раніше не були опубліковані.
2. Статті авторів, підготовлені згідно вимог, проходять подвійне сліпе рецензування. Детальну процедуру рецензування див. на сайті журналу в рубриці «Процедура рецензування». Лише після двох позитивних «сліпих» рецензій стаття приймається до друку. Після цього здійснюється оплата публікації.
3. Термін подання рукописів: впродовж року. Стаття може бути прийнятою до друку у поточному або наступних номерах наукового журналу. Термін проходження статті з моменту прийняття і затвердження її редакцією до друку складає в середньому від 1 до 6 місяців.
4. Приймаються статті українською та англійською мовами. Надається перевага статтям, підготовленим англійською мовою.
5. Автори без наукового ступеня подають обов'язково рецензію на статтю наукового керівника (доктора/кандидата наук).

Загальна структура статті

- Шифр УДК
- Прізвище та ім'я автора (ів) (укр. мовою)
- Назва статті (укр. мовою)
- Анотація українською мовою
- Прізвище та ім'я автора (ів) (англ. мовою)
- Назва статті (англ. мовою)
- Анотація англійською мовою
- Основний текст статті
- Література
- References (транслітерація літератури)
- Відомості про автора (авторів) (укр. та англ. мовами)

Структура основного тексту статті

Стаття повинна містити такі **компоненти** (вирівнювання зліва):

- Вступ (актуальність проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз попередніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується запропонована стаття).
- Мета дослідження.
- Методи та організація дослідження.
- Вибірка дослідження.
- Результати дослідження та їх обговорення (викладається основний матеріал так, щоб була зрозумілою суть теоретичного та/або емпіричного дослідження; дискусії щодо висвітленої проблематики).
- Висновки (здійснюється узагальнення результатів).
- Перспективи подальших досліджень.

Обсяг **основного тексту** статті повинен становити від 0,5 др. арк./від 12 стор. чистого тексту (без анотацій та літератури). Максимальна кількість сторінок = 25 сторінок.

Технічні вимоги до оформлення статті

Поля: нижнє, верхнє – 2 см; праве – 1,5 см; ліве – 3 см. Редактор: MS Word. Гарнітура: Times New Roman, кегель (розмір) 14, інтервал – 1,5. Текст набирається без переносів.

Вимоги до анотацій

- Обсяг анотації (1000 знаків без пробілів).
- Ключові слова (5-10 слів/словосполучень).
- Обов'язково наявність у структурі анотації таких підрозділів: *вступ, мета, методи, результати, висновки*. Зазначені слова виділяються жирним.
- Речення анотацій подаються у формі висновків. Використовуються такі слова: Проаналізовано ... Досліджено ... З'ясовано ... Встановлено ... Показано ... Доведено ...
- Переклад української анотації англійською мовою здійснюється редакційною колегією.

Вимоги до оформлення відомостей про автора

Відомості про автора пишуться українською і англійською мовами. Вказується: прізвище, ім'я, по батькові; ступінь, звання, посада, місце роботи, місто, країна, ORCID, E-mail, телефон (для контактів редакції з авторами).

Вимоги до оформлення літератури, цитування та внутрішньотекстове посилання:

Література оформлюється за *міжнародним бібліографічним стандартом АРА*. Звертаємо увагу на те, що список складається з двох частин: а) літератури, підготовленої кирилицею; б) літератури, підготовленої латиницею.

Звертаємо Вашу увагу на те, що **References** (транслітерація списку літератури, у тому числі переклад на англійську мову джерел, написаних кирилицею) *робить редакційна колегія*.

Цитування та внутрішньотекстове посилання на літературні джерела здійснюються за стилем АРА, наприклад (Іваненко, 2010; Іваненко & Петренко, 2016; Baron, Thompson & Hopkins, 2017); якщо зазначається сторінка джерела, то вона подається через двокрапку, наприклад (Іваненко, 2010: 56). Посилання здійснюються мовою оригіналу.

У *змісті статті при згадуванні прізвищ учених* необхідно вказувати рік (роки) праці (праць), які аналізує автор статті, й вносити відповідні джерела у список літератури. Наприклад: у дослідженні С. Новікова (2001) встановлено... (Новиков, 2001).

На всі прізвища, які вказані в тексті, повинні бути посилання в списку літератури, а на всі літературні джерела, які вказані в списку літератури, має бути посилання по тексту.

Зразки списку літератури за стандартом АРА (7-е вид.) - див. за посиланням <https://www.grafiati.com/uk/info/apa-7/examples/>

Зразки оформлення літератури кирилицею за стандартом АРА (7-е вид.)

Статті: Яременко, О.О., & Левін, Р.Я. (2005). Ідеологія і основні принципи теорії формування здорового способу життя. *Український соціум*, 4, 61–75.

Книги: Андрушків, Б.М., & Кузьмін, О.Є. (1995). *Основи менеджменту*. Світ.

Матеріали конференції: Калмикова, Л.О. (2016). Про спонтанність і ситуативність дитячого мовлення. Л.О. Калмикова (Ред.), *Психолінгвістика в сучасному світі – 2016: Тези XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 20–21 жовтня 2016 року)*, (с. 49–51). ФОП Домбровська Я.М.

Автореферат дисертації: Казимиренко, Ю. О. (2019). Наукові основи проектування і підвищення захисту метал-скляними матеріалами елементів суден для радіоактивних вантажів [Автореф. дис. д-ра техн. наук, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова]. Репозитарій НУК. <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3077>

Для отримання примірника збірника автором статті:

Прізвище, ім'я, по батькові, місто, діючий моб. телефон, електронна адреса для зв'язку; **номер відділення НОВОЇ ПОШТИ та її адресу**, на яку відправлятиметься Ваш примірник збірника. Доставку збірника оплачує отримувач (автор).

Наукове видання

**ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ
ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ**

Науковий журнал

№ 2 (32) / 2024

**За науковою редакцією
С.Д. Максименка та Л.М. Карамушки**

Літературний редактор – Лавренко О.В.

Підп. до друку 01.06.2024. Формат 60x84/8.
Ум. друк.арк. 6,75. Наклад 100 прим.

Друк ФОП Кундельська Вікторія Олександрівна
79037, Львів, вул. Студинського, 4
тел. +38 098 44 92 543, +38 050 73 42 330
e-mail: kundelskaviktoria6859@gmail.com